

ASIF RÜSTƏMLİ

**SUSMAZ
DUYGULARIN
SƏLTƏNƏTİNDƏ**

115
R96

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu

ASİF RÜSTƏMLİ

245186

SUSMAZ
DUYĞULARIN
SƏLTƏNƏTİNDƏ

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Bakı - "Elm" - 2002

Redaktoru: *filologiya elmləri doktoru*
İslam Ağayev

Rəyçilər: *Tahir Məsimov,*
Aslan Salmanov

Asif Rüstəmli. "SUSMAZ DUYĞULARIN
SƏLTƏNƏTİNDƏ", Bakı, "Elm", 2002. 176 səh.

"Susmaz duyğuların səltənətində" filologiya elmləri namizədi Asif Rüstəmlinin "Çırpınurdu Qara dəniz"(1992) və "Tufanlardan keçən ömür"(1995) kitablarından sonra ədəbi-elmi ictimaiyyətlə üçüncü görüşüdür.

Kitabda böyük sənətkar, qüdrətli söz ustası Cəfər Cabbarlının həyat və yaradıcılığının naməlum, tədqiqatdan kənar qalmış ayrı-ayrı məqamları işıqlandırılmış, bəzi gizli imzalarına aydınlıq gətirilmişdir. Müəllifin müxtəlif illərdə respublikamızın qəzet və jurnallarında çaplanan elmi-tənqidi məqalələri, eləcə də görkəmli dramaturqun ilk dəfə üzə çıxarılan əsərlərinə yazılmış ön söz - təqdimatlar bu topluya daxil edilmişdir.

Cəfər Cabbarlı ədəbi irsinin - "susmaz duyğuların" pərəstişkarları üçün bu kitabın maraqla qarşılanacağı gümanındayıq.

ISBN 5 - 8066 - 1484 - 0

R $\frac{4603000000}{655(07)-02}$ - 2002

© "Elm" nəşriyyatı - 2002

İSTİQLAL İŞİĞINDA YAZILANLAR

Uzun illər ölkələri və xalqları əsarətdə saxlamış, qorxunc və nəhəng sovet imperiyası çökdü, onunla birlikdə istəkləri və düşüncələri öz gözəgörünməz basıncı ilə şil-küt etmiş totalitar ideologiya da yaz dumanı kimi çəkilib getdi. Ayazımuş mühit amansız vahimənin buxovundan xilas olunmuş zəkaları xalqın ədəbiyyat və mədəniyyət tarixinin unudulmuş, unutturulmuş, beləliklə də öyrənilməmiş səhifələrinə yönəltdi. 80-ci illərin sonundan başlayaraq yavaş-yavaş peyda olan istiqlal düşüncəsi ilə İSTİQLAL işığında yazan tədqiqatçılar formalaşdı. Belə tədqiqatçılardan biri də Asif Rüstəmlidir.

Asif Azərbaycan ədəbi-tənqidi və ədəbiyyatşünaslığı tarixində xüsusi rəğbət və ehtiramla qəbul olunan toplayıcı, tərtibçi, tədqiqatçı və nəşir tipini əmələ gətirən və şəxsiyyətində uğurla birləşdirən alimdir. Belə ədəbiyyatşünas tipinin bizdə ciddi təcrübəsi və ənənələri var. Bu tip tədqiqatçı-alim nəslinə zaman

özü 20-30-cu illərdə xüsusi ehtiyac yaratmışdı. Hələ F.Köçərli təcrübələrindən bəhrələnən B.Çobanzadə, S.Mümtaz, Ə.Abid, H.Zeynalli kimi mətnşünas-alim və nəşir nəslə 20-ci illərdə ədəbi irsin toplanması, ilkin təsnifi-tədqiqi və nəşri sahəsində əvəzsiz işlər görmüşdülər. Folklorun toplanması, tədqiqi və nəşri istiqamətində tarixi işlər görmüş alimlərin ənənələri xüsusilə dəyərli və təqdirəlayiqdir. Sonralar da bu ənənəni K.Talıbzadə, Ə.Mirəhmədov, X.Məmmədov kimi ədəbiyyatşünaslar öz yaradıcılıqları ilə əlaqələndirərək əhəmiyyətli işlər görmüşlər. Müasir ədəbiyyatşünaslar nəslində bu istiqaməti yaşadan, davam və inkişaf etdirən məhz A.Rüstəmlidir. A.Rüstəmli öz fəaliyyəti və tədqiqatı marağının yönü ilə XX əsrin iki istiqlal epoxası üzərində körpü salır. O, əsrin son azadlıq erasının təfəkkürü ilə əsrin önlərinə, fəaliyyətləri milli dövlətçiliklə nəticələnmiş şəxsiyyətlərin irsinə və taleyinə nəzər salır. Tarixdə bəzən "Müsavət dövrü" -deyə anılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti zamanının mədəni-siyasi proseslərinə, bu proseslərin mübhəm problemlərinə onlarla ciddi məqalə həsr etsə də Asifi daha çox milli şüurumuzun amansız təbiiçisi, ye-

ni dövr dövlətçiliyimizin banisi M.Ə.Rəsulzadə və yaradıcılığı həmin epoxada formalaşmış böyük sənətkar C.Cabbarlının taleyi məşğul edir.

O, M.Ə.Rəsulzadənin "Azərbaycan Cümhuriyyəti" (1990), "Bolşeviklərin Şərq siyasəti" (1994) kitablarını yeni əlifba ilə çap etdirib, onlara geniş izah və şərhlər yazıb.

A.Rüstəmlinin tərtibi, müqəddiməsi və izahları ilə çap olunan "Ədirnə fəthi" (1996) və "Mənim tanrım - gözəllik" (2000) kitabları təkcə cabbarlıqşünaslığa deyil, ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizə hədiyyədir. Bu kitabları və indi təqdim olunan "Susmaz duyğuların səltənətində" kitabını C.Cabbarlının dərki sahəsində yeni mərhələ hesab edirəm.

C.Cabbarlı haqqında ən qiymətli əsəri hələ ədəbin öz sağlığında görkəmli tənqidçi Əli Nazim yazıb. 1935-ci ildə tamamlanmış bu monoqrafiyanın taleyi məlum deyil. Çox güman ki, əlyazması 1937-ci ildə Ə.Nazim həbs olunarkən müsadirə edilib. Bu əsərdə bəzi məqalələr dövrü mətbuatda və Ə.Nazimin 1979-cu ildə çap olunmuş "Seçilmiş əsərləri"ndə işıq üzünə görüb. Axtarsan sonralar C.Cabbarlı haqqında yazılanlarda da Ə.Nazimin müddəalarına

rast gəlmək olar.

C.Cabbarlı haqqında ən əhatəli tədqiqatlar Akademik M.Arifin "Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq yolu" və R.Əliyevin "Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq təkamülü" monoqrafiyalarıdır. Bu əsərlərin hər üçündə C.Cabbarlının yaradıcılığı məlum faktlar dairəsində təhlil olunur.

A.Rüstəmlinin əsəri C.Cabbarlıya münasibətin yeniliyi ilə səciyyələnir. Asif C.Cabbarlı təhlil yox, tədqiq edir. "Susmaz duyğuların səltənətində" kitabına müəllifin son on ildə istiqlal işığında yazdığı araşdırma-məqalələr toplanıb. A.Rüstəmli ilk dəfə C.Cabbarlı "Azərbaycan sovet dramaturgiyasının banisi" kimi təqdim edən süni, marksist konsepsiya-dan əl çəkərək onun Azərbaycanın milli varlığından qoparıb, susmaz duyğuların çox istedadlı tərənnümçüsü kimi təqdim edir. Bu kitaba daxil olan hər birində C.Cabbarlı ömrünün, sənətkar taleyinin yeni bir sirri açılır. A.Rüstəmli arxivlərdən inad və məhəbbətlə qətrə-qətrə topladığı faktlardan hökmranı C.Cabbarlı olan susmaz duyğular səltənətinin nəhəng və sirli binasını qurmağa nail olur.

Bu vaxta qədər ki, ədəbiyyatşünaslar C.Cabbarlı-

da sovet dövrünə uyğun gələn, ən yaxşı halda isə Avropa modern dramaturgiyası ilə oxşar cəhətlər axtarmış, ədibin dünya bədii prosesinə cəhdini ön plana çəkmişlər (Məsələn: R.Əliyev).

A.Rüstəmlinin yazılarında (xüsusən, "Susmaz duyğuların səltənətində", "Cabbarlı və Nuru paşa") C.Cabbarlı səmimi bir türkçü, Azərbaycanın milli ədibi kimi təqdim olunur. Maraqlıdır ki, bu təqdimat müəllifin istək və fantaziyasından gəlmir, yeni arxiv sənədlərinə, danılmaz faktlara əsaslanır.

Mən belə hesab edirəm ki, bu kitab A.Rüstəmlinin C.Cabbarlı haqqında yazacağı konseptual tədqiqata ciddi bir hazırlıq, onun mühiti və fundamentidir. Burada böyük ədibin bioqrafiyası, taleyi və yaradıcılığının təşəkkülü ilə bağlı elə yeni nadir faktlar verilir ki, onlarsız ədibin irsini və şəxsiyyətini dərk etmək mümkün olmazdı.

Asifin kitabında - barəsində söhbət gedən əsərlər - "Ulduz", "Ədirnə fəthi", "Bakı müharibəsi" pyesləri, məhz onun tapdığı "Kazım bəy" (şərti adı!) romanı, onlarla yeni şer və hekayə C.Cabbarlıya yeni yöndən görməyə və göstərməyə imkan verir.

Bu kitabda ilk dəfə C.Cabbarlının gizli imzaları,

xüsusən "Sancaq" və "Cim" imzaları ilə bağlı mübahisələr geniş təhlil olunur, onlara etibarlı və inandırıcı bir yekun vurulur. Belə problemlərin həlli müəllifdən təkcə bacarıqlı tədqiqatçılıq qabiliyyəti deyil, həm də professional mətnşünas həssaslığı tələb edir.

A.Rüstəmli məhz belə ədəbiyyatşünaslıq imkanlarına malik olan səriştəli araşdırıcıdır. Arxivlə işləyən alim indi nadir şəxsiyyətdir. Arxivdə işləmək təkcə zəhmət yox, həm də istedad və mədəniyyət tələb edir. Asifi səciyyələndirən bir də budur ki, o, hətta zəhmətlə tapılmış dəyərli faktın aludəsi olaraq qalmır, o, faktın bədii-tarixi kontekstini görməyi, faktın dəyərini azaltmadan onun cazibəsini dəf etməyi bacarır. Müxtəlif faktları eyni bir müstəvidə əlaqələndirməklə ədəbi-tarixi həqiqəti açmaq! - Asifin tədqiqat üsulunu belə ümumləşdirmək olar. Diqqətli oxucu bu kitabda bəzən eyni faktın bir neçə yazıda işlənməsinə təsadüf edə bilər. Bunu təkrar hesab etməyə tələsməsə həmin diqqətli oxucu görə bilər, bilər ki, bu fakt hər yazıda yeni bir məqsədə, beləliklə müxtəlif məqsədlərə xidmət edir. C.Cabbarlının "Tazə həyat" qəzetinə şagirdlərlə birgə yazdığı "Təşəkkür", "Cəfər ... mətrud" imzası və s. belə faktlardandır.

Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, C.Cabbarlı ilə bağlı mübahisələri dəqiqləşdirən A.Rüstəmli bu dövr ədəbiyyatımızla bağlı orta və ali məktəb dərslərlərində yer alan bəzi anlaşılmazlıqlara da aydınlıq gətirir. "Səfa" operasının libretto müəllifi ilə bağlı mübahisələrin həlli bu qəbildəndir.

A.Rüstəmli müsahibələrinin birində C.Cabbarlı taleyinə ürcah olmasını belə səbəbləndirir: "Orta məktəbdə mən də Cabbarlı yaradıcılığının vurğunu idim. Ali məktəbə imtahana hazırlaşan zaman müxtəlif dərslərdən istifadə etməli oldum. Və bu zaman dərslərlərin birində eyni əsərin həm C.Cabbarlıya, həm də Bayraməli Abbaszadəyə aid olduğunu gördüm. Sonra başqa bir əsərin həm Cabbarlıya, həm də Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevə aid edildiyinin şahidi oldum. Və bu məsələləri araşdırmaq üçün arxivə müraciət etdim. Tədqiqat nəticəsində Cabbarlının nəinki başqa adamların adına çıxılan əsərlərini, həm də çoxlu sayda çap olunmamış heykəllərini, şerlərini, məqalələrini, felyetonlarını, dram əsərlərini aşkar etdim".

C.Cabbarlının millətin gəncləri üçün yaratdığı susmaz duyğuların səltənətində onun poeziyasın-

dan, nəsrindən, zəngin dramaturgiyasından, hətta ədəbi-tənqidi görüşlərindən enib gələnələr çox olub. Asif Rüstəmli bu ədəbi gözəllik səltənətinə arxiv "cəngəlliklərindən" keçib gəldi və özü ilə birlikdə C.Cabbarlı taleyinə işıq salan nadir faktlar, həqiqətlər gətirib gəldi.

"Susmaz duyğuların səltənətində" kitabında ən çox işlənən söz Asifin istedad və zəhmətlə can atdığı ünvan məhz HƏQİQƏTdir - C.Cabbarlı haqqında HƏQİQƏT!

Həyatda da, elmdə və sənətdə də ən çətin iş həqiqəti demək, həqiqəti tapmaq və təcəssüm etdirməkdir.

Alim və nəşir dostum Asif Rüstəmli bu çətin işin öhtəsindən bacarıqla gəlib, bizi də, oxucuları da HƏQİQƏT-in izi ilə C.Cabbarlının susmaz duyğular səltənətinə aparmağa nail olub.

NİZAMƏDDİN ŞƏMSİZADƏ
filologiya elmləri doktoru,
professor

SƏNƏTKAR ÖMRÜNÜN QIĞILCIMLARI

"POÇTOVI" DAN BAŞLANAN YOL

Bakının yuxarı, dağlıq hissəsindən öz ilkini, əvvəlini başlayan, qara qənbər daş döşənmiş ensiz və köhnə "Poçtovı" (*indiki C. Tağızadə*) adına küçə qrotesk səciyyəli fiqurlarla bəzədilmiş iki-üç mərtəbəli binaların ənənəvi düzümü ilə müşayiət olunur. Sadə görkəmlə ümumi ahəngi pozmasa da ətrafdakı binalardan fərqlənən Hacı Məmməd Hüseyin Bədəlovun şəxsi mülkü bu küçədə yerləşir. Hazırda yaşayış məqsədilə istifadə olunan bu ev əsrin əvvəllərində məktəb idi. Bakı şəhər Duması Bədəlovun "Poçtovı-25"dəki evini kirayələdi və burada 7-ci "Müsəlmani və rusi" məktəbini (*Bu məktəb 7-ci "rus-tatar" da adlanırdı - A.R.*) açdı. Üçsinipli bu ibtidai məktəb şüşəbənd eyvanlı, geniş otaqlardan ibarət idi. Görkəmli yazıçı və təcrübəli pedoqoq Süleyman Sani Axundov bu məktəbə müdir təyİN edilmişdir. Onun gəlişi məktəbə yeni ruh, saf ab-hava və bir də bahar tərəvətli canlanma gətirmişdir.

1905-ci il idi. 7-ci Müsəlmani və rusi məktəbində 50 nəfər şagird oxuyurdu. Onlardan biri də bəstəboy, qaynarbaxışlı "dağlı" balası, sonralar söz sənətinin

qüdrətli nümayəndəsi, görkəmli Azərbaycan dramaturqu kimi şöhrət qazanmış Cəfər Cabbarlı idi. O da yüzlərlə məktəbli kimi elm aləmi, sənət meydanı deyilən sirli bir qapını ilk dəfə burada açmışdı. Həyatın tələtlərindən keçərək sənətin zirvələrinə doğru ucalan yola “Poçtovı-25”-dən başlamışdır. Çətin yollarda əllərindən tutan müəllimləri vardır. Süleyman Sani Axundov, Abdulla Şaiq, Rəhim bəy Şıxlinski, Əlməmməd Mustafayev kimi maarif fədailəri, işıqlı simalar...

7-ci Müsəlmani və rusi məktəbi bir sıra müsbət keyfiyyət göstəriciləri ilə o dövrün digər ibtidai məktəblərindən əsaslı surətdə fərqlənirdi. Əvvəla burada oğlanlar qızlar ilə bir yerdə oxuyurdular (*bax: Haşım bəy Vəzirov. Bakıdakı rus-müsəlmani məktəblərinin 25 illik yubileyi, Bakı, 1914, səh. 22*). Digər tərəfdən bu məktəbin şagirdləri əsasən kasıb uşaqları olduqlarına görə təlim haqqı ödənilərkən onların ailə vəziyyəti və çalışqanlıqları nəzərə alınır.

Müqayisə üçün xatırladaq ki, əgər hər şagirdin illik təhsil haqqı 4 sinifli ali-ibtidai məktəbdə 50 manat, Aleksandra adına rus-müsəlman qız məktəbində 230 manat idisə, 7 nömrəli məktəbdə bu rəqəm xeyli aşağı idi. (*bax: Yejeqodnik, Bakı i eqo rayonu. 1913, səh. 93*). Bundan əlavə S.S.Axundovun təşəbbüsü ilə ən yaxşı oxuyan şagirdlər təhsil pulundan azad edilir, hətta ianə almaq imkanlarına da malik olurdular. Məktəb müdiri bu yazılmamış qanunu həyata keçirərkən, əlbət-

tə, ilk növbədə maarifpərvər varlıların, sərmayədarların səxavətinə ümid bəsləyirdi. Həqiqət naminə qeyd olunmalıdır ki, bu təşəbbüs özünə tərəfdarlar tapdı. O dövrün mətbuatında dərc edilmiş bir sıra məktub və yazılar yuxarı təbəqələrin xeyirxah niyyəyə, nəcib məqsədə alicənablıqla yanaşmalarını əskətdirməklə bərabər inqilabi əhval-ruhiyyənin təsirlə milli şüurun oyanmasını təsdiqləyən sənədlərdir. Bu baxımdan Cəfər Cabbarlının öz şagird yoldaşları ilə birgə imzaladıkları və “Tazə həyat” qəzetində hələ 1907-ci ildə dərc etdirdikləri “Təşəkkür”ü maraqlı doğurur. Gənc Cəfərin mətbuatda ilk çıxışı hesab olunan bu məktubda yazılırdı: “Qeydkeş və millətpərəstlərimiz cümləsindən cənab Bəşir bəy Aşurbəyov həzrətləri!

Biz, imzaları aşağıda qeyd olunan Bakı şəhərinin 7-minci Müsəlmani və rusi məktəbinin fəqir və təvənasız şagirdləri və elm və məarifə təhris və tərgib qılmaq niyyətilə hər ayda 30 manat verməyi dəröhd qılıb iki aykı həman pulu məktəb naziri, möhtərəm Süleyman bəy Axundov vasitəsilə öta buyururlar. Biz isə belə bir millət qayğısına qalan zətin artıb çoxalmalarını Xüdəi-zülcəldən rica etdiyimizdən maədə, Bəşir bəy Aşurbəyov cənablarına söz verib vəd edirik ki, elm və məarif kəsb etmək yolunda ciddən təlaş eyləyib kəməli-qeyrət və hümmətlə səy edəcəyiz ki, ... xeyirxahımız cənab Bəşir bəy Aşurbəyovdan xəcalətli olmaıaq. Bəşir bəy cənabları! Əmin olunuz ki, elm

və məarif kəsb edib səadət və xoşbəxtliyə nail olmaq məqsədilə ciddən səy edəcəyiz.

Bakı şəhərinin 7- minci müsəlmani və rusi məktəbinin ianə alan şagirdləri: Cəfər Cabbarzadə, Əsgər Hüseynzadə, Mirzə Qasım Cabbarzadə, Ağaməli Hüseynzadə və Məhərrəm Mollazadə". ("Tazə həyat" qəzeti, 1907, 8 aprel, N-7).

Yaş səviyyəsindən asılı olmayaraq xeyirxahlığın uca tutulması, yüksək qiymətləndirilməsi qədərbilənlik kimi ülvî əxlaqi keyfiyyətin emosional təzahürüdür. Və bu məktub onu imzalayan şagirdlərə nəcib hisslərin sirayət etdiyini göstərir.

Şagirdlərin yaxşı oxumasında, düzgün tərbiyə edilməsində, əsl vətəndaş kimi böyüməsində və həyatda öz yerini düzgün seçməsində müəllimin rolu əvəzsizdir. Təlim-tərbiyə prosesində işə yaradıcı münasibət, təşəbbüskarlıq maraq və meyllərin aşkarlanmasına, düzgün istiqamətdə inkişafına xidmət edir. Bu müsbət xüsusiyyətlər məktəblilər arasında S.S.Axundova, A.Ş.Talıbzadəyə, Ə.Mustafayevə böyük nüfuz qazandırmışdı. İlk dəfə müəllimlik fəaliyyətinə 7-ci müsəlmani və rusi məktəbində başlamış, sonralar isə Azərbaycan Dövlət Universitetində rus dilindən dərs demiş Əlməmməd Mustafayev o illəri yada salaraq yazırdı: "Süleyman bəyin məktəbində mənim şagirdlərimdən birisi də Cəfər Cabbarlıdır. O ... birinci buraxılışda birinci yeri tutanlardan olur.

... Mən və Abdulla Şaiq məktəbdə neçə dərnək düzəldirik; dram dərnəyi, şer dərnəyi, rus dili dərnəyi və i.a.

... Şer dərnəyində uşaqlar bir-birilə bəhsə girirlər. Yaxşı şer söyləyənlərə qələm, dəftər, kitab bağışlayırıq. Cəfər şer əzbərləməkdə irəliləyir, özü də Abdulla Şaiqin məsləhətilə duzlu şerlər yazır.

Mənim işim uşaqlara rus dilində şer əzbərlətməkdir" (Əlməmməd Mustafayev. Xatirələri, hekayə və felyetonları. Bakı. 1985, səh.72-74).

O zaman ibtidai məktəblərin tədris planına Azərbaycan, rus, ərəb və fars dilləri, hesab, şəriət və hüsnxətt fənnləri daxil idi. 7 nömrəli məktəbdə buraya dram, şer və rus dili dərnəkləri də əlavə olunurdu. Cəfər Cabbarlının sonrakı taleyinə, yaradıcılığına, sənətkar kimi formalaşmasına bu üç dərnəyin göstərdiyi təsir, bəxş etdiyi əhəmiyyət haqqında geniş söz açmağa lüzum görmürük. Təkcə onu qeyd etmək lazımdır ki, lirik və satirik şerləri ilə yaradıcılığa başlamış görkəmli dramaturq on ilə yaxın "Azərbaycan", "Komunist" qəzetlərində, Azərbaycan İctimai Şura Cümhuriyyəti Xalq Ərzaq Komissarlığında rus dili üzrə tərcüməçi işləmişdir. Vilyam Şekspirin "Hamlet", "Otello" Fridrix Şillerin "Qaçaq", Kardon de Bomaşenin "Fiqaronun toyu", Corc Uellsin "Yeraltı dünya", Aleksandr Afinogenovun "Qorxu", Lev Slavinin "Müdaxilə", Ferdinand Düşenin "Tamilla", M.Pavlo-

viç və S. İranskinin “İran istiqlaliyyət mübarizəsi uğrunda” (bu əsərin adı indiyədək çap olunmuş “Cəfər Cabbarlı” bibliografiya kitablarına daxil edilməmişdir. A.R.) irihəcmli əsərlərinin Azərbaycan oxucularına çatdırılması, Lev Tolstoyun “Hacı Murad” povestinin təbdil edilməsi C.Cabbarlının öhdəsinə düşmüşdür. O, bundan əlavə Henrix Lonqfellowun, Maksim Qorkinin, Fyodor Qladkovun və s. şer və hekayələrini doğma dilimizə çevirib çap etdirmişdir.

C.Cabbarlı 1908-ci ilin yazında 7-ci Müsəlmani və rusi məktəbini bitirdi. Həmin ilin payızında isə o, imtahan verib Bakıdakı Alekseyev adına 6 sinifli ali-ibtidai məktəbə daxil oldu.

7-ci Müsəlmani və rusi məktəbi ilk buraxılışından sonar Hacı Məmmədhüseyn Bədəlovun mülkündə çox duruş gətirib dayana bilmədi. Məktəbdə oğlanlarla qızların birgə oxuduğunu və 150 nəfər sakinin imzaladığı məktubu nəzərə alaraq, Bakı şəhər Duması 1909-cu ildə 7 nömrəlini qız məktəbinə çevirdi. Bundan sonra S.S.Axundov Spasski (indiki Zərgərpalan) adına küçədə yerləşən 4-cü Rus-tatar məktəbinə müdir, Abdulla Şaiq Talıbzadə isə Kiçik dəniz küçəsində yerləşən 3-cü kişi gimnaziyasına şəriət müəllimi göndərilir. Rəhim bəy Şıxlinskini tale Ağdaşa gətirir. O burada yenicə açılmış rus-tatar məktəbində müəllimlik fəaliyyətinə başlayır. 1912-ci ildə Şıxlinski öz şagirdləri ilə 1 May bayramını təbiətin qoynunda qeyd edir və o za-

man çəkilən şəkillərdən biri tədqiqatçı-jurnalist Şəmistan Nəzirinin şəxsi arxivində saxlanılır.

Qız məktəbinə çevrildiyi üçün 7-ci Müsəlmani və rusi məktəbi adını saxlamaq şərtilə “3-cü Paralelni” küçəsindəki Tişenkonun evinə köçürülür və Fatma xanım Tambiyeva buraya müdir təyin edilir.

Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutunda C.Cabbarlının inqilabdan əvvəl qeydlər apardığı güman edilən bir cib dəftərçəsi (Arx. - 20, Q-18, (410),s.v.232) saxlanılır. Burada ədibin öz taleyini əbədi olaraq dramaturgiyaya, teatra bağlanmasının “sirləri” açılır. İctimai həyatda teatrın əhəmiyyətini Cabbarlı yüksək qiymətləndirərək yazırdı: “Teatro - ölkənən bulunduğu mədəni yüksəkliyi, mədəniyyət dərəcəsinə göstərir. Teatro yüksək bədii bir dərəcədədirsə (deməli) ölkə də ümumən gözəl inkişaf etmişdir. Mədəniyyət - elm və sənətdən ibarətdir. Teatro isə sənətin başqa qismlərini birləşdirir”.

Mədəniyyətin tərəqqisində iqtisadiyyatın böyük rolundan, aparıcı amilə malik olduğundan çox yazılır, çox danışılır. Rəqəmlərdə öz ifadəsini tapmış mədəniyyətin texniki göstəricisi kimi bu cəhət inkar edilməzdir. Lakin ölkənin intensiv iqtisadi inkişafının etibarlı zəminini, əbədi hərəkətverici qüvvəsini sənətkar teatrın, mədəniyyətin təkamülündə axtararkən nə qədər də haqqlı idi! İqtisadi inkişafın bu mənəvi tərəfi rəqəmlərlə üzə çıxarma bilməsə də real qüvvədir və iki

komponent (mədəniyyət və iqtisadiyyat) arasındakı dialektik inkişafın əsasını təşkil edir.

Həyatın dərk edilməsində əsl sənətin bir qolu kimi teatrın müstəsna əhəmiyyətindən Cabbarlı yazırdı: “Dramada xüsusi bir uzun həyat dəyişikliyi olduğu üçün musiqi və musiqçinin orda ruhu vardır.

Bundan başqa rəssamlıq, rəqs, heykəltəraşlıq - həpsi teatroda görülüyor. Teatro bütün sənəti birləşdiyi üçün həpsindən mükəmməl və yüksəkdir. Teatro bizə yaşanışı öyrədir.”

Cabbarlı müasirlərinin mənəvi tələblərini nəzərə alaraq sənət məbədi kimi yanaşdığı teatrda yüksək ideyalı əsərlər görmək istəyirdi. Özü, məzmunlu və aktual səhnə əsərləri yaratmaqla vaxtaşırı teatrın nəzəri problemlərindən, onun həlli yollarından mətbuatda söz açdı. Hətta “Hacı Qara”, “Otello”, “Əmir Əbülülə”, “Şeyx Sənan” tamaşalarının hər birinə iki və daha çox resenziya yazaraq səhnə mizanındakı, aktyor oyundakı süniliyə qarşı çıxır, dilimizin saflığı uğrunda mübarizə aparırdı.

Məlumdur ki, V. Şekspirin “Otello”su əvvəlcə Haşım bəy Vəzirovun, sonra isə Həsən Səbri Abdullabəyovun tərcüməsində tamaşaya qoyulmuşdur. Cabbarlı axırıncı tərcümədə əsərə baxandan sonra bu tamaşaya həsr etdiyi üçüncü məqaləsində yazırdı: “Haşım bəyin tərcüməsi çox zəif idi. Mütəəssüfənə, yoldaş Həsən Səbrinin də tərcüməsi bir o qədər qüvvətli çıxmamışdır. Xüsusən

cümlələri bəzən qırıq-qırıq, bəzən olduqca uzundur. Bir çox yerdə cümlənin əvvəllilə sonu düz gəlmir. Dili də yabançı sözlər çoxluğundan olduqca çətin...
Dilimizdə olan ən kobud və yaraşıqsız söz, ən gözəl, yabançı kəlmələrdən əziz tutmalıdır”.

C.Cabbarlının milli kino sənətimizin problemlərindən (“Hara gedir Azərkino”), dramının və teatr sənətinin tarixi inkişafından (“Dionistlikdən dramaya-dak”, “Dramanın əsasları”), aktyor və yüksək səviyyəli əsər problemlərindən (“Bizdə teatro”, “Ağac aktyorlar”, “Əməkçi qadınlar, səhnəmiz sizi gözləyir”, “Teatrların repartuar məsələsi”) bəhs edən onlarca məqalələri, ədəbi-bədii əsərləri geniş oxucu auditoriyasından kənar qalmışdır. Zamanın sınaqlarına dözmüş, dövrün təlatümlərindən salamat çıxmış ədəbi irsinin bir hissəsi müasir “senzorların süzgəcindən” keçməmişdir. Gündən-günə geniş yayılan aşkarlıq işığının bir vaxt “senzor”ların qarabəxt etdiyi əsərlərin taleyinə düşəcəyinə inanırsan. İnanırsan ki, C.Cabbarlı kimi böyük şöhrət qazanmış sənətkarın onlarla pyesi, hekayəsi, şəri, ədəbi-tənqidi məqaləsi və tərcümələri arxivlərin qaranlıq rəflərindən azad ediləcək. Yoxsa Cabbarlı sənətinin əhatəliliyindən, bütövlüyündən, tamlığından söz salmaq hələ tezdir.

*“Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi” məcmuəsi,
1989-cu il N-3*

CABBARLININ İLK ŞERLƏRİ

*Cabbarlının ilk əsərinin harada
çap olunması hələ indiyədək yaxşı
tədqiq edilməmişdir.*

Məmməd Arif

Ədəbiyyatşünaslarımız Cəfər Cabbarlının ilk mətbu əsərinin nə vaxt və harada dərc edilməsi ilə əlaqədar müxtəlif fikirlər söyləmişlər. Bu müəlliflərdən biri də vaxtilə “Babayi-Əmir” jurnalının əməkdaşı olmuş, sonralar isə “Ədəbiyyat qəzeti”ndə “Cəfər Cabbarlının mətbuatda ilk çıxışı” adlı xatirə-məqaləsini çap etdirən ədəbiyyatşünas Əmin Abiddir.

“Babayi-Əmir”in 3 iyun 1915-ci il tarixli 7-ci nömrəsində “Qəyyur-Əyyar” imzası ilə çıxmış “Əl götür” satirasını “Cabbarlının mətbuatda ilk çıxışı” hesab edən Ə.Abid, onunla ilk görüşünü xatırlayaraq yazırdı: “...Cəfər aktyor Hacınskinin müşayiəti ilə “Babayi-Əmir” məcmuəsinin idarəsinə gəlmişdi. Mənimlə tanış olandan sonra yazdığı mənzumələrini heç bir qəzetə və məcmuə müdirinin nəşr etmədiyindən,

ilk gəncliyə məxsus saflıqla şikayətə başladı. Hətta “Səda” qəzetinin müdiri Haşım bəy Vəzirovun onu uşaq görəncə söyüb bayıra qovduğunu da əlavə etdi”. (“Ədəbiyyat qəzeti”, 1935, 2 yanvar, N.1)

Burada bir məsələyə diqqət yetirin: Zəmanəsinin tanınmış jurnalisti Haşım bəy Vəzirov (1868-1916) “Tazə həyat” (1907-1908), “İttifaq”(1909), “Səda” (1909-1911), “Sədayi-vətən” (1911-1912), “Sədayi-həqq” (1912-1915) qəzetlərini və “Məzəli”(1914-1915) satira jurnalını nəşr etdirmişdir. Maraqlıdır ki, nə üçün Ə.Abidin məqaləsində H.Vəzirovun adı “Məzəli” məcmuəsi və ya digər qəzetlər ilə deyil, yalnız “Səda” ilə yanaşı çəkilir?

Çox güman ki, gənc Cabbarlı yazdığı mənzumələrini “Səda”ya təqdim etmək istəmiş, qəzetin müdiri H.Vəzirov isə şerlərin məzmununu, bədii sanbalı ilə tanış olmaq əvəzinə, müəllifini “uşaq görəncə... bayıra qovmuşdur”.

Başqa bir sual da meydana çıxır: niyə C.Cabbarlı ilk mənzumələrini çap etdirmək üçün əvvəl Haşım bəy Vəzirovun yanına gəlir?

Gənc Cəfərin 1907-ci ilin aprelin 8-də bir neçə şagird yoldaşları ilə birlikdə Haşım bəy Vəzirovun işlədiyi “Tazə həyat” qəzetində “Təşəkkür” adlı minnətdarlıq məktubu yazıb çap etdirməsi ədəbi icimaiyyətə məlumdur.

Ehtimal ki, bu “Təşəkkür” məktubunu şagird yoldaşları ilə (və ya tək) “Tazə həyat” qəzetinin idarəsinə gətirən məktəbli Cəfər burada Haşım bəy Vəzirovu görmüş, məktub dərc olunandan sonra isə ona hüsn-rəğbət bəsləmişdir. Aradan beş ilə yaxın vaxt keçdikdən sonra isə ilk uğurlu mənsuməsini “Səda” qəzetində görmək arzusu ilə H.Vəzirovun görüşünə gələn gənc Cəfərin onun tərəfindən “qovulması”, uşaq qəlbində izlər buraxmışdı.

Görəsən, həmin anlarda məktəbli Cəfər yaşının azlığına təəssüflənirdi, yoxsa inadından dönməyərək digər mətbuat orqanlarından birinə tərəf üz tutmağı, mənsuməsini dərc etdirərək nəyə qadir olduğunu sübut etməyi qərara almışdı?

Gənc Cabbarlının ədəbiyyata ilk gəlişindən soraq tutmaq məqsədilə Azərbaycan dilində 1910-11-ci illərdə nəşr edilən qəzet və jurnal nömrələrini diqqətlə nəzərdən keçirsək də... axtarışlar uğursuz nəticələndi.

Moskvada olarkən, Dövlət kitabxanasının qəzet şöbəsinə baş çəkdim. Burada inqilabdan əvvəl Mirzə Cəlal Yusifzadənin Bakıda nəşr etdirdiyi “Həqiqəti-əfkar” qəzetinin 1911-ci il dəsti diqqətimizi cəlb etdi. Bu qəzetin 5 noyabr 1911-ci il 2-ci nömrəsində “Cəfər ... mətrud” imzası ilə “Şücaətim” satirik və “Eşidənlərə” lirik şeirləri dərc edilmişdir. “Mətrud” - ərəb

sözü olub mənası - qovulmuş, uzaqlaşdırılmış deməkdir. “Cəfər” sözündən sonrakı üç nöqtə, bizim fikirimizcə, iki məna ifadə edir: a) Bu nöqtələr müəllifin soyadını əvəz edir. Məsələn: “Cəfər Cabbarzadə mətrud”, b) Nöqtələrin yerinə “Səda”i sözü yazılmalıymış: - “Cəfər “Səda”i mətrud - yəni: “Səda”dan qovulmuş Cəfər. Birinci variantda “Şücaətim” satirasına görə müəllifin özünü tanıtmamaq üçün familiyasının nöqtələrlə əvəz etməsi gümanı real görünürsə, ikincidə Haşım bəy Vəzirov ilə münasibətlərin pozulmasını istəməyən “Həqiqəti-əfkar”ın müdiri M.C.Yusifzadənin “Səda”i sözünü üç nöqtə ilə dəyişməsi ehtimalı ağılabatdır.

“Şücaətim” və “Eşidənlərə” şeirlərinə mövzu, ideya və üslub baxımından nəzər salmamışdan əvvəl, bu şeirlərin Cəfər Cabbarlının qələminə məxsus olduğuna inamı daha da artıran bəzi detallara diqqət yetirək: “Cəfər ... mətrud” imzasının “Həqiqəti-əfkar” da görünməsi vaxtı (1911) “Səda” qəzetinin nəşr tarixinə (1909-1911) uyğun gəlir. İkincisi, “İnqilab və mədəniyyət” jurnalının 1935-ci il 1-ci nömrəsində böyük dramaturqun vəfatı münasibətilə “Cəfər Cabbarlı” adlı geniş “biografik məlumat”da ədibin 1899-cu ildə anadan olduğu göstərilməklə yanaşı yazılırdı: “Cabbarlı ədəbiyyat sahəsinə 12 yaşlı çocukdən daxil olmuşdu”. 1936-cı il təqviminin Azərənşr tərəfindən

buraxılmış “31 dekabr” vərəqəsində bu fikir belə ifadə olunmuşdu: “CƏFƏR CABBARLI (1899-1934). Şuralar Azərbaycanının böyük və talantlı dramaturqu, yazıçısı, əməkdar incəsənət xadimi Cəfər Cabbarlı ədəbiyyat sahəsinə hələ 12 yaşlı çocukqən atılmışdır”, Bildiyimiz kimi, C.Cabbarlının 12 yaşı 1911-ci ilə təsadüf edir ki, bu da “Cəfər ... mətrud” imzasının ona aid olduğu fikrini bir daha möhkəmləndirir.

Azərbaycan mətbuatının inkişafında müəyyən rol oynamış Haşım bəy Vəzirovun 1916-cı il fevralın 4-də vəfat etməsi xəbəri mütərəqqi ziyalıları, o cümlədən gənc Cabbarlımı da sarsıdır. Onun bu münasibətlə yazdığı “Ədibi-möhtərəm Haşım bəy Vəzirovun rəsminə” adlı şerində mərhumun həyat və fəaliyyəti yüksək qiymətləndirilirdi. Bəzi tədqiqatçılar bu şərə əsaslanıb Ə.Abidin xatirəsindəki həmin epizodu: - “Səda” qəzetinin müdiri Haşım bəy Vəzirovun onu (*C.Cabbarlını -A.R.*) uşağ görüncə... bayıra qovduğunu” təkzib edirlər.

Əlbəttə, bu fikir bir neçə baxımdan əsassızdır. Əvvəla, Cabbarlı Haşım bəydən incisə də, bu hadisə onların arasında konfliktə çevrilməmişdir. Digər tərəfdən, Cəfər H.Vəzirovun nəşr etdirdiyi “Məzəli” jurnalında 1915-ci ilin avqust ayında “Kəmşüür” imzası ilə satirik şerlərlə çıxış edirdi. Şübhəsiz ki, gənc Cabbarlının “Məzəli”də iştirakı onu Haşım bəyə daha da

yaxınlaşdırmışdı. “Ədibi-möhtərəm Haşım bəy Vəzirovun rəsminə” şerindən bir beyti nəzərdən keçirək:

Ey hər “Səda”sı tar-həqiqət tərənəsi,
Ey hər “Kefim gələndə”si aclar zəbanəsi

Ədib burada H.Vəzirovun yalnız “Səda” qəzetini xatırlayır, “Kefim gələndə” ümumi sərlövhəsi ilə feodal-patriarxal münasibətləri, kapitalizm quruluşunun fəsadları, istismar və ədalətsizlik əleyhinə yazdığı məqalə və felyetonlarına eyham vururdu.

Ə.Abidin C.Cabbarlı haqqında yazdığı xatirə-məqaləsinin səmimiyyətinə inanmamaq qeyri-mümkündür. Haşım bəyin məktəbli Cəfərə “təpinməsi” hadisəsi digər ədəbiyyatşünaslarımızın məqalələrində, üstüörtülü şəkildə olsa da qeyd edilmişdir. Akademik Məmməd Arifin 1937-ci ildə çap etdirdiyi “Cabbarlının şer və hekayələri” adlı məqaləsində yazılırdı: “Uzun zaman “hələ uşaqsan” deyə burjuva-mülkədar mətbuatı qapılarından *qovulan Cabbarlı* ruhdan düşməyir, hekayələr və hətta pyeslər yazmağa başlayır” (*M.Arif. “Ədəbiyyat qəzeti”, 1937, 31 dekabr, N-60*).

“Şücaətim” -satirik şeri altı misradan ibarətdir. Burada özünü “Ustadi-kamil, ülumi-ələm (elmlərin alimi), tərəffö zərgər (ucalan zərgər) adlandırın bir lovğanın obrazı yaradılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Şücaətim” satirasında natamamlıqla yanaşı, sənətkarlıq baxımından təcürbəsizlik, sadələvhlük də özünü göstərir. Bütün bu xüsusiyyətlərə baxmayaraq, 12 yaşlı Cəfərin ilk mətbu satirik şeri kimi “Şücaətim” maraqlı doğurur.

“Eşidənlərə” şeri on beytdən ibarət lirik şerdir. Bu əsər sərlövhesi ilə səsləşdiyi kimi üslubu ilə də C.Cabbarlının 1916-cı ildə yazdığı “Bilənlərə” şerinə yaxındır.

Mövzu, üslub və ifadə tərzini baxımından müqayisələr aparmaq üçün “Eşidənlərə” şeri ilə yanaşı. C.Cabbarlının 1915 və 1917 illərdə çap etdirdiyi “...Sən də bir” və “Novruz bayramına hazırlaşan müsəlmanlara töhfə” şerlərini yada salmaq məqsəduyğundur.

Onu da qeyd etmək ki, “...Sən də bir” rədifli lirik şeri C.Cabbarlının indiyə kimi nəşr edilən kitablardan heç birinə daxil edilməyə də, bizim təqdimimiz ilə “Azərbaycan gəncləri” qəzetinin 4 sentyabr 1986-cı il tarixli 104-cü nömrəsində dərc olunmuşdur. On üç beytdən ibarət olan bu mənzumənin “...Müsəlmanlara töhfə” kimi öz üslubu, ruhu etibarlı ilə “Eşidənlərə” “qan qohumluğu” çatır.

Xalqın, millətin əsarət içərisində əzablar çəkdiyini görən lirik qəhrəmanın hiss, həyəcan və düşüncələri adları çəkilən şerlərdə belə ifadə olunmuşdur:

Ümmət dad etdikcə, istiqnayı-ərbab qana
 (“Eşidənlərə!”)

Guşeyi-zillətdə millət dad edir, imdad yox,
Ey olan məsti-səadət şahsüvar ol sən də bir.
 (“...Sən də bir”)

Xaneyi-millət xərab olmaqda, imdad istəyir!
Ey ucaldan taği-ərşə fəxr ilə kaşanələr!
 (“...Müsəlmanlara töhfə”)

C.Cabbarlı yaradıcılığının ilk dövrü üçün xarakterik olan əhvali-ruhiyyə bu şerlərdə də öz əksini tapmışdır:

Əşki-çəşmimdir buludlardan yağın əmtarlar!...
Dudi-ahımdan dürər şəmsin şüai hiddəti!...
 (“Eşidənlərə!”)

Ağla qan ey qəmli könlüm, pürğübar ol sən də bir,
Zövqi-ləzzət, eyşi-işrətdən kənar ol sən də bir.
 (“...Sən də bir”)

Ağla, ağla ey yetim imdadə səslə milləti!
 (“...Müsəlmanlara töhfə”)

Göründüyü kimi, mənzumələrdə xalqın düşdüyü bəlalardan nicat yolu ərbabların, kaşanə sahiblərinin mərhəmətində, elmin, mədəniyyətin inkişafında, du-manlı da olsa, “dövrani-ələm”in fırlanıb “növbahar” olmasında görülür.

İstinad edilən faktlar, irəli sürülən mülahizələr Cəfər Cabbarlının ilk lirik və satirik şerlərinin tarixi-ni 1915-ci il aprel və iyun aylarında çap edilmiş “Ba-har” və “Əl götür” əsərlərindən deyil, bizə məlum olan “Həqiqəti-əfkar” qəzetinin 5 noyabr 1911-ci il 2-ci nömrəsində dərc edilən “Eşidənlərə” və “Şücaət-im” şerlərindən başladığını göstərir.

C.Cabbarlının 1915-ci ildə, müxtəlif mətbuat or-qanlarında 50 dən çox şer çap etdirməsi, “Vəfali Sə-riyyə” kimi uğurlu pyes yazması, onun bədii yaradıcı-lığın “baş məşqi”nə hələ 1911-ci ildən başlaması fik-rinin məntiqi, qanunauyğun təzahürüdür.

*“Azərbaycan” jurnalı,
1987, N 3, səh. 188-190.*

SƏNƏTKAR ÖMRÜNÜN QIĞILCIMLARI

*C.Cabbarlının anadan olmasının
90 illiyi münasibətilə*

1 907-ci ilin Novruz bayramından iki həftə keçmişdi. Baharın gəlişi təbiəti dilə gətir-mişdi. Hər yerdə dirçəliş, canlanma hiss olunurdu. Təbiətin gündən-günə gözəlləşdiyi bahar çağı insanların əhval-ruhiyyəsinə sirayət etməyə bil-məzdi. Lakin bundan da böyük şadyanalıq “7-minci müsəlmani və rusi məktəb”nin həyatında görünürdü. “Tazə həyat” qəzetinin 7-ci nömrəsi əldən-ələ gəzir-di. Uşaqlar bir-birilə nə barədəsə pıçıldaşır, Cəfəri, Ələsgəri, Ağaməlini, Məhərrəmi və Mirzə Qasımı barmaqla göstərirdilər. Bu beş nəfər şagirdin gizli tut-duqları iş hamıya - o cümlədən məktəbin direktoru Sü-leyman Sani Axundova, sevimli müəllimlərindən Ab-dulla Şaiqə, Rəhim bəy Şıxlinskiyə, Əlməmməd Mustafayevə, də məlum olmuşdu. Onlar söylə oxu-duqlarına görə bir neçə gün idi ki, təhsil pulundan azad edilmişdilər və üstəlik ianə də alırdılar. Bu münasibət-lə “Təşəkkür”lərini qəzet vasitəsi ilə bildirmişdilər.

Sevinc dolu baxışların təsiri altında əlində qəzet tutmuş bəstəboy uşaq fikrə dalmışdı. Nəzərləri bir daha tanış sətirlərin üzərində süzdü: “Qeydkeş və millətperəstlərimiz cümləsindən cənab Bəşir bəy Aşurbəyov ... cənablarına söz verib vəd edirik ki, elm və məarif kəsb etmək yolunda ciddən tələş əyləyib kəlamı-qeyrət və hümmətlə səy edəcəyiz...”.

“Təşəkkür” məktubunun sonunda sətirdən-sətirə keçirmiş “Cəfər Cabbarzadə” imzasına diqqətlə baxdı. Gələcəyə uçan xəyalının arxasınca qəlbi atlandı.

İllər keçdi. Düşüncələrə dalmış gənc Cabbarlının şirin xəyalları onun qaynar istedadı, gərgin əmək şəraitinə dözümlüüyü sayəsində həqiqətə çevrildi. Bu gün o klassik ədəbiyyatımızın parlaq simalarından biri, Azərbaycan dramaturgiyasının görkəmli nümayəndəsi kimi şöhrət qazanmışdır. C.Cabbarlı nəsr, lirik və satirik şeir, kino və opera ssenarisi sahəsində qələmini sınıamış, ədəbiyyat və teatr sənətinin bir sıra problemlərindən bəhs edən kəskin məqalələr yazmış, ictimai-siyasi hadisələrdən kənarda qalmamış, rejissor və təcürməçi kimi fəaliyyət göstərmişdir. O, qısa və mənalı həyatında xalqımızın mənəvi sərəvətlər məbədəgahını zənginləşdirən böyük ədəbi irs qoyub getmişdir. Əsərləri dönə-dönə nəşr olunsa da tədqiqatlar göstərir ki, onun bəzi ədəbi-bədii yaradıcılıq nümunələri diqqətdən kənarda qalmışdır.

C.Cabbarlının 1920-ci ildə “Hürriyyət” və “İstiqlal” qəzetlərində çap etdirdiyi “Dağ kəndlərindən - Sayad Xızı”, “Azgınlığı dolandırıcılıqımı” publisistik yazıları bu qəbildəndir.

Ədib “Dağ kəndlərindən - Sayad Xızı” məqaləsində doğulduğu kəndin acınacaqlı mənzərəsindən, zavallı kəndlilərin hədsiz yoxsulluğundan ürək ağrısı ilə yazır: “Bizim köylərdə (*kəndlərdə* - A.R.) aclıq tam dəhşətilə hökmfərmandır. Atasız, anasız yetimlər, atalı və analı fəqarə çocuqlar paltarsız, yalınayaq gün keçirməkdədir. Dul, sahibsiz qadınlarımız ac və üryan qalmaqdadır. Tif və başqa xəstəliklərə düçar olan naxoşlarımız həkimsiz, dərmanlız can verməkdədir”.

Səfalət içində inləyən kəndin balaları kəndxudanı düşündürmür. Xəstə qadınların, yetim çocuqların ah-naləsi “Parlaman”a çatmır. Sosial-iqtisadi bataqlıq içində boğulan kəndin yeganə çıxış yolunu Cabbarlı mübarizədə görür. O, artıq kəndlilərin ayıq düşüncəyə, iti gözə malik olduqlarını, ağı-qaradan, dostu-düşməndən seçməyi bacardıqlarını qeyd edir. Kənddə “parlamançıların” ünvanına açıqca deyirlər: “Utanmazlar, bizə qardaş, dindaş diyorlar. Türk qardaşlarını və dindaşlarını qırıb məhv edən daşnaqlar ilə bir parlamanda oturub bizim müqəddəratımızı həll edəcəklər?! Bizə hüquq və hürriyyət verəcəklər?! Özləri müsəlman qırğınına bəis daşnaqlarla dost olub bütün

zəif millətlərə, zavallı kəndçilərə hüquq və hürriyyət verən düşmən kəsilməşlər”.

“Azgınlığı dolandırıcılıqımı” məqaləsində isə Cabbarlı “İttihadi-islam” partiyasının simasız mövqeyini, ikiüzlü siyasətini ifşa edir, onun bəzi nümayəndələrinin möhtəkirliyindən, azgınlığından xalqa zidd münasibətlərindən kəskin yazır. Müəllifin fikircə, bu firqənin başlıca qüsuru onların məsləksizliyi, aydın siyasət platformasından uzaq olmalarıdır. Məqsədləri isə sadələvh xalqın səsindən istifadə edərək iş başına keçmək olmuşdur. Cabbarlı ittihadçıların mənəvi simasını aşkar etmək üçün yazırdı: “Bir də görürsünüz İttihad Denikin ilə müharibə tələb ediyor. Fəqət Denikin lehinə və Azərbaycan istiqlallıyyəti əleyhinə propoqanda aparırkən yaxalənib həbs olunanlar İttihadın ən böyük üzvlərindən deyilmidir?”

...Son vaxtlar Rusiyada solların müzəffəriyyəti görünəcə artıq bir ehtimala qarşı kəndini fəhlə-kəndçi tərəfdarı göstərməklən də bolşevik qələmə vermək istiyor”

İttihadçılar əsl simalarını aldadıcı şüarlarla pərdələsələr də əməllərindən yaxşı tanınırlar. Cabbarlının fikircə İttihad firqəsinə qarşı mübarizə aparmamaq, onlara çirkin niyyətləri üçün meydan vermək, azgınlığı dolandıрмаğa, yaşatmağa bərabərdir.

“Dağ kəndlərindən - Sayad Xızı” və “Azgınlığı

dolandırıcılıqımı” məqalələri Müsavat dövründə Cabbarlının siyasi hadisələrə obyektiv münasibətini əks etdirən qiymətli sənədlərdir.

Cabbarlının teatr sənətinə, aktyor sənətkarlığına, ayrı-ayrı səhnə əsərlərinin tamaşalarına həsr etdiyi ədəbi-tənqidi məqalələrinin bir qismi onun indiyədək çıxmış kitablarına daxil edilməmişdir. Bu baxımdan 1920-ci ildə “Azərbaycan” qəzetində dərc olunmuş “Hacı Qara”, “Leyli və Məcnun” tamaşaları haqqındakı resenziyalar, Rza Darablı, Əbülhəsən Anaplı, Abbasmirzə Şərifzadə portret-məqalələri maraqlıdır. Cabbarlı “Leyli və Məcnun” məqaləsində “Sənət sənət üçündür” nəzəriyyəsinin bəzi müddəalarını müdafiə etsə də bu istiqamətdə irəli sürdüyü fikirlərinin ağırlıq yükünü növbəti məqalələrinə köçürməyi qərara almışdır.

“Aktyor kimidir və onun məharəti nədədir?” sualına ədib belə cavab verir: “Aktyor sənətkardır. Sənət hər şeydən ucadır. Aktyor sənətdə söylədiyi sözlərinin ifadə etdiyi mənalardan dolayı alqışlanmıyor. Əgər alqışlanırsa o, alqış əsərin müəllifinə rəcedir. Aktyor yalnız girdiyi rollardan və irəə etdiyi tiplərdən dolayı alqışlanıyor ki, onların da məharət və dühaları həp bundadır”.

Cabbarlı “Leyli və Məcnun”da teatr, səhnə və aktyor sənətinə aid qaldırıldığı problemlərin bir qismi-

nə 1922-ci ildə “Zəhmət” qəzetində çap etdirdiyi “Ədəbi mübahisələr”də, cüzi hissəsinə isə 1924-cü ildə “Qızıl qələm” jurnalında çıxmış “Bizdə teatro” məqaləsində cavab vermişdir. Böyük dramaturq teatrı sənət məbədi kimi tanıyırdı. Onun fikircə teatrı xalqın gözündən salmağa yönəldilmiş hər cür fırıldaq, xaltura ən ciddi məzəmmətə layiqdir.

“Yeni İqbal” qəzetinin 19 yanvar 1916-cı il tarixli 211-ci nömrəsində Cabbarlı dostları ilə çap etdirdiyi “Açıq məktub”da “Bəxtsiz cavan” və “Daşım-daşım” tamaşalarına bilet satan “Artistiçeski” klubun məsul müdiri H.Məcidovun pulları götürüb qaçdığını, “on-suz da ölmüş dramaya” balta çalmağını ifşa etmişdir.

Gənc Cabbarlı hələ məktəbli ikən belə bir qənaə-tə gəlmişdir ki, xalqın mədəni inkişafına ən böyük təkanı teatr verə bilər. O, “elm və məarif kəsb edib” ömrünü tearta, mədəniyyətin inkişafına, vətənin çi-çəklənməsinə sərf edəcəydi. Və bir gün cib dəftərçə-sinə yazacaqdı: “Teatro yüksək bədii bir dərəcədədir-sə ölkədə ümumən gözəl inkişaf edəcəkdir. Mədə-niyyət - elm və sənətdən ibarətdir. Teatro isə sənətin başqa qismlərini birləşdiriyor”.

Elə buradaca qeyd edək ki, C.Cabbarlının 1917-ci ildə yazdığı “Trablis müharibəsi” (bir adı da “Ul-duz”dur), “Ədirmə fəthi”, 1919-cu ildə qələmə aldığı “Bakı müharibəsi” pyesləri vaxtilə tamaşaya qoyulsa

da, həmin əsərlər indiyədək ədibin külliyyatına daxil edilməmişdir.

1925-ci il, fevral ayının 16-da “Kommunist” qəze-tində kiçik məlumat dərc olunub. Məlumatda deyilir ki, C.Cabbarlı “Satiragit” teatrı üçün bir pərdəli pyes-lər yazmağı öhdəsinə götürüb. Bundan sonra ədib bir-birinin ardınca “Yaylağa gedir”, “Tazə peşə”, “Dok-tor gedə bilməz”, “Bozbaş qazanı” pyeslərini yazıb. Həmin əsərlərdə dövrün ictimai bəlalarını, idarəçilik bürokratizmini satirik qələmlə damğalayıb. Təəssüf ki, bu pyeslər də Cəfər Cabbarlının “Əsərləri”nə indiyədək salınmayıb.

Afişalarından və qəzet məlumatlarından bilirik ki, Cəfər Cabbarlı “Araz çayı” və “Qəlp xəstəlik” adlı pyeslər də yazmışdır. Lakin indiyədək sənətkar öm-rünün qılgıncımlarından olan bu əsərlərin əlyazması tapılmamış və tədqiqatdan kənar qalmışdır. Ümid edirik ki, sənətkarın yubiley ilində tədqiqatçılar bu məsələlərə xüsusi diqqət yetirəcək, həmçinin ədibin bizə məlum olmayan digər yaradıcılıq nümunələrini də üzə çıxaracaqlar.

*“Kommunist” qəzeti,
24 mart 1989-cu il, N 70*

SUSMAZ DUYĞULARIN SƏLTƏNƏTİNDƏ

Bazar günü, 1918-ci il noyabr ayının 10-u idi. Azərbaycan Cümhuriyyətinin Heyəti-Vükəlası (Nazirlər Şurası) sentyabrın 23-də Fətəli xan Xoyskinin başçılığı ilə Gəncədən Bakıya köçdükdən sonra ilk dəfə idi ki, öz xilaskarları - Qafqaz İslam Ordusunun komandanı Nuru Paşanı və onun igid zabitlərini -15 sentyabr - Bakının qurtuluşu münasibətilə ziyafətə dəvət etmişlər. Gənc cümhuriyyətin nazirləri, məmurlar, ziyalılar, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin iştirak etdiyi məclisi Fətəli xan Xoyski apararaq, Trablis müharibəsinin qəhrəmanını, “Altun Ləyaqət”, “Altun imtiyaz” medalları ilə təltiflənmiş generalı, Qafqaz İslam Ordusunun komandanı Nuru Paşa Hacı Əhməd oğlunu qonaqlara təqdim etdi. Ziyafət əhli döyüşlərdən həmişə zəfərlə çıxan, qəlbi türkçülüyə sevgi ilə çırpınan, xalqın xilaskarı və Bakı qurtuluş savaşının qalibini davamlı alqışlarla qarşıladı...

Məclisin şirinləşib ballanan vədəsində salona Osmanlı generallarına məxsus buxara papaqlı, sol döşü orden və medallarla bəzədilmiş, yaxasından sağ çiyinədək sarı ipəkdən hörüklər bənd edilmiş, yarımday

rəvi paqonları parlaq atlas saçaqlarla əhatə olunmuş, ucları yüngülcə yuxarı eşilmiş qara bıqlı, qarabəniz general qiyafəsində bir şəxs girdi. Nuru Paşa onu ani də olsa böyük qardaşı Ənvər Paşaya oxşatdı. General salonun Osmanlı zabitləri əyləşən hissəsinə yaxınlaşaraq ucadan dedi: “Ey şərq günəşinin hərərətli qoyunda bəslənən azad Asiyanın istiqanlı, igid balaları. Qarışqalar kimi ayaqlar altında tapdanmağa da həyatımı deyirik? Xayı, türk olduğunun anlayan hər kəs bunu qəbul etməz.”

Ənvər Paşanın qiyafəsində monoloq söyləyən bu görkəmli səhnə ustası Abbas Mirzə Şərifzadə idi. Alqış sədalari altında Fətəli xan Xoyski “Ədirmə fəthi” əsərinin müəllifi, Bakı Politexnik Məktəbinin müdavimi, gənc dramaturq Cəfər Cabbarlının Nuru Paşaya təqdim etdi. Əsər isə Azərbaycan səhnəsində bir il öncə -1917-ci ilin dekabrın 15-də uğurla nümayiş etdirilmişdi.

Nuru Paşa ayağa duraraq, bu bəstəboy, qarayanız, dağlı balasını bağrına basdı. 29 yaşlı Bakı fatehi, general Nuru Paşa 19 yaşlı, “Ədirmə fəthi”nin müəllifi, söz sərkərdəsi Cəfərlə qucaqlaşdı. İki böyük türk övladının doğma qardaş kimi bir-birinə sarılmasını qələmlə, qılıncın birlik rəmzi kimi dəyərləndirənlər də oldu.

Cəfər Cabbarlı ziyafətdə türk xalqının böyüklüyündən, qədim və zəngin mədəniyyət, döyüş ənənələrindən söz açdı. “Ədirmə fəthi”ni bu mövzuya həsr

etdiyini, “Trablis müharibəsi”ndə Ramiz obrazının prototipinin Nuru Paşa olduğunu bildirdi. Nuru Paşanın hərbi xadim və şəxsiyyət kimi onu heyran qoyduğunu duyurmaqla yanaşı generalın Bakının xilas uğrunda zəfər yürüşündən bəhs olunacaq yeni əsərini yazacağına söz verdi.

...Ziyafətdən bir həftə sonra, 1918-ci il noyabrın 17-də Müttəfiq Dövlətlər Birliyinin hərbi hissələrin Bakıya daxil olması ilə əlaqədar Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycandan geri çağrıldı. Nuru Paşa arzusunun əleyhinə olaraq, Bakını tərk etmək məcburiyyətində qaldı. Lakin C.Cabbarlı ziyafətdə verdiyi sözə əməl edərək, Nuru Paşanın qəhrəmanlığından bəhs edən “Bakı müharibəsi” əsərini yaratdı. “Bəsirət” qəzeti 1919-cu il 13 sentyabr tarixli 246-cı sayında bu səhnə əsəri haqqında yığcam bir elan şəklində yazırdı: “Azərbaycan Dövlət Teatrosunda zilhüccənin 20-si, sentyabrın 16-da Bakı türk səhnəsi aktyorlarının iştirakı ilə, artist Abbas Mirzə Şərifzadənin təhti-idarəsində Azərbaycanımızın paytaxtı Bakı şəhərində mart hadisəyi-ələmiyyəindən sonra düşmənlər əlində qalıb sonradan qəhrəman türk ordusu tərəfindən mühasirə edilib xilas olmasının bir illiyi münasibəti ilə gənc şair və mühərrirlərimizdən Cəfər Cabbarzadənin yeni yazmış olduğu “Bakı müharibəsi” draması mövqeyi-tamaşaya qoyulacaqdır (5 pərdədə, 7 şəkildə).

Həmin faciədə Bakı şəhərində mart hadisəyi-ələ-

miyyəindən sonra müsəlmanlara edilən zülm göstəriləcəkdir. Fəciədə iştirak edəcəklər: Nuru Paşa, Mürsəl Paşa, Məhəmməd Tofiq bəy, Nuru Paşanın cəbhədə olması və Bakıya hucum planı yapılması göstəriləcəkdir. Bu faciə Bakının mart hadisəyi-ələmiyyəindən ta xilas olana qədər nə günlər gördüyü müfəssəl surətdə göstəriləcəkdir”

Bakıda Qurtuluş bayramından bir gün sonra sentyabrın 16-da “Bakı müharibəsi” tamaşaya qoyuldu. Lakin, çox təəssüf ki, əsər bu günədək tapılmamışdır. Nuru Paşanın qəhrəman, xilaskar, tədbirli general obrazı kimi uğurlu alındığı zəmanəsinin mətbuatında öz əksini tapmışdır.

–“Bakı müharibəsi” onun müəllifinin şəxsiyyət bütövlüyündən, sözündə və işində dəqiqliyindən, operativliyindən, mərdanəliyindən və alicənablığından soraq verən, vaxtında qələmə alınmış dəyərli səhnə əsəridir.

“Bakı müharibəsi” - Azərbaycanın XX əsrin əvvəlirində ən ağır, ziddiyyətli dövrünü bədii çalarda və dramatik tonda özündə əks etdirən tarixidir.

“Bakı müharibəsi”- Zalım və qatil erməni hərbi bəndələrinə, onlara arxa, dayaq duran rus bolşevizminə qarşı amansız mübarizə aparan Nuru Paşaya, Mürsəl Paşaya, Məhəmməd Tofiq bəyə minnətdarlıq çəlgəngidir.

“Bakı müharibəsi” - Azərbaycanın azadlığı, müs-

təqilliyi, bütövlüyü uğrunda rəşadət və qəhrəmanlıq göstərərək şəhid olmuş qardaş türk məhəmmədciklərinin şərəfinə ucadılmış ilk bədii abidədir.

“Bakı müharibəsi” - Türkiyə-Azərbaycan qardaşlığına tarixi nümunə, əvəzsiz yardım üçün ikincinin birinciyə ehtiramıdır.

Və nəhayət, “Bakı müharibəsi” - özəli və əbədi qardaş Türkiyə xalqının yaxın keçmişinə istedadlı gənc dramaturq Cəfər Cabbarlının həsr etdiyi trilogiyanın (“Trablis müharibəsi”, “Ədirnə fəthi”n dən sonra) son, dəyərli hissəsidir.

Görkəmli sənətkar Cəfər Cabbarlının bu nəşrinə daxil olan əsərinin əsas hissəsi bizim toplayıb tərtib etdiyimiz “Ədirnə fəthi” (Bakı, “Elm”, 1996) adlı kitabındadır. Həmin nəşrin aztirajlı və qüsurlu işıq üzü görməsi, böyük dramaturqun 100 illik yubileyi ərəfəsində çoxmilyonlu oxucu tələbatı bu əsərlərin yenicən nəşrə hazırlanması zərurətini yaratdı.

Kitaba daxil edilmiş “Ulduz” (1917) və “Ədirnə fəthi” (1917) əsərlərin müəllif ömrünün gənlik çağında (18 yaşında), yaradıcılığının ilkin mərhələsində yazmışdır. C.Cabbarlı Bakı Politexnik Məktəbinin tələbəsi olmasına baxmayaraq, Türkiyə tarixinin Balkan müharibəsi (1911-1913) dövrünü mətbuat məlumatları əsasında diqqətlə izləmiş, bəhrələndiyi tarixi faktlara yaradıcı münasibət bəsləyərək problemlərin və xarakterlərin ziddiyyətli məqamlarını üz-üzə qo-

yaraq oxucuları və tamaşaçıları təsir altına, gərgin, həyacanlı anlara sala biləcək, bu gün də Azərbaycanda mövcud olan ictimai vəziyyətlə bağlı əlahiddə aktuallıq kəsb edən dəyərli səhnə əsərləri yaratmışdı.

“Ulduz” və “Ədirnə fəthi” müstəqil səhnə əsərləri olsalar da aralarında süjet və obraz əlaqələri vardır. Həm tarixi, həm də bədii-kompozisiya aspektindən yanaşsaq, belə qənaətə gəlmək olar ki, “Ulduz” “Ədirnə fəthinin əvvəli, birinci hissəsidir. Hər iki əsərdə Xalid obrazına diqqət yetirsək; görürük ki, “Ulduz”da valideynlərini itirdiyinə eyham vuran bu gəncin ailə sirri “Ədirnə fəthi”ndə açılır, çözümlənir, bu faciəvi məqamlar zirvəsinə yüksəlir.

“Ulduz” bitkin kompozisiyaya malik səhnə əsəridir. Müəllif pyesin remarkasında “Ulduz”u “Beş pərdəli bir faciə” adlandırmışdır. Əlyazmalar İnstitutunun arxivində (inv. 4238,s.v.43) mühafizə olunan, 75 səhifəlik bir ümumi dəftərə köçürülmüş “Ulduzu”un ərəb əlifbası ilə yazıya alınmış yeganə nüsxəsinin avtoqrafı Cəfər Cabbarlıya məxsus deyildir. Əsərin sonuncu səhifəsində bu barədə yığcam məlumat xarakterli qeyddə göstərilirdi: “Yazdı: Parlament mühafizə ambulatoriyasının feldşeri Əliheydər Ağabalayev. 10 noyabrda 1919-cu ildə”.

Məlum olduğu kimi Cəfər Cabbarlı Azərbaycan Cümhuriyyəti dövründə parlamentdə stenoqrafçı vəzifəsində işləmişdir və ehtimal ki, Əliheydər Ağaba-

layevi də buradan tanıyırdı. “Ulduz” 1918-ci ilin martından 1923-cü ilədək dəfələrlə Azərbaycan səhnəsində tamaşaya qoyulsa da, əsərin əlyazma nüsxələri aktyorlar arasında yayılsa da zamanəmizə gəlib çatan yeganə nüsxə Ə.Ağabalayevə məxsusdur.

Əsərin mövzusu Trablis ərazisi uğrunda gedən İtaliya-Türkiyə müharibəsi və bu fonda cərayan edən bir məhəbbət məcarasından götürülmüşdür. Müharibənin ağır, amansız və sərt şəraitində daha qabarıq üzə çıxan xəyanət, namərdlik, mənəvi pozğunluq üçün C.Cabbarlı ləyaqət, nəciblik, sədaqət, dostluq kimi bəşəri, sönməz duyğuları sözdə və əməldə təcəssüm etdirən Ramiz, Ulduz, Şəmsə, Əbdülrəhman kimi surətlərin simasında saf, mətin xarakterlər silsiləsi yaratmışdır.

“Ulduz” kimi “Ədirnə fəthi”nin də bizə gəlib çatan əlyazması müəllifə məxsus deyildir. Əlyazmalar İnstitutunun arxivində saxlanılan nüsxənin (*arxiv-206 Q-36, 964, fond-Y, saxlama vahidi-14*) titül səhifəsinə yazılmışdı: “Şu Ədirnə nam kitabçanı köçürtdüm. *Şu kitabça yadigar olaraq mehriban Əlili (Məmməd Əlili nəzərdə tutulur - A.R.)* dostumun xatirindən fəramuş olursa şu kitaba baxıb da mən acizi yad etməklə belə təhsin etmiş bulur.

Baqi - Əbdulla Günəşli. Yazıldı 9.11.24”.

1924-cü ildə surəti köçürülmüş və etibarlı yerdə qorunub saxlanmış “Ədirnə fəthi”nə yaxşı ki, “Bakı

müharibəsi”nin itkinlik taleyi qismət olmamışdır. 1917-ci ilin oktyabrın 22-də Cəfər Cabbarlının bitirdiyi “Faciəyi-inqilabi” elə həmin il dekabrın 15-də görkəmli səhnə ustalarından Abbas Mirzə Şərifzadə, Sidqi Ruhulla, Xəlil Hüseynov və b. iştirakilə Azərbaycan Dövlət Teatrosunda uğurla tamaşaya qoyulmuşdur. “Ədirnə fəthi”nin müvəffəqiyyəti səhnə təfsirindən əlavə, sosial-ictimai ədalətin təntənəsindən ayrılmazdır. Balkan müharibələri dövründə təslimçi, riyakar mövqe tutmuş hakim dairələrə qarşı türk xalqının qəzəbi, müvəqqəti itirilmiş Ədirnə torpaqları uğrunda vətənpərvərlik hərəkatı, qəhrəmanlıq və rəşadət əsərin əsas mövzusunun, ana xəttini təşkil edir.

İstilaçılıq, təcavüzkarlıq niyyətinə qarşı böyük türk xalqının alovlanan ədalətli mübarizəsi mürəkkəb ictimai-siyasi bir şəraitdə baş verirdi. Vətənpərvərlərin birləşmiş qüvvələrinə rəhbərlik edən Ənvər bəyin ağıllı və qorxubilməz sərkərdə, mahir natiq, alovlu vətəndaş olduğu onun əsgərlərə müraciətində öz əksini tapmışdır: “Ey qəhrəman türklərin igid balaları! Siz şanlı türk övladları olduğunuzu heç hər bə girmədən, bu qədər böyük məsafəni üç günə piyadə gəlir-kən sübut etdiniz! Qardaşlar, biz Ədirnəyə kimsəni əzməyə gəlmədik, biz kimsəyə hücum etmədik, kimsəni tapdamaq istəmədik və kəndimizin də tapdanmamıza yol vermərik. Bunu görməkdənsə ölümümüzü görmək istərik... Bu gün Ədirnəni bütün Avropanın

tələbinə rəğmən xilas edən kimdir, nədir biliyormusunuz?! Türk millətinin qəlbində oyanan intibah! Həqiqi bir insan kimi yaşanan intibahi bir hissə, intibah! Onu yaşadacaq və üzərinə bütün Avropa, bütün dünya qalxarsa susduramayacaqdır... Ya Türkiyə şərəf qoynunda, ya Türkiyə ölüm qoynunda!”

Döyüşqabağı qələbəyə inam yaratmağı, çəşğun vətənpərvərlik hissi aşılamağı Ənvər bəy vacib şərtlərdən hesab edir. O, könüllülərdən yaradılmış ordusu ilə Osmanlı dövlətinin keçmiş paytaxtı, qədim Ədirnə şəhərini bolqar işğalından azad edir. Ədalətli mübarizə qələbə ilə, cüjet nikbin sonluqla bitir.

Görkəmli tənqidçi Kazımoğlu (Seyid Hüseyin - A.R.) “Ədirnə fəthi”nin elmi təhlilinə və səhnə təcəssümünə iki məqalə həsr etmişdi. O, yazırdı: “Ədirnə fəthi”ndə gənc mühərririn müvəffəqiyyəti tamaşaçıların məşğul edə bilmək məziyyətidir. Bir mühərrir üçün bu böyük müvəffəqiyyətdir” “Azərbaycan” qəz. 1919.N.254.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, “Ulduz”, “Ədirnə fəthi”, “Bakı müharibəsi” əsərlərindən söz açan müəlliflər əsərin süjetini tarixi hadisələrlə, obrazları onların prototipləri ilə müqaisə edərək yanlış nəticələrə gəlirdilər. Bu əsərin vaxtında çap edilməməsinin, it-bata salınmasının səbəblərindən birini də subyektiv mülahizələrdə, “pantürkist”, “panislamist” kimi qeyri-elmi damğalarda aramaq lazımdır.

Cəfər Cabbarlı “Sevil” pyesini yaradıcılığının ən çəşğun dövründə - 1928-ci ildə yazmışdır. Mövzu isə müəllifin diqqətini daha öncə 20-ci illərin əvvəllərindən cəlb etmişdi. Balasa məxsus tipik xüsusiyyətlər kolleksiyasına cəmiyyətdə tez-tez rast gələn C.Cabbarlı əvvəlcə “Sevil”in hekayə variantını işləmiş, “Balaca hekayə” sərlövhesi ilə 1924-cü ildə “Qızıl tələbə” jurnalının 2-ci, 3-cü birləşmiş sayında “Sancaq” gizli imzası ilə çap etdirmişdir. Mövzu maraqlı olsa da ədalət naminə qeyd olunmalıdır ki, hekayə uğurlu alınmamışdır. Uzunmüddətli düşüncələrdən sonra yaradılan və 1928-ci ilin oktyabrında tamaşaya qoyulan “Sevil” ədəbi ictimaiyyət tərəfindən birmənalı qarşılanmamışdır. “Kommunist”, “Gənc işçi”, “Bakinski raboçi” qəzetlərinin səhifələrində Cabbarlı bu əsərə görə ittiham edənlər də tapılırdı. “Sevil”in ədəbi məhkəməsi də mətbuat səhifələrində qaldırılmış söz-sova yekun vura bilmədi. Bütün mübahisələrə baxmayaraq “Sevil” məxsus olduğu cəmiyyəti silkələməyi bacarmışdır. Elə müəllifin də istədiyi bu idi. C.Cabbarlının bu pyesinin Moskva olimpiadasında uğur qazanması, ümumittifaq auditoriyasına çıxarmaq üçün əsərə film çəkilməsi, bu gün də maraqla oxunması və baxılması “Sevil”in sənətkarlıq səviyyəsinin ucalığından xəbər verir.

Topluya daxil olunmuş hekayələr, “Gülər” istisna olmaqla, sovet dövründə çapı “məsləhət bilinməyən”,

qırmızı senzurdan keçməyən əsərlərdir. “Əhməd və Qumru”, “Papaq” hekayələrini xüsusi vurğulamaq yerinə düşərdi.

Adi şagird dəftərinin sapsarı saralmış qoşa səhifəsinə ərəb əlifbası ilə səliqəli yazılmış və ilk baxışdan tarixi sənəd təsiri bağışlayan “Əhməd və Qumru” hekayəsi Respublika Əlyazmaları İnstitutunun arxivində mühafizə olunur. Əsərin mövzusu 1918-ci ilin mart faciəsinin iki gənc sevgilinin taleyinə vurduğu sağalmaz yaralardan bəhs edir. Hekayənin qəhrəmanları gənc, gözəl, bir-birilərini dərin məhəbbətlə sevən, şamaxılı xeyriyyəçi Hacınin qızı Qumru və “əqilli, namuslu və igid” oğlan kimi tanınan Əhməddir. Onlar el adəti ilə nişanlanırlar. Qapıları isə toy xəbəri əvəzinə erməni bandalarının süngüləri döyür... Müəllif “Bu aralıq Şamaxıda məşhur mart hadisətinin gurultuları qopdu” - deyə ermənilərin 1918-ci ilin martında Bakıda, Qubada, Şuşada, Naxçıvanda olduğu kimi Şamaxıda da Azəri türklərinə qarşı soyqırımı, qətli-am, genosid aktına başladıklarını bildirməklə, gənc, təcrübəsiz, 18-20 yaşlı qəhrəmanlarını odun-alovun içərisinə atır. Əhməd və Qumru faciədən sonra “böyük pəncərələri qara kömürlərə dönmüş, altun divarları matəmlərə bürünmüş... əti tökülmüş baş skiletinə bənzər, möhtəşəm” İsmailiyə binasının yanında səfil, dilənçi, çolaq vəziyyətində bir-biriləri ilə görüşür.

Müəllif rəmzi də olsa təmiz hisslərdən, saf duyğu-

lardan ucaldılmış məhəbbətlə, möhtəşəm mədəniyyət abidəsinə yan-yanə qoyur, müqayisə edir, hər ikisini şikəst edən, dağıdan erməni vəhşiliyinə oxucuda nifrət yaradır.

“Əhməd və Qumru” hekayəsi erməni hərbi birləşmələrinin dinc Azərbaycan əhalisinə qarşı törətdikləri saysız-hesabsız tarixi cinayətlərdən birinin bədii təcəssümüdür. Real həqiqəti qabarıq şəkildə özündə əks etdirən bu əsərin vaxtında çap olunmasının bir səbəbi də çox güman ki, qonşularla “dost”luğumuzun keşiyində sərvaxt dayanan naşirlərin beynəlmiləl “xidməti”dir.

C.Cabbarlı yaradıcılığında “yasaq ədəbiyyat”ının digər parlaq nümunəsi “Papaq” hekayəsidir. Əsər 1930-cu ildə qələmə alınmış, Azərbaycanın şuralaşmasının onilliyinə həsr edilmişdir. Bakının Şura, Səlyan küçələrində baş verən hadisələri tipikləşdirən müəllif yeni cəmiyyətin real mənzərəsinin qaranlıq Şura məhləsindəki bataqlıq və çirkab gölməçələrindən uzağa getmədiyini inandırıcı lövhələrlə təsvir etmişdir. “Papaq” - mövcud quruluşa sənətkarın kəskin ictimai etirazı, bataqlıqla barışan şura məmurlarına qarşı üsyanı idi.

İlk baxışdan çox adi görünən “Papaq” hekayəsi günümüzlə səsleşir, düşündürücü məqamları və gizli mənə qatları ilə zəngindir.

C.Cabbarlının poetik yaradıcılığı, lirik dünyası,

susmaz duyğuların səltənətidir. Bu səltənətin “məhəbbət aləmi, qəm diyarıdır”. Aşıqın işıqlı xəyalları “qəm diyarı”na sığmış vüsala doğru uzanan cığırları nurlandırmaqda acizdir. “Məhəbbət aləmi”ndə acizliyi ilə aşıq öyünür. Aşıqın aşıqlığı onun acizliyindədir. Vüsal “məhəbbət aləmi”nin üfqlərində görünən dan ulduzudur. Bu ulduzun hicranını çəkmək “qəm diyarı”nın qaranlığına düşmüş aşıqın “Həyat ləzzətidir”. “Hicran həyat ləzzəti” olsa da C.Cabbarlının pak, müqəddəs duyğularının kükrəyib-çağladığı poeziya nümunələrinin vüsala qovuşmaq daha ləzzətliyədir. “Dün o gözlərdə”, “Yaşamaq”, “Məhəbbət aləmi qəmdir” şerləri aşıqı “Hicran-vüsal” dilemması qarşısında düşünməyə və düşündürməyə vadar edən “susmaz duyğu”lar çələngidir.

C.Cabbarlının poeziya çələngindəki al-əlvan gül-lərin digər qismi azadlıq nəfəsli şerlərdir. Tale elə qismət etmişdir ki, gənc C.Cabbarlı Azərbaycan Cümhuriyyətini yaradanlarla çiyin-çiyinə Parlamentdə işləmiş, hər gün onların xitabət kürsüsündən söylədiyi nitqləri stenoqrafçı kimi kağıza köçürmüş, “Azərbaycan” qəzetində çap etdirmişdir. Azərbaycanın taleyüklü məsələlərinin, dövlət atributlarının müzakirəsində C.Cabbarlı da iştirak etmişdir. O, bu gün məktəblilərin də əzbər söylədiyi “Azərbaycan bayrağına” şerində rəmzlərin anlamını poetik bir dillə ifadə etmiş, başqa bir şerində “Yaşıl donlu, mavi gözlü,

al duvaqlı sevdiyim” -deyə dövlət bayrağımızı oxşayır, özizləyirdi. “Turan ellərinə salam söyləyin” şerini isə müəllif yaxın dostu, iş, təhsil və əqidə yoldaşı, sovet dövründə İranda və Türkiyədə mühacirətdə yaşamış Mirzə Bala Məhəmmədzadəyə həsr edərək 1920-ci ilin fevral ayında “İstiqlal” qəzetində çap etdirmişdir.

Poeziyasında doğma yurdumuzu, onun qədrbilən insanların, ölkəmizi hələ gənc yaşlarından böyük ilhamla tərənnüm edən C.Cabbarlının anadan olmasının 100 ili tamam olur. Peşəkar yaradıcılıqla cəmi 20 il məşğul olan sənətkar 100 çap vərəqindən çox, dəyərli ədəbi irs qoyub getmişdir. Yubiley ərəfəsində möhtərəm oxuculara ünvanlanan bu kitab Cabbarlı sənətini sevərlərin çöhrəsinə ilıq bir təbəssüm, sevgi və sevinc hissləri bəxş edəcəyi gümanındaydıq.

*Cəfər Cabbarlının
“Mənim tanrım - gözəllik”
kitabına ön söz,
Bakı, 2000, səh. 7-13*

CABBARLI VƏ NURU PAŞA

Soyuq payız küləyi, hələ Novruz bayramı ərəfəsində Bakıda ermənilər tərəfindən yandırılmış əzəmətli “İsmailiyyə” binasının, Haşimov mülkünün, “Açıq söz” və “Kaspi” mətbəələrinin vəhşiliyin qara kabusuna çevrilmiş, hisli divarlarına dəyib tələsən, səliqəli geyinmiş, təbəssümlü xanımların və cənabların şən əhval-ruhiyyəsinə sərinclik gətirə bilmirdi. Şəhərin Bazar və Parlament (səbiq Nikolayev) küçələrinin kəsişdiyi ərəzidəki yanğın və dağıntıların dərin izləri burada dəhşətli döyüşlərin getdiyini xatırlatdığı halda Bakı İctimai Yığıncağının yay binası bütün bunlardan xəbərsizmiş kimi bayramsayağı bəzədilmişdir. Eyvanlardan xalçalar, giriş qapısından isə Azərbaycan Cümhuriyyətinin və Türkiyənin dövlət bayraqları asılmışdır. Sentyabrın 23-də Gəncədən Bakıya köçən hökumət üzvləri ilk dəfə idi ki, öz xilaskarı, Qafqaz İslam Ordusunun komandanı, general Nuru Paşanın və onun igid zabitlərinin 15 sentyabr Bakının qurtuluşu münasibəti ilə ziyafətə dəvət etmişdilər. Bazar günü, noyabrın 10-u idi. Ziyafətdə Şimali Qafqaz müsəlmanlarının nümayəndəsi A.Qantemirov, İranın Azərbaycandakı

konsulu, Azərbaycan və Qafqaz İslam Ordusunun zabitləri, eləcə də 400 nəfərədək məmurlar, ziyalılar, mədəniyyət və incəsənət xadimləri iştirak edirdilər. Heyəti-Vükalə rəisi (Nazirlər Şurasının sədri) Fətəli xan Xoyski məclisi açaraq, Trablis müharibəsinin qəhrəmanını, “Altun ləyaqət”, “Altun imtiyaz” medalların ilə təltif olunmuş 29 yaşlı generalı, Qafqaz İslam Ordusunun komandanı, Nuru Paşa Hacı Əhməd oğlunu qonaqlara təqdim edərək dedi ki, Azərbaycanın azadlığı uğurunda döyüş meydanlarında türk qadaşlarımızın qanı bizim türklərin qanına qarışmışdır. Biz kök, soy, mənşə etibarını ilə bir-birimizə doğmayıq. Tarixi sınaq qarşısında şəhidlərin qanı ilə bu doğmalığı yenidən təzələdik, ayrı düşmüş qövmələri bir-birinə qaynaq etdik. Azərbaycanın azadlığı uğrunda tökülən bu qan Osmanlı və Azərbaycan türkləri arasında sarsılmaz dostluğun, qardaşlığın, qırılmaz tellərin müqəddəs rəmzidir. Nuru Paşa təkcə Qafqaz İslam Ordusunun deyil, bu gün Azərbaycan ordusunun da Ali baş komandanıdır. Qəhrəman Nuru Paşaya və igid türk döyüşçülərinə eşq olsun!

Ziyafət əhli döyüşlərdən həmişə zəfərlə çıxan, qəlbi türkcülüyə sevgi ilə çırpınan, xalqın xilaskarı və Bakı qurtuluş savaşının qalibini gurultulu alqışlarla qarşıladılar. Nuru Paşanın siyasi müşaviri, görkəmli

ictimai xadim və publisist Əhməd bəy Ağayev generalın döyüş yolundan söz açdı, onun Azərbaycan xalqı qarşısındakı tarixi xidmətlərindən, milli ordu quruculuğuna əməli yardımından, Bakının azad edilməsinin cümhuriyyət üçün böyük əhəmiyyətindən danışdı.

...Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycanın hərbi hissələri ilə birgə bolşeviklərin güclü hücumlarına qarşı 1918-ci ilin iyunun 29-da Göyçay-Qarameryəm istiqamətində əks hücumu keçdi. İlk saatlardan bolşeviklər türk ordusunun zərbələrinə tab gətirə bilmirdi. Artıq iyulun 1-də Qarameryəm azad edilmişdir, ertəsi gün isə Ağsu yaxınlığında döyüşlər gedirdi. Avetisyanın rəhbərlik etdiyi daşnak-bolşevik bəndələri döyüş meydanında 800-ə qədər ölü və yaralı qoyaraq qaçmışdılar. Avqustun əvvəllərində isə Bakı ətrafında çox ağır döyüşlər başlandı. Düşmənlər mövqelərimizi 2 hərbi təyyarədən bombardman edir, Xəzər dənizindəki hərbi gəmilərdən artilleriya atəşinə tuturdu. Hər iki tərəf böyük itki verirdi. Şərq Ordular Qrupunun komandanı Xəlil Paşa Bakını düşməndən təmizləmək üçün Nuru Paşanın xahişi ilə Qarakilsədən Bakıya xeyli hərbi qüvvə göndərdi.

Qaimməqam Rüştü bəy 1934-cü ildə İstanbulda çap etdirdiyi "Böyük hərbdə - Bakı yollarında" kitabında o günləri yada salaraq yazırdı: "...İngilislərin Bakıya İran tərəfindən yardım göndərməsini nəzərə

alaraq, Qarakilsədən Bakıya 1900 hərbcisi, 56 və 106-cı piyada alayları da gəlmişdi.

Bunlardan başqa cəbhədə 1000 nəfərlik azərbaycanlı qüvvəsi, 21 tüfəng, 6 top və bir zirehli qatar hərbcisi eirdi. Əlavə olaraq, Türkiyə qüvvələri ilə bərabər Azərbaycan qüvvələri də artmış, Qazax, Gəncə, Zaqatala, Şəki, Cavanşir, Ağdam, Göyçay, Səlyan, Quba və Bakı ətrafı suvari polis təşkilatı, silahlı könüllü qrupları yaradılmışdı".

Azərbaycan - Türkiyə birgə hərbi qüvvələrinin kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliyi onların hücumunu genişləndirərək, Bakı şəhərini azad etməyə imkan yaradırdı. İngilis generalı Denstervil "Bakını türklərin əlindən ala biləcək qüvvət yer üzündə yoxdur" qənaətinə gəlmişdi və getmək üçün gəmiləri hazırlamaq əmrini vermişdi. Qafqaz İslam Ordusunun komandiri Nuru Paşa sentyabrın 13-də Bakıya hücum haqqında əmr imzaladı. Şəhərin azad olunmasında iştirak etmiş Rüştü bəy yazırdı: "14-15 sentyabr gecəsi bütün cəbhə boyu makinalı tüfəng atəşi eşidilirdi. Bilələri və Ermənikənd yaxınlığında bəzi yanğınlar baş vermişdi. 15 sentyabr 1918-ci ildə şəhərin açılması ilə topçularımız atəşə başlamışdılar.

Nargin adası ilə şəhər arasında bir qafilə olduğu göründü. Bunlar qaçmaqda olan ingilis əsgərləri idi. Saat 10.30-da üstündə İran bayrağı ilə yanaşı böyük,

bəyaz bir bayraq taxılmış qapalı bir minik avtomobilin şəhərdən gəldiyi xəbər verildi. Gələn avtomobildən İran konsulu ilə Bakı Qərb cəbhəsinin erməni komandanı çıxdı. Onlar şəhərin və erməni əsgərlərin təslim şərtlərini danışmaq üçün gəlmişdilər”.

Bakının düşmənlərdən təmizlənməsi - dəyərləndirilməsi çətin olan tarixi hadisə idi. Bu zəfər, qurtuluş gününü qazanmaq üçün Türkiyə Ordusunun təxminən 800 nəfər igid döyüşçüsü qəhrəmanlıqla həlak olmuşdu. Azərbaycan ordusunun verdiyi şəhidlər isə bundan dəfələrlə çox idi”.

Əhməd bəy Ağayev Bakının qurtuluşu uğrunda döyüşlərdə həlak olmuş igid türk şəhidlərinin əziz və heç bir zaman unudulmayacaq xatirəsini anmaq üçün hamını bir anlıq sükuta dəvət etdi. Sonra söz Milli Şuranın rəisinə verildi.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə öncə məclisə toplaşanları, Azərbaycan Cümhuriyyətinin üç rənci milli bayrağının bir gün əvvəl - noyabrın 9-da təsdiq olunması münasibəti ilə təbrik etdi. Conra 15 sentyabr tarixi gününü xatırlayaraq dedi: “O zaman biz İstanbulda idik. Orta Avropa dövlətlərinin toplanacağı konfransda iştirak etmək üçün Azərbaycan Cümhuriyyətini təmsil edən nümayəndə heyətində bulunurdum... Hərbi nazir və baş komandan vəkili olan Ənvər Paşa həzrətləri telefon etdi:

-Əmin bəy, Bakı alındı!

-Bu qısa xəbərin məndə yaratdığı təsiri təsvir etməyə qabil deyiləm.

Sentyabrın 15-i vaqə olmasa, yəqin ki, mayısın 28-nin ibtidası bir səneyi-dövriyyəsinə görmədən imtəhayə varar, gedərdi. Bakının Azərbaycan üçün sadə bir paytaxt, “can şüşəsi” olduğunu nəzərə alırıqsa, həqiqi istiqlal gününün sentyabrın 15-i olduğunu qəbul etməliyik.

Mayısın 28-də böyük bir haqq elan olunmuş, sentyabrın 15-də isə bu haqq yerini tutmuşdur”.

M.Ə.Rəsulzadə ziyafətə toplaşanlara göz gəzdirərək, qürur hissi yaşadığını açıqca duyduraraq dedi: “- Bir il əvvəl bax bu zalda xalqların öz müqəddəratını təyin etmək hüququ haqqında bolşeviklərin qızgın mübahisəsi gedirdi. Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı sosialistləri bu prinsipi Azərbaycan türkləri üçün qəbul edilməz sayır, milli özünüdərkən bütün formalarına maneçilik törədirdilər. Halbuki, Qafqazın digər xalqlarının bu sahədəki cəhdlərinə heç irad da tutmurdular.

Azərbaycan türklərinin cümhuriyyət seçimi, azadlığı müqabilində bolşeviklər Bakını xarabazara çevirmək ilə hədələyirdilər. Onlvr bizim qələbəmizin müvəqqəti olacağını deyirdilər. Biz isə göstərdik ki, müvəqqətilik kobud gücə arxalanan hakimiyyətə

aidir. Çoxluğun qanuni hüquqlarını müdafiə edən qurum müvəqqəti ola bilməz. Ola bilər ki, bolşeviklər silahla müvəqqəti uğur qazansınlar, lakin nəticədə həqiqət gücə üstün gələcək. Azərbaycan müsəlmanları özlərinin ədalətli tələblərinə nail olacaqlar. Bizim uzaqgörənlik özünü doğrultdu: İndi Azərbaycan türkləri özlərinin qan qardaşlarının köməyi ilə öz hüquqlarını əldə etdilər. Bu hüquqlar ləyaqətlə hər cür qəsdən - hardan gəlməsindən asılı olmayaraq - müdafiə ediləcəkdir.”

Hamının ədəbiyyatşünas, folklor tədqiqatçısı kimi tanıdığı Salman Mümtaz ziyafət əhlinə Nuru Paşaya ithaf etdiyi “Ögün millət” şerini oxudu:

... Ziyasız, rus zülmündən o yüksək ruhun ölmüşdü,
Tökürdü şişəyə hərdəm, şərabi-nab tək qanın.
Qızıl gül tək açıl, gül gör ki, türkiün şanlı ordusu,
Rövnəq erşə nəsim etmiş böyük Osmanlı ünvanın.
Səmayə doğru Toğrul tək, sən ey türk oğlu uç, yüksəl,
Ki, sən sən şanlı övladı, şərəfli, əski Türkanın.

Məclis şerin təsirindən xilas olmamış, salona Osmanlı generallarına məxsus buxara papaqlı, sol döşü orden və medallarla bəzədilmiş, yaxasından sağ çiyinə nədək sarı ipəkdən hörüklər bənd edilmiş, yarım dairəvi paqonları parlaq atlas saçaqlarla əhatə olunmuş,

ucları yüngülcə yuxarı eşilmiş qara bıqlı, qarayanız, general qiyafəsində bir şəxs girdi. Nuru Paşa ani də olsa, onu böyük qardaşı Ənvər Paşaya oxşatdı. Səbrini basaraq, artıq hərəkətlərdən özünü zorla saxladı. General qiyafəli şəxs salonun Osmanlı zabıtləri əyləşən hissəsinə yaxınlaşaraq ucadan dedi: “Ey qəhrəman türklərin igid balaları! Siz şanlı türk övladları olduğunuzu Bakının qurtuluşuna varmaqla sübut etdiniz. Ey Şərq günəşinin hərərətli qoynunda bəslənən azad Asiyanın istiqanlı, igid balaları! Qarışqalar kimi ayaqlar altında tapdanmağa da, həyatını deyirik? Xayı, türk olduğunu anlayan hər kəs bunu qəbul etməz! Yerin üstündə yatmaqdan, altında yatmaq daha gözəl deyilməz? Biz kimsədən tərəhhüm ummayırıq. Tərəhhüm bir millətin ölməsi deməkdir. Silahına arxalanmayan bir millət yüksək dağlara belə dayanarsa, nəhayət, yıxılacaqdır”.

Ənvər Paşanın qiyafəsində monolaq söyləyən görkəmli səhnə ustası Abbas Mirzə Şərifzadə idi. Alqış sədaları altında Fətəli xan “Ədirnə fəthi” əsərinin müəllifi, Bakı Politexnik Məktəbinin müdavimi, gənc dramaturq Cəfər Cabbarlı Nuru Paşaya təqdim etdi. Əsər isə Azərbaycan səhnəsində bir il öncə - 1917-ci ilin dekabrın 15-də uğurla nümayiş etdirilmişdi.

Nuru Paşa ayağa duraraq, bu bəstəboy, qarayanız, dağlı balasını bağrına basdı. 29 yaşlı Bakının fəthi,

general Nuru Paşa 19 yaşlı, “Ədirnə fəthi”nin müəllifi, söz sərkərdəsi Cəfərlə qucaqlaşdı. İki böyük türk övladının doğma qardaş kimi bir-birinə sarılmasını qələmlə, qılıncın birlik rəmzi kimi dəyərləndirənlər də oldu.

Cəfər Cabbarlı çıxışında türk xalqının qədimliyindən, zəngin mədəniyyət və döyüş ənənələrinə malik olmalarından söz açdı. “Ədirnə fəthi”ni bu mövzuya həsr etdiyini, “Trablis müharibəsi”ndə Ramiz obrazının prototipinin Nuru Paşa olduğunu bildirdi. Nuru Paşanın hərbi xadim və şəxsiyyət kimi onu heyran qoyduğunu duyurmaqla yanaşı, generalın Bakının xilasını uğrundağı zəfər yürüşündən bəhs olunacaq yeni əsərini yazacağına söz verdi. Cəfər Cabbarlının alovlu nitqi Nuru Paşanı heyran qoymuşdu. General ziyafətdən sonra arkadaş adlandırdığı Cəfərin dəvətini qəbul edərək, onun qonağı oldu. Gənc olmasına baxmayaraq, istedadlı və böyük sənətkarın darısqal mənzil şəraiti generalı sıxdı. Nuru Paşanın bu istiqamətdəki təkliflərindən Cəfər minnətdarlıqla imtina edirdi.

Ertəsi gün Nuru Paşanın göndərdiyi hədiyyələri Cəfərin anası Hacı Şahbikə xanım qəbul etmək məcburiyyətində qaldı. Bunlar: bir ədəd nikelli dəmir çarpayı, daş güzgü, paltar üçün ayaqlı asılqan və divar sa-
atından ibarət idi.

Bir həftə sonra, 1918-ci ilin noyabrın 17-də Müt-

təfiq Dövlətlər Birliyinin hərbi hissələrinin Bakıya daxil olması ilə əlaqədar Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycandan geri çağrıldı. Nuru Paşa arzusunun əleyhinə olaraq, Bakını tərk etmək məcburiyyətində qaldı. C.Cabbarlı ziyafətdə verdiyi sözə əməl edərək, Nuru Paşanın qəhrəmanlığından bəhs edən “Bakı müharibəsi” əsərini yaratdı. Pyes 1919-cu ilin sentyabrın 16-da Abbas Mirzə Şərifzadənin rəhbərliyi və iştirakı ilə Bakının qurtuluş gününün bir illiyi münasibəti ilə uğurla tamaşaya qoyulmuşdu.

Bu gün C.Cabbarlının ev muzeyini Nuru Paşanın verdiyi hədiyyələr ən qiymətli eksponatlar kimi bəzəyir. Dramaturqun qızı Gülarə xanım Cabbarlı deyir ki, Sovet dövründə Nuru Paşanın bizim ailəmizə bağışladığı hədiyyələrdən, atam ilə görüşündən söz açmaq mümkünsüz idi. Nuru Paşanın ailəmizə olan ehtiramını Sona xanım Cabbarlı həmişə məmnunluqla xatırlayırdı.

*“Ulus” qəzeti,
19 may 1999-cu il,
N 38.*

C.CABBARLININ “MƏQALƏLƏRİ”

1 969-cu ildə Azərnəşr tərəfindən buraxılmış Cəfər Cabbarlı “Əsərləri”nin III cildi əhatəliliyi baxımından diqqəti cəlb edir. Əvvəlki nəşrlərdən fərqli olaraq burada xeyli satirik şerlər və məqalələr ilk dəfə çap olunurdu. Eyni zamanda üçüncü cilddəki bir qisim əsərlər yazıçının yaradıcılıq üslubu ilə müqayisədə oxucuya ögey təsir bağışlayır.

İndi C.Cabbarlı “Əsərləri”nin “Yazıçı”da buraxılan yeni nəşrinin dördüncü cildi oxucular tərəfindən səbirsizliklə gözlənilir. Şübhəsiz ki, bu kitabda sənətkarın hekayə, məqalə və məktublarının nəşr edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. İstərdik ki, əvvəlki nəşrdə buraxılmış qüsurlar yeni kitablara bir daha yol tapmasın.

Bizim fikrimizcə, “Ölülər”, “Part-part”, “Astarı üzündən baha” məqalələri elmi dəlillərə əsaslanmadan C.Cabbarlının “Əsərləri”nin 1969-cu il nəşrinin III cildinə daxil edilmişdir.

“Ölülər” C.Cabbarlının digər məqalələri kimi sə-

nət, sənətkarlıq məsələsinə həsr edilməmişdir. Onun əsas mövzusu Bakının Maştağa kəndində “Ölülər” komediyasının tamaşaya qoyulması və Şeyx Hüseynin bu kənddən ölülərin sümüklərini yığıb Kərbəlaya aparmaq istəyidir. Maştağa həyatından bəhs edən məqalənin Cabbarlıya məxsus olması şübhə oyadır. Kitabın “Qeydlər” bölməsində yazılmışdır: “Ölülər” “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1926-cı il 4-cü nömrəsində “Sancaq” imzası ilə çap olunmuşdur”.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının 1926-cı il toplusunu nəzərdən keçirdik. “Ölülər” məqaləsi “Sancaq” deyil, “Sancan” imzası ilə çap olunmuşdur. Jurnalda bu məqalənin məzmunu ilə birbaşa əlaqəsi olan bir elana rast gəldik: “Ölülər geri qaytarılır. Kərbəlayə aparmaq üçün bənə ölü vermiş şəxslərə elan edirəm ki, verdigim qəbzləri üç günədək gətirib ölüləri aparmasalar qəbizləri etibardan salınır, nə ölüləri, nə də pulları geri qaytarılmayacaqdır. Maştağa: Şeyx Hüseyn” (*“Molla Nəsrəddin” 1926, N-4 cəh. 7.*)

Mollanəsrəddinçilər elandan ədəbi fənd kimi istifadə etsələr də, Şeyx Hüseynin Maştağadan Kərbəlayə ölüləri aparmaq cəhdi kənddəki yeni qüvvələrin “Ölülər” komediyasını tamaşaya qoyması xəbəri birinə zidd olan inkaredilməz iki tarixi həqiqət idi.

“Ölülər”in Sancan imzası ilə Maştağadan “Molla Nəsrəddin”ə göndərilməsi faktı onun müəllifinin

C.Cabbarlı olması fikrini şübhə altında qoyur.

“Part-part” məqaləsinin də taleyi “Ölülər”ə bənzəyir. Bu məqalə C.Cabbarlının “Əsərləri”nə (III cild, səh. 348) daxil edilmişdir. Həmin kitabın “Qeydlər” bölməsində göstərilir ki, “Part-part” “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1925-ci il 6-cı nömrəsində “Sancaq” imzası ilə çap olunmuşdur. Əslində isə həmin məqalə göstərilən jurnalda “Sancan” imzası ilə çıxmışdır.

“Sancan”ın kim və haradan olmasını müəyyənləşdirmək üçün araşdırma lazım idi. “Molla Nəsrəddin”in 1924-27-ci illərdə nəşr edilmiş nömrələrini nəzərdən keçirdik. “Sancan” imzası ilə rast gəldiyimiz “Cırd və Mırd”, “Maşağadan”, “Bakı qəzasından”, “Maarif cəbhəsində” və başqa məqalələr redaksiyaya Bakının Maşağa kəndindən göndərilmişdir. Bəzi məqalələrin sonunda yazılırdı: “Maşağadan: müxbiriniz Sancan”. “Bakı qəzasından”, “Maarif cəbhəsində” məqalələrinin hər birində Maşağa həyatından bəhs edən dörd qəribə əhvalat verilmişdir: “Mərdəkan - Dairə şurasının məruzəsinə görə yarımçıq qalmış Maşağa bulvarı haradan isə altı mindən artıq mənəfət vermişdir (?)” (“Molla Nəsrəddin”, 1927, N-7 səh. 7).

Dairə müəllimlərinin halı - Qala, Maşağa dairəsində müəllimlərin halı çox yaxşıdır. Pul başqa işlərə xərcləndiyindən neçə aydır müəllimlər oruc tuturlar”

(“Molla Nəsrəddin”, 1927, N-47). Yaxud “Maşağadan” sənətkarlıq baxımından ustalıqla yazılmış məqalədir. Kənddə gördüyü ictimai eyiblərə qarşı etiraz səsinə ucaldan Sancan “Molla Nəsrəddin”ə müraciətlə yazır: “Ay Molla əmi! Axı, belə olmaz ki, siz edirsiniz. Gülüb Bakıda otura-otura hey xarırcdən dəm vurursunuz. Bircə dəfə Bakı kəndlərinə çıxıb buraları seyr etmirsiniz. Xüsusən bizim Maşağaya, vallahi, o qədər bu yerlərdə görməli şeylər vardır ki, həddi-hesabı yoxdur. Özüm məəttəl qalmışam. Bir ay nümunə sizə hansını yazım ki, xoşunuza gəlsin”.

“Sancan” imzasının “sirrini” açmaq, onun kimə məxsus olduğunu aşkar etmək üçün Maşağaya yollandıq. Burada filologiya elmləri namizədi Məmməd Məmmədovun tövsiyələri axtarış üçün bizə düzgün istiqamət verirdi. Onun fikrincə, “Sancan” imzasının sahibi əsrin övvəllərində inqilabi işlərdə fəal iştirak edən maşağalı Axundov qardaşlarından biri idi. Bu qardaşlar Maşağada ilk dəfə “Ölülər” komediyasını müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoymuşlar. Şeyx Nəsrullah rolunun ifaçısı Seyidağa Axundov kəndin mötəbər axundu hesab edilən atası Mir Hüseynin ömmaməsinə başına qoyub, əbasını geyərək səhnəyə çıxmışdır. S.Axundov “Kaspi”, “Səda”, “Hümmət”, “Yeni fikir” və s. qəzetlərin mətbəəsində mürəttib işləmişdir. Seyidəli və Bağır Axundovlar xalq maarifinin yayılma-

sında fəal çalışmış, müxtəlif maarif ocaqlarında müəllim işləmişlər. Onların kiçik qardaşı İsmayıl Axundov isə SSRİ Dövlət mükafatı laureatı, respublikanın xalq rəssamı idi.

Bağır Axundovun qızı Tamella xanım ilə onun atası evində görüşdük. O bizi yaşı yetmişə örtmüş, ağır xəstə yatan anası Lətifə xanım ilə tanış etdi. Lətifə xanım gelişimizin səbəbini eşidəndə çöhrəsi açıldı, başını azacıq yastıqdan dikəldib dedi: "Sancan - Bağırın imzası olub. Rəhmətlik deyərdi ki, bu adı mənə böyük bacım Fatmanisə qoyub".

B.Axundovun şəxsi arxivində "Sancan" imzası ilə yazılmış məqalələrə rast gəlmədik. Amma "Sancan" imzasının Bağır Axundova məxsus olduğunu sübut edən bir fakt diqqətimizi cəlb etdi.

1967-ci ildə C.Məmmədquluzadənin anadan olmasının 100 illiyi ilə əlaqədar olaraq "Bakı" qəzeti "Müəşirləri Mirzə Cəlil haqqında" sərlövhəli xüsusi səhifə hazırlamışdı. Həmin qəzetdə çıxış edən B.Axundovun kiçik qardaşı İsmayıl Axundov yazırdı: "Məndən böyük qardaşım, indi əməkdar müəllim Bağır "Molla Nəsrəddin" in daimi abunəçisi idi. O, jurnalda "Bax", "Əyri çalma", "Sancan", "Bacın" imzaları ilə yazırdı" (*"Bakı" qəzeti, 1967, 27 may*).

Əməkdar jurnalist Qulam Məmmədlinin "İmzalar" kitabında Bağır Axundov "Bax" imzası (səh.25)

göstərilmişdir.

"Astarı üzündən baha" yeganə məqalədir ki, "Sancaq" imzası ilə C.Cabbarlının əsərləri sırasına daxil edilmişdir. Bu əsər 1926-cı ildə "Molla Nəsrəddin" in 15-ci nömrəsində çap edilmiş, "Kamenisti küçədə 151 nömrəli evin çirk yolu tutulduğu" dan bəhs edir. Əvvəlcədən deyək ki, bu mövzu C.Cabbarlıya yaddır.

"Sancaq" imzası kimə məxsusdur?

Tədqiqatçı Q.Məmmədli "İmzalar" (səh.86) kitabında göstərir ki, 1925-26-cı illərdə "Molla Nəsrəddin", "Damğa" jurnallarında "Sancaq" imzası ilə çap olunan əsərlərin müəllifi Cəfər Cabbarlıdır. Süleyman Məlikov "Sancaq" imzalı satirik şerlərin C.Cabbarlıya məxsus olduğunu göstərsə də, həmin imza ilə çap olunan məqalələrin kimə aid olduğundan söz açmamışdır.

"Sancaq" imzası ilə "Molla Nəsrəddin" jurnalında "Aşağıdan yuxarı" (1925,N-30) adlı məqalə dərc edilmişdir. Bu məqalədə Lənkəran qəzasının Məhəmməd Rzalı kənd şurasının sədri Poladxandan, onun ikiarvadlığından, "AQS" şöbəsiindən danışılır. "Aşağıdan yuxarı" C.Cabbarlının "Əsərləri" nə daxil edilməmişdir. Əlbəttə, bu məqalənin "Sancaq" imzası ilə 1925-ci ildə "Molla Nəsrəddin jurnalında çap edildiyinə əsaslanıb Cəfərin qələminə aid etmək tamamilə səhv olardı.

“Molla Nəsrəddin”in Lənkəran müxbirindən yazan Etibar Əhmədov qeyd edirdi: “Nəsrulla Qəmbərlinin 1924-cü ildən başlayaraq, “Molla Nəsrəddin” jurnalında “Qarnı yarıq”, “Sancaq”, “Yoldan keçən”, “Qəmbərli” və s. imzalar altında yazıları dərc olunmuşdur”. (*“Elm və həyat” jur., 1978, N-12.səh.24*). Deməli, “Aşağıdan yuxarı” məqaləsinin müəllifi N.Qəmbərliidir.

Amma “Astarı üzündən baha” məqaləsini nə C.Cabbarlıya, nə də N.Qəmbərliyə aid etmək olmur. Bizim fikirimcə, onu tanınmış molla-nəsrəddinçilərdən biri olan Bədri Seyidzadə yazmışdır. B.Seyidzadənin “Sancaq” imzası ilə satirik şerlər yazdığı tədqiqatçılara yaxşı məlumdur.

“Hörümçək” imzası ilə yazılmış “Bir münasibətlə” məqaləsi istisna edilərsə, dramaturqun mətbuatda bütün məqalələri “C.C-lı”, “C”, “C.C.”, “Cim”, “C.Cabbarzadə”, “C.Cabbarlı” imzaları ilə dərc edilmişdir. Göründüyü kimi, sənətkar satirik şerlərində istifadə etdiyi gizli imzalarına məqalələrində ehtiyac hiss etməmişdir.

*“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti,
29 noyabr 1985 N-48*

BİR MÜBAHİSƏNİN TALEYİ

O ktyabr inqilabının “baş məşqi”ndən sonra inkişaf tapmaqda olan qəzet və jurnallar fikir və baxışların “döyüş meydanını” xatırladı. İdeya cəbhəsinin demokratik mövqeli mühərrirləri mühitin qaragüruhçu qüvvələrindən qorunmaq üçün gizli imzaların qeyri-leqal sənəqlərində özlərinə yer seçdilər. Bəd nəzərlərindən yayınmaq məqsədilə qələm sahiblərinin qəbul etdikləri növbə-növ uydurma və ibarəli adlar zamanının ən etibarlı müdafiə üsulu hesab edilirdi. Lakin bu könüllü “adqoymaların” kölgəli tərəfi sonrakı illərdə bütün tündlüyü ilə özünü bürüzə verdi. Müəllif - gizli imza komponentləri və bunların arasındakı konspirativləşmiş çəxtərəfli, çarpaz əlaqələrin aydınlaşdırılması lazım gəlir. Deməli ki, gizli imza - satirik mətbuat orqanlarının gənc mətnşünaslıq elmi qarşısına yumaladığı kötüyə bənzəyir. Koynonim’ imzaları isə bu kötüyün duyünlü, çətin parçalanan hissəsi ilə müqayisə etmək olar.

XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycan mətbuat orqanlarında fəal işlədilən və sonradan müxtəlif mübahisələrə səbəb olan koynonim imzalardan biri də “San-

caq”dır. Bu gizli ad ilə inqilabdan əvvəl və sonra buraxılan 10-a qədər qəzet və jurnalların səhifələrindəki məktub, məqalə, satirik şer, felyeton, hekayə və hətta kiçik həcmli pyes imzalanmışdır. Bu əsərlərin Bakıdan, Keşlədən, Buzovnadən və Lənkərandan göndərilməsinə aid qeydlərə mətbuatda təsadüf olunur.

“Sancaq”dan hansı müəlliflərin istifadə etdiyini müəyyənləşdirmək üçün ilk növbədə bu imzanın zaman və məkan çərçivəsində fəaliyyət dairəsini dəqiqləşdirmək vacibdir.

İlk dəfə “Sancaq” imzasına “Günəş” (1910) və sonra isə “Yeni həqiqət” (1911) qəzetlərinin “Palanduz” satirik səhifələrində rast gəlirik. Maraqlı şer və məqalələrin sonunda qoyulmuş bu imzanın əsl müəllifinin kimliyi barədə elmi ədəbiyyatda heç bir fikir və mülahizəyə təsadüf edilmir. Lakin mövzu eyniliyi və üslub yaxınlığı gizli imzanın açılmasında uğurlu fakt hesab olunmasa da dəqiqəti cəlb edir. Məsələn, Bayraməli Abbaszadə, “Hammal” imzası ilə “Səda” qəzetinin 19 oktyabr 1910-cu il tarixli 205-ci nömrəsində çap etdirdiyi “Keçər gedər” satirasında yazırdı:

Ətfalını vətəndə unutsan, keçər gedər,
Dünyanı hər qərar ilə tutsan, keçər gedər,

Bu şerin çapından dörd ay sonra “Yeni həqiqət”

qəzetində (1911, 25 fevral, N-29) “Sancaq” imzası ilə “Keçər gedər” sərlövhəli satirik yazı verilmişdir:

“Dünyada nə tövr böyük hadisələr, təəccübamiz itifaqlar düşərsə-düşsün, hamısı bir az zamandan sonra yadlardan çıxıb, xatirələrdə məhv olub keçər gedər.

... Gəncədə Şeyx Nizaminin türbəsi xarabazar olsa da, keçər gedər”.

“Sancaq” imzalı bu felyetonu B.Abbaszađəmi yazıb, yoxsa onun “Keçər gedər” satirasına nəzirdir?

Qəti fikir söyləmək üçün bu sahədə araşdırmaları davam etdirməyə ehtiyac duyulur.

“Günəş” və “Yeni həqiqət” qəzetlərindən fərqi olaraq “Kəlniyyət” (1912) və “Tuti” (1915) jurnallarında “Sancaq” imzası ilə çap olunmuş felyetonlar sonralar tədqiqatçılar arasında mübahisə obyektinə çevrildi. Professor N.Axundov “Tuti” jurnalında “Sancaq” imzası ilə çıxmış “Öyüd” (1915, N-16). “Ümman imiş” (N-23) və “Arvad al” (N-28) satiralarını özünün tərtib etdiyi “Cəfər Cabbarlı” bibliografiyasında (Bakı, 1965, səh. 21,23). Cabbarlıya aid etmiş, nəticədə həmin şerlər ədibin 1969-cu ildə çıxmış “Əsərləri”nin 3-cü cildinə (səh.41,43,53) daxil olunmuşdur.

Mərhum tədqiqatçımız R.Tağıyev isə eyni imza ilə “Kəlniyyət”də çap edilən “Ürəkqoruma” (1912, N-2), “Politika və piti” (1912, N-26) və b. satiraları özünün “Azərbaycan sovet dramaturgiyasının banisi” ki-

tabında (Bakı, 1979, səh.11,14,19) C.Cabbarlıya aid edərək ədibin “mətbuatdə ilk çıxış” tarixinin 31 may 1912-ci ildən başladığını bildirmişdir.

N.Axundovun və R.Tağıyevin göstərilən müddəalarının doğruluğu, həqiqətə uyğunluğu tədqiqatçılarımızdan Q.Məmmədli və R.Sadiqov tərəfindən (*Ətraflı bax: Q.Məmmədli, İmzalar, Bakı, 1977. səh.86; R.Sadiqov, “Cəfər Cabbarlı yaradıcılığının ilk dövrü”, Bakı, 1985, səh, 28, 29*) şübhə ilə qarşılanmış, onlar “Kəlniyət” və “Tuti”dəki “Sancaq”ın keşləli Bədri Seyidzadəyə məxsus olduğunu əsaslandırmağa çalışmışlar.

Bu iddiada bir həqiqət var. Çünki əldə olunan aşağıdakı fakt da bunu təstiqləyir.

B.Seyidzadənin Respublika Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivində mühafizə olunan ədəbi irsi içərisində “Güzgü” adlı bir ümumi dəftər də saxlanılır. Şairin müxtəlif qəzet və jurnallarda gizli imzalar ilə çap etdirdiyi əsərlər səliqə ilə bu dəftərə köçürülmüşdür. “Güzgü”nün birinci səhifəsi “Bakı şəhəri” şeri ilə açılır (*R.Tağıyevin bu əsəri də Cabbarlıya aid etməsi cəhdlərinə - göstərilən kitab, səh.15 - rast gəlirik*).

Satiranın köçürüldüyü səhifənin yuxarı küncündə qıyğacı yazılmışdı: Gizli imzalarım: “Bərq Əyyar”, “İynə”, “Sancaq”, “Bayquş”, “İnqa”.

Mübahisəyə səbəb olan “Öyüd”, “Ümman imiş”

və “Arvad al” satiraları B.Seyidzadənin xətti ilə “Güzgü” dəftərinin 33 - 38-ci səhifələrinə köçürülməklə yanaşı, “Tuti” jurnalında “Sancaq” imzası ilə çap olunduğu göstərilir. Lakin Cabbarlının “Əsərləri”nə (göstərilən kitab, səh.41). “Öyüd” adı ilə daxil edilən satira B.Seyidzadənin “Güzgü”sündə “Nəsihət” sərlövhesi ilə öz əksini tapmışdır.

İnqilabdan sonrakı mətbuat orqanlarından “Kommunist”, “Qızıl tələbə”, “Molla Nəsrəddin”, “Damğa” və b. qəzet və jurnallarda “Sancaq” imzası ilə müxtəlif janrlı əsərlər dərc edilmişdir. Bu əsərlərdən çoxu və ən mübahisəliləri “Molla Nəsrəddin”in payına düşür. Jurnalın 1925-ci il sentyabr-dekabr aylarında çıxmış 9-cu nömrəsində 11 felyeton “Sancaq” adı ilə imzalanıb. Felyetonlardan bir qisminin mövzusu İranın ictimai-siyasi həyatından götürülmüşdür. Satiralar 1948-ci ildə ilk dəfə Bayraməli Abbaszadənin “Seçilmiş əsərləri”nə daxil edilmişdir. Lakin 20 ildən sonra “Sancaq” imzalı bu satiralar qeydsiz-filansız tərtibçinin “köməkliyi” C.Cabbarlının “Əsərləri”nə (Bakı, 1969, III cild) də pənah götürmüşdür. Gec də olsa, şerlərin ikimüəllifliyi ortaya çıxdı. İlk dəfə Kamil Əliyev “Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzetinin 12 oktyabr 1974-cü il tarixli 41-ci nömrəsində “Müəllif kimdir?” sərlövhesi replikasında yazırdı: “III cild (*C.Cabbarlının “Əsərləri”, Bakı, 1969 nəzərdə tutulur. - A.R.*) çapdan

çıxmamışdan beş il əvvəl Bayraməli Abbaszadə “Hammal”ın “Seçilmiş şerlər” kitabı (Bakı - 1964) nəşr olunmuşdur.

Təəssüf ki, “Allahu ələm”, “Parisdən Tehrana”, “Gözün aydın”, “Məqsəd nədir?” adlı şerlər həmin kitabların birində B.Abbaszadəyə, digərində C.Cabbarlıya aid edilmişdir”.

Bu satiraların əslində kimə məxsus olduğunu müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkən K.Əliyev məqaləsini böyük ümüdlə bitirirdi: “...C.Cabbarlının ədəbiyyatımızdakı mövqeyi, gətirdiyi yeniliklər oxuculara bəlidir. B.Abbaszadənin şerlərinə bu böyük sənətkarın ehtiyacı yoxdur. Ümüd edirik ki... cabbarlışünaslar bu məsələni aydınlaşdırmaqda oxuculara kömək göstərəcəklər”.

Lakin cabbarlışünaslar bu dolaşmış məsələ haqqında ciddi xəbəri sükutla qarşıladılar. Aradan səkkiz ilə yaxın vaxt keçirdi. “Bakı” axşam qəzetinin 12 mart 1982-ci il tarixli 59-cu nömrəsində Fazil Rəhmanzadənin eyni mövzuya toxunan “Kiçik səhvlər... böyük mənə” sərlovhəli yazısı dərc edildi. Gözləmək olardı ki, tədqiqatə meyl göstərən tanınmış jurnalistimiz “kələfin ucunu” tapıb. Təəssüf ki, “Kiçik səhvlər... böyük mənə” ümidləri doğrultmadı.

Onu da əlavə edək ki, adları çəkilən şerlərlə yanaşı “Molla Nəsrəddin” jurnalında (1925, N-48) “San-

caq”la imzalanmış “Olacaq” satirası da həm B.Abbaszadənin, həm də C.Cabbarlının göstərilən kitablarına salınmış, amma bu şer təəssüf ki, nə K.Əliyevin, nə də F.Rəhmanzadənin diqqətini cəlb etməmişdir.

Ümumiyyətlə, necə olub ki, eyni satiralar müxtəlif müəlliflərin kitabına düşüb? Tərtibçilər bu qərara gələrkən hansı mənbələrə, mülahizələrə əsaslanmışdır? Kim haqlıdır?

Sualların sayını artırmaq da olar. Lakin gizli imzanın aşkarlanması, anonim əsərlərin əsl müəllifinin müəyyənləşdirilməsi üçün birinci dərəcəli sənəd hesab edilən əlyazma, qonorar kağızı, əsərlərin müəllif tərəfindən hazırlanmış siyahısı, sənətkarın öz sağlığında çıxmış kitabı və başqa arqumentlərin olmaması ucubatından tədqiqatçılarımız uzun müddət bu sallara cavab tapa bilməmişlər.

1925-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında çıxan “Allahu-ələm”, “Parisdən Tehrana”, “Məqsəd nədir?”, “Gözün aydın”, “Olacaq” və başqa “Sancaq” imzalı satiraları ilk dəfə İrəq Rəzayev toplayaraq B.Abbaszadənin əvvəlcə “Seçilmiş əsərləri”nə, sonra isə “Seçilmiş şerlər” kitabına daxil etmişdir. Tərtibçi bu şerləri B.Abbaszadəyə şamil edərək çox güman ki, iki fakta əsaslanmışdır. Bunlardan birincisi: “Sancaq” imzasıyla çıxan şerlərin ikisində Bayraməlinin məşhur ləqəbi - “Hammal” adının xatırlanmasıdır:

Çıxsin əldən bu ucuz tac, bu dövlət, bu cəlal,
Bir vətəndaş mən olum, bir də vətəndaş hammal?!
(*"Olacaq - olmayacaq?!"*)

və ya:

Hər nə olsan ol, minəmməzsən daha hammalı sən,
Boş çalışmaqdan, yorulmaqdan görüm məqsəd nədir?
(*"Məqsəd nədir?"*)

İkincisi, Abbaszadənin kitablarına salınmış "Sancaq" imzalı şerlər öz mövzusu etibarilə İranın ictimai-siyasi həyatından bəhs edir.

C.Cabbarlı "Əsərləri"nin tərtibçisi Ş.Abbasov analoji qərar qəbul edərkən söykəndiyi faktlar İ.Rzayevin istinad mənbələrindən az etibarlı görünürdü. Əvvəla professor N.Axundovun 1965-ci ildə çap etdirdiyi "Cəfər Cabbarlı" bibliografiyasına (səh.29-30) "Sancaq" imzalı, adları çəkilən satiralar da salınmışdır. Digər tərəfdən "Cəfər Cabbarlı haqqında xatirələr" (1969) kitabında Süleyman Məlikov yazırdı: "Təqribən 1925-26-cı illər idi. Mən "Kommunist" qəzetində işləməklə bərabər, "Molla Nəsrəddin" jurnalı redaksiyasında katib idim... O dövrdə jurnalda Cəfərin Dağlı məhəlləsi haqqında, qonşu Şərqi ölkələrindən birindəki siyasi hadisələr haqqında çap edilmiş şerləri əsl felyeton inciləridir. O, bu şerləri "Sancaq"

imzası ilə dərc etdirirdi".

Şübhəsiz Ş.Abbasov bu mənbələrdən xəbərdar idi. Lakin hər iki tərtibçinin güvəndiyi əsasların kölgəli tərəfləri də vardır. Məsələn: Ş.Abbasovun istinad etdiyi "Cəfər Cabbarlı" bibliografiyası qeyri-dəqiq və qüsurludur. Bu bibliografiyada B.Seyidzadənin "Öyüd", "Ümman imiş", "Arvad al", B.Axundovun "Part-part", "Ölülər" adlı şer və məqalələri əsassız olaraq C.Cabbarlıya aid edilmişdir. Bunun nəticəsində də adları çəkilən bədii nümunələr ədibin 1969-cu ildə buraxılan "Əsərləri"nin III cildinə salınmış və güclü narazılığa səbəb olmuşdur.¹

S.Məlikov isə bu məsələdə sənədlərə deyil, yadlaşına əsaslanırdı. Hadisədən uzun illər keçəndən sonra yazılmış xatirələr hər hansı faktın tam dəqiqliyinə təminat vermir.

İ.Rzayevin istinad etdiyi faktlar da tutarlı deyildi. Əvvəla, "Sancaq" imzalı şerlərdəki "Hammal" sözü imza yox, peşə, zümrə mənasında işlədilmişdir. Digər tərəfdən İ.Rzayevin mövzuya əsasən gizli imzaları müəyyənləşdirmək prinsipindən və bunun nəticəsində yol verilmiş kobud qüsurlardan "İmzalar səhv düşəndə"

1. Ətraflı məlumat üçün bax: Q.Məmmədli, C.Cabbarlı irsinə hörmət və diqqət. "Ədəbiyyat və İncəsənət" qəz., 1970, 11 iyul; A.Rüstəmli. C.Cabbarlının "məqalələri". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəz. 1985, 29 noyabr.

(*Ədəbiyyat və incəsənət*” qəz. 1987.10 oktyabr) və “Özgə imzalar” (*“Azərbaycan” jur. 1989. N-1*) məqalələrində bu sətirlərin müəllifi söz açmışdır.

Sonradan düzəldilmiş bir səhvin nəzərdən qaçmış izləri qalmasaydı, yəqin ki, “Sancağ”ın əsl müəllifini müəyyənləşdirmək üçün hələ çox vaxt tələb olunaçaqdı.

B.Abbaszaadənin 1948-ci ildə nəşr olunan “Seçilmiş əsərləri”nin “Mündəricat”ında (səh. 104) “Şahnamə”, yaxud “Qacarnamə” şerinin 64-68-ci səhifələrində yerləşdiyi göstərilir. Kitabın həmin səhifələrində isə “Olmayan yerdə”, “İranda qurban kəsənlər”, “Həmişəriyik biz” və “İran mollaları” satiraları salınmış, lakin bu şerlər öz əksini “Mündəricat”da tapmamışdır.

Belə dolaşılığa səbəb nə ola bilərmiş?

Bildiyimiz kimi, “Şahnamə”, yaxud “Qacarnamə” mənzuməsi “Sancaq” imzası ilə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 7 noyabr 1925-ci il tarixli 45-ci nömrəsində çap olunub. Bu şer 1938-ci ildə və sonralar C.Cabbarlının “Əsərləri”nə daxil edilmişdir. Çox güman ki, B.Abbaszaadənin “Seçilmiş əsərləri”nin (1948) nəşr prosesinin son mərhələsində bundan xəbər tutan tərtibçi İ. Rzayev səhvini düzəldərək şeri kitabdan çıxartsa da, sərlövhesini “Mündəricat”dan pozmağı unutmuşdur. Lakin “Sancaq” imzalı digər şerlər “Şah-

namə”, yaxud “Qacarnamə”dən fərqli olaraq B. Abbaszaadənin ikinci kitabına da keçmiş, bir sıra dərslik və monoqrafiyalarda, hətta Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında da (bax: ASE. Bakı, 1987. X cild, səh. 135) onun adına çıxılmışdır. Mötəbər mənbələrdə verilmiş yanlış mülahizələrə cavab olaraq əvvəlcədən deyə bilərik ki, 1925-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında “Sancaq” imzası ilə çıxmış şerlər o cümlədən uzun illər mübahisəli hesab edilən “Allahu-ələm” (*nə-dənse bu əsər C.Cabbarlının göstərilən kitabına ixtisarla daxil edilmişdir - A.R.*), “Parisdən Tehrana”, “Məqsəd nədir?”, “Gözün aydın” və “Olacaq” satiraları görkəmli dramaturqumuz Cəfər Cabbarlıya məxsusdur. Elə buradaca sual oluna bilər: Əgər belədirsə, “Sancaq” imzalı şerlərdəki “Hammal” sözü və İran mövzusu necə izah edilməlidir? Əvvəla onu qeyd edək ki, İran mövzusu C.Cabbarlı yaradıcılığı üçün yad deyildir. Onun bir sıra şerləri və “Nəsrəddin şah” pyesi bu fikri təstiqləyir. Digər tərəfdən Cabbarlının başqa imza ilə çap olunan şerlərində də “Hammal” sözüne rast gəlirik. Məsələn, onun inqilabdan əvvəl “Babayi-Əmir”, “Məzəli” satira jurnallarında “Kəməşür” imzası ilə şerlər yazdığı ədəbiyyatşünaslara yaxşı məlumdur. Bu gizli imza ilə “Məzəli” jurnalında (1915, 12 sentyabr, N-36) dərc etdirdiyi “İranlı dedi bildim...” satirasında (*təəssüf ki, indiyədək bu şer də*

Cabbarlının kitablarına salınmamışdır. - A.R.) yazırdı:

İranlı deyəndən belə məlum olur əhval,
Doktor-zad imiş hər nə ki, var küçədə hammal.
Yox bir nəfər İranda nə falçı və nə rəmmal.

(“İranlı dedi, bildim...”).

Fikrimizi təstiq edən bu nümunənin izaha ehtiyacı yoxdur.

1920-ci ildən sonra “Kommunist”, “Qızıl tələbə”, “Damğa”, “Molla Nəsrəddin” və b. mətbuat orqanlarında “Sancaq” imzası ilə xeyli müxtəlif janrlı əsərlər çap olunmuşdur. Bunlardan bir qismi tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılaraq Cabbarlıya aid edilsə də, digər hissəsi əsaslanmış fikirlərin gətirəcəyi aydınlığa işığa hələ möhtacdırlar.

“Kommunist” qəzetinin 1923-cü il tarixli 278 və 294-cü nömrələrində “Sancaq” imzası ilə “Dostluq” və “Çarə edilmir” sərlövhəli məqalələr dərc edilmişdir. İlk baxışdan bu tənqidi yazıların müəllifini müəyyənənləşdirmək asan görünür. “Dostluq”da Nərimanov adına texnikumun qəbul qaydalarında yol verilən əyintilər, “Çarə edilmir”də isə “Azdrubja”nın təsərrüfat şöbəsinin tabeliyində olan ərzaq anbarından camaata iyələnmiş ət, kif atmış çörək verildiyi tənqid edilir. Yazıldığı dövr üçün tipik görünən bu tənqid ob-

yektlərinin Cabbarlı ilə əlaqəsi varmı?

“Kommunist” qəzeti redaksiyasında çalışmaq ilə yanaşı, Cabbarlının 1922-23-cü illərdə Azərbaycan Xalq Ərzaq Komissarlığında tərcüməçi vəzifəsində işlədiyini (*komissarlığın ona verdiyi vəsiqə Respublika Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə edilir - A.R.*) nəzərə alsaq, onda “Sancaq” imzasıyla özünün fəaliyyət göstərdiyi qəzetdə ərzaq anbarından yazılmış tənqidi məqalənin ədibə məxsus olması bir o qədər də şübhə oymaz.

“Sancaq” imzası ilə bağlı tədqiqatçılarımızın uğurlu tapıntılarını qeyd etmək yerinə düşərdi.

1924-cü ildə “Qızıl tələbə” jurnalının birləşmiş 2-3-cü nömrəsində “Sancaq”ın “Balaca hekayə”si dərc olunmuşdur. Bu gizli imzanı Cabbarlıya aid edən əməkdar jurnalist Q.Məmmədli həmin hekayəni “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində (1971, 17 aprel) dərc etdirərək, ön sözdə onu “Sevil”in hekayə variantı” adlandırmışdır. Eləcə də “Damğa” jurnalının 1925-ci il birləşmiş 11-12-ci nömrəsində “Sancaq” imzası ilə “Yaylağa gedir” adlı kiçik həcmli satirik səhnəcik verilmişdi. Tədqiqatçılardan R. Tağıyev və R. İsmayılov ilk dəfə bu əsəri Cabbarlının adına çıxaraq 1970-ci ildə “Qobustan” incəsənət toplusunun 1-ci nömrəsində çap etdirmişlər.

“Sancaq” imzasının Cabbarlıya məxsus olduğunu

təsdiq edən faktlar bunlarla tükənmir. Ədibin əlyazmaları arasında da bu fikri ehtiva edən dəlillərə rast gəlmək olur. Onun Teatr Muzeyində saxlanılan yadigarları içərisində (qovluq-6) 1934-cü ildə nəşr etdirmək istədiyi “Güləgən” adlı satirik jurnalın materialları belə mənbələrdəndir. Cabbarlının xətti ilə yazılmış “Möhtərəm “Güləgən” idarəsinə Həsənəli Sancaq tərəfindən ərzi-hal”, “Güləgən” idarəsinə bir qrup kooperativ işçisindən ərzi-hal”, “Elan” satirik məqalələrinin və “Teleqraf Güllü və at Balaxanım” səhnəciyinin imza yerində “Sancaq” yazılmışdır. Tanınmış dramaturqumuz Sabit Rəhman ilk dəfə bu əsərləri tədqiq edərək “Ədəbiyyat qəzeti” (1940, 18 oktyabr) vasitəsilə üzə çıxartdı. Sonralar bu satirik məqalələri “Kirpi” (1979,N-5) jurnalında yenidən çap etdirən Q.Məmmədli və R.Tağıyev nədənsə S.Rəhmanın adını xatırlamağı unutmuşlar.

Cabbarlının Əlyazmalar İnstitutundakı arxivində “Adsız bir hekayə” (Arx. 20, Q-3 (19), f-16, c.v. 67). sərlövhlə qeydə alınmış ədəbi material da mötəbər fakt hesab edilə bilər. Ərəb əlifbası ilə 1930-cu ildə yazıldığı güman edilən 24 səhifəlik bu satirik hekayə üslubu və xətti etibarilə Cabbarlıya məxsusdur. Mövzusu ədibin “Prapetdən Şamaxı yoluna qədər”, “Tap görək” əsərləri ilə səsleşən bu hekayənin qəhrəmanı Sancaq bəydir. Əsərdə Bakının Böyük Səlyan, 6-cı

Tazə pir küçələrinin bərhad vəziyyəti, milis, təcili yardım, mənzil idarələrinin bürokratik iş üsulu Sancaq bəyin dili ilə ifşa olunur. Əlyazmanın 12-ci səhifəsində qıyğacı yazılmış “Sifariş” sözündən məlum olur ki, Cabbarlı bu satirik hekayəni hansısa redaksiyanın tapşırığı ilə hazırlamaş, lakin naməlum səbəblərə görə çap edilməmişdir. Əks təqdirdə “Sancaq” adı ilə imzalanacağı heç bir şübhə doğurmurdu.

“Sancaq” gizli imzasının aydınlaşdırılmasına kömənlən edən elə işarələr, cizgilər vardır ki, fikrimizin təsdiqi üçün onları da xatırlatmağa dəyər.

C.Cabbarlının ev-muzeyində “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1925-ci il 49-cu nömrəsi də (şifrə: MDD KP N-226) saxlanılır. Bu nömrədə “Sancaq” imzası ilə çap olunmuş “Məqsəd nədir?” satirası xüsusilə son bənddəki “Hər nə olsan ol, minəmməsən daha hammalı sən” misrası üzərində qara qələmlə təshihlər edilmişdir. Görünür, Cabbarlı, şerinin çap variantından narazı qalmışdır.

Sənətkarın 1924-cü ildə “Qızıl qələm” məcmuəsinin 4-cü nömrəsində çap etdirdiyi “Bizdə tiatro” məqaləsində qaldırılan səhnə problemləri, aktyor sənətkarlığı məsələlərinə “Molla Nəsrəddin”in 1925-ci il 41-ci nömrəsində “Sancaq” imzası ilə çıxmış “Özünü gözələ” şerində satirik ifadə tərzi ilə yenidən qayıdılmışdır.

Başqa bir misal - "Molla Nəsrəddin"də (1925, N-52) "Sancaq" imzası ilə çıxmış "O nədir?" satirası 1936-cı ildə "İnqilab və mədəniyyət" jurnalının 1-ci nömrəsində C.Cabbarlının əsəri kimi oxuculara təqdim edilmişdir.

Bütün bu deyilənlərə bir sıra mənbə və mülahizələri də əlavə etmək olar. Lakin buna lüzum görmürük. "Sancaq" imzalı pyes və hekayələr də bir daha sübut edir ki, bu gizli ləqəbdən 1920-ci ildən sonra Cəfər Cabbarlı istifadə etmişdir (*"Molla Nəsrəddin" jurnalında - 1925, N-30 "Aşağıdan yuxarı" adlı "Sancaq"ın məktubu istisna olunmalıdır. Çünki Lənkəran qəzasından yazılmış bu məktubun müəllifi yerli müxbir Nəsrulla Qəmbərlidir.*

Beləliklə, yuxarıdakı faktlara əsaslanaraq mübahisəyə yekun vurmaq məqsədilə bu qənaətə gəlmək olar ki, 1925-ci ildə "Molla Nəsrəddin" jurnalında "Sancaq" imzası ilə çıxan və sonradan səhv olaraq B.Abbaszaadənin kitablarına salınan "Allahu ələm", "Olacaq-olmayacaq?", "Olacaq!", "Məqsəd nədir?", "Parisdən Tehrana" və "Gözün aydın" satiraları görkəmli sənətkarımız Cəfər Cabbarlının qələminə məxsusdur.

*"Ədəbiyyat qəzeti",
13 dekabr 1991-ci il, N-50*

"SƏFA" NIN LIBRETTO MÜƏLLİFİ KİMDİR?

(Əli Məmmədbağiroğlu ilə müştərək)

Görkəmli ədəbiyyatşünaslarımızdan M.Arif və P.Xəlilovun birgə yazdıqları X sinif üçün "Ədəbiyyat" dərslində (*"Maarif", 1983.səh.20,74*) "Səfa" operasının librettosu "Cəfər Cabbarlı" portret-öçərkində Cabbarlıya, "Məmməd Səid Ordubadi" məqaləsində isə Ordubadiyə aid edilmişdir. Bəs, "Səfa"nın libretto müəllifi kimdir? Cabbarlı, yoxsa Ordubadi?

Bir neçə il bundan əvvəl kitabın müəlliflərindən biri, professor Pənah Xəlilovla görüşüb bu sualla ona müraciət etdik. Professor dedi:

-Dərslikdəki "Cəfər Cabbarlı" məqaləsini akademik Məmməd Arif, "Məmməd Səid Ordubadi" məqaləsini isə mən işləmişəm. "Səfa" operasının librettosunu Ordubadiyə aid edərkən görünür, hansısa sənədə əsaslanmışam. Lakin Məmməd Arif böyük alimdir. O, səhv etməz. Görünür yanlışlığa mən yol vermişəm.

Alimin təvazökarlığı bizi məmnun etsə də, sualımıza dəqiq və dolğun cavab ala bilmədik. Odur ki, çap olunmuş bir sıra elmi ədəbiyyatları və arxiv sənəd

nədlərini nəzərdən keçirməli olduq.

Cabbarlı irsinin araşdırılmasına böyük əmək sərf edən zəhmətkeş tədqiqatçı Rasim Tağıyevin "Azərbaycan Sovet dramaturgiyasının banisi" adlı kitabında yazırdı: (*C.Cabbarlı - A.R.*)... "Şahsənəm" və "Səfa" operalarının librettolarını yazmışdır" (*R.Tağıyev. "Azərbaycan Sovet dramaturgiyasının banisi", Bakı, 1979, səh.9*). Bu fikir öz əksini Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının X cildindəki "Cəfər Cabbarlı" məqaləsində də tapmış, yəni C.Cabbarlının "Şahsənəm" və "Səfa" operalarının libretto müəllifi olduğu göstərilmişdir (*ASE, Bakı, 1987, X cild, səh.388*). Amma bu mülahizənin əksinə olaraq həmin ensiklopediyanın VI cildində (səh. 303). başqa bir məlumatda deyilir: ... "Səfa" (1933) operası 1939-cu ildə Azərbaycan Opera və Balet Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur (*libretto müəllifi M.S.Ordubadi, quruluşçu rejissor S.B.Dadaşov*)).

Göründüyü kimi, son tədqiqatlar və ən yeni məlumatlar əsasında hazırlanıb nəşr edilmiş Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında haqqında söhbət gedən librettonun kimə məxsus olması sualına dəqiq cavab verilmir.

Məlumdur ki, "Səfa" operası ilk dəfə 30 sentyabr 1939-cu ildə M.F.Axundov adına Opera və Balet teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, o vaxtlar çıxan qəzet və jurnal məqalələrində afişə və teatr proqramlarında "Səfa"nın libretto müəllifinin

M.S.Ordubadi olduğu göstərilir, C.Cabbarlının isə adı belə xatırlanmırdı."Kommunist" qəzetinin 16 oktyabr 1939-cu il tarixli nömrəsində "Səfa" tamaşası haqqında çap olunmuş resenziyada da yaradıcı heyətin tərkibində quruluşçu rejissor Soltan Dadaşov, libretto müəllifi M.S.Ordubadi olduğu qeyd edilmişdir.

Əgər "Səfa"nın librettosunu Ordubadi yazmışdırsa, bəs, necə olub ki, bir sıra mənbələrdə əsər C.Cabbarlının adına çıxılır?

Bu və ya başqa suallara cavb tapmaq məqsədilə C.Cabbarlının və M.S.Ordubadinin Azərbaycan EA Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə edilən zəngin ədəbi irsini araşdırmalı olduq. Burada C.Cabbarlıya aid şəxsi fondada "Səfa" operasının librettosu ilə bağlı iki mənbə (bax:Arx.- 20, Q-14 (155), A-16, c.v.-52; Arx.-20, Q-18 (415), F-16, s.v.-211) saxlanılır ki, bunlar da ayrı-ayrı qeydlərdən ibarətdir. Demək olar ki, ədibin arxivində "Səfa"nın tam mətninə təsadüf etmədik. Lakin M.S.Ordubadinin arxivində "Səfa" operasının ərəb və latın əlifbası ilə yazılmış (bax: Arx-16, Q-41, (330), F-14, s.v.- 252-258) bir neçə libretto variantı mühafizə edilir. Diqqəti cəlb edən faktlardan biri də odur ki, bu librettonun bir variantının titullarında latın əlifbası ilə yazılmışdır; "Səfa": Dörd pərdəli opera əsəridir. Libretto - M.S.Ordubadi və C.Cabbarlı. *Tekst- M.S.Ordubadi*" (*bax: göstərilən mənbə, s.v.-255*).

Bizcə, bu qısa cümlələr librettonun əsl müəllifini müəyyənləşdirən etibarlı sənəddir. Şübhəsiz ki, “Səfa” operası da bu sənətkarların birgə zəhmətinin bəhrəsi olan librettonun əsasında yaranmışdır. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, “Səfa”nın librettosu üzərində təkcə C.Cabbarlı ilə M.S.Ordubadı çalışmamışdır. Onlardan əvvəl bu işə görkəmli yazıçımız Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev başlamışdır. “Səfa” operasını ilk dəfə tamaşaya hazırlayan quruluşçu rejissor S.Dadaşov sonralar yazırdı:

“1939-cu ildə opera teatrımız 30 illik yubileyini “Leyli və Məcnun” və “Şah İsmayıl” operalarının yeni quruluşu ilə qeyd etdi, eyni zamanda... “Səfa” adlı operanı tamaşaya hazırladı... “Səfa” operasının mətninin ilk variantını Ə.Haqverdiyev, ikinci variantını C.Cabbarlı, son variantını isə M.S.Ordubadı yazmışdır” (*S.Dadaşov, “M.F.Axundov adına Lenin ordenli Azərbaycan Opera və Balet Teatrının əlli illiyi”, Bakı, 1958, səh.38*).

Göründüyü kimi, “Səfa” operasının librettosu Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Cəfər Cabbarlı və Məmməd Səid Ordubadinin qələminə məxsusdur. Bu sənətkarlardan heç birinin müəlliflik hüququ unudulmamalıdır. Xüsusilə də ensiklopediya və dərsliklərdə...

“Azərbaycan gəncləri”,
5 dekabr 1989-cu il N-142

FAKTSIZLIQ SİNDROMU

Ötən əsrin səksəninci illərinin sonunda şəksiz, konfliktsiz, sabitləşmiş, ehkamlanmış dəyərlərə, ölçülərə şübhələr artdıqca, cəmiyyətin münasibəti köklü şəkildə dəyişdikcə yetmiş ilə yaxın “möhtəşəm”, “qüdrətli”, “sarsılmaz” epitetləri ilə müşaiyət olunan ictimai-siyasi quruluşun, qırımızı imperiya səltənətinin təməl çatları sürətlə böyüyür və artırdı. Ümumxalq etirazına, siyasi təkanlara davam gətirməyəcəyi öncədən görünən, ərpimmiş və qartımış bir siyasi sistemin çöküntüsü altında onun təməl daşları, sütunları və tirləri ilə yanaşı milli-mənəvi sərvətlərimizin bir qisminin qalacağı və ya zədələ-nəcəyi müşahidə olunurdu və heç bir səlahiyyət sahibi tərəfindən sığortalanmamışdır. Tənqidçi alimlərimizin görkəmli ədiblər haqqında “firtınaönü” söylənilən proqnozlarında nigarançılıq, narahatçılıq və nikbinlik notları nümayiş olunurdu. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, professor, poetik tənqidimizin banisi Yaşar Qarayev hələ 1989-cu ildə qələmə aldığı “Həmişə müasir Cabbarlı” məqaləsində yazırdı: “... Cabbarlının məfkurə və sənət taleyi ilk dəfə deyil ki, belə tarixi imtahan, əxlaqi sınaq qarşısında qalır. Onun bu sınaqdan tamam zədəsiz və

yan keçəcəyini iddi etmək qeyri-səmimilik olardı. Ancaq bir şeyə qəti və tərəddüdsüz hökm vermək olar: Cabbarlı hətta vulqar empirizmin, nadan sxolastikanın, ədəbi irticanın siyasi ehkamin və inzibati terrorun sınağından salamat çıxıb, aşkarlığın və yeni təfəkkürün sınağından çıxmaq onun üçün qat-qat asan olacaqdır!...”

Professor Yaşar Qarayevin uzaqgörənliklə söylədiyi elmi proqnozlar son on üç ilin qənaətlərinə əsasən özünü tamamilə doğrultdu. “Cabbarlının məfkurə və sənət taleyi... yeni təfəkkürün sınağından”, müstəqil Azərbaycan ədəbi düşüncəsinin mühakiməsindən uğurla çıxdı. Əsl sənəti meyar götürən alimlərimizdən R.Əliyevin “C.Cabbarlının yaradıcılıq təkamülü”, Elçinin “Şəxsiyyət və istedad”, S.Xəlilovun “Sıxılmış zaman və ya Cabbarlı fenomeni”, Q. Seyfəddin qızının “XX əsr Azərbaycan incəsənətinin inkişafında Cəfər Cabbarlının rolu” və b. əsərlər deyilənləri təsdiqləyir.

Lakin son illər böyük ədibin bioqrafiyasının, şəxsiyyətinin, həyatının ayrı-ayrı epizodlarını, məqamlarını, faktsız, dəlilsiz-sübutsuz, əyri güzgülər prizmasından yazanlar, aydın həqiqətlərə kölgə salanlar, qərəzçiliklə söylənilən ara söhbətlərini elmi mülahizə sananlar, milli-əxlaqi, etik normalara məhəl qoymayanlar peyda olmuşdur. Böyük sənətkarın sağlığında da onun yaşma, yaradıcılığına və istedadına

şübhə ilə yanaşanlar, əsərlərini bəyənməyənlər, məhəllələri, məclisləri və mətbuatı hədyanlar ilə dolduranlar, şər və böhtan atmaqdan çəkinməyənlər qıtlıq təşkil etməmişdir. O dövrü ürək ağrısı və xəcalət təri ilə yada salan böyk yazığımız Məmməd Səid Ordubadi “C.Cabbarlı haqqında xatirələrim”də yazırdı: “Cəfərin... dostlarının sayı artdıqca, köhnə fikirli adamlar içərisindəki düşmənlərinin sayı da artırdı, bu həqiqi vətənpərvəri “millətə və əqidəsinə xain” - deyər səsləyirdilər. ... O, yersiz hücumlara yüksək yaradıcılıq silahı ilə cavab verərək böyümüş və *Cəfər Cabbarlı* olaraq tanınmışdı. Cəfərin düşmənləri arasında sənət və yaradıcılıq rəqibləri də az deyildi” /”*Ədəbiyyat qəzeti*”. 1943, 31 dekabr/.

Cəfər Cabbarlının vəfatından sonra onun külliyyatını nəzərdən keçirənlərin bəziləri cəmi 35 il yaşamış sənətkarın 100 çap vərəqi həcminə yaxın yüksək bədii səviyyəli əsərlər yaratmasını, dar zaman çərçivəsində böyük, ağılasığmaz yaradıcılıq yolu keçməsinə heyrət, təəccüb və şübhə ilə qarşılayırdılar. Əsərlərin Cabbarlıya məxsusluğu birmənalı qəbul edildiyi halda onun yaşı, doğum tarixi, təvəllüdü haqqında eyni fikri söyləmək, konkret tarix göstərərək fərqli rəqəmlərə münasibət bildirməmək mümkünsüzdür.

Öncə onu qeyd edək ki, Cəfər Cabbarlının həyat yolunun mühüm dönəmlərini özündə əks etdirən xeyli rəsmi sənədlər arxivlərimizdə mühafizə olunur. Bu

sənədlərə əsasən demək olar ki, böyük dramaturqun sağlığında ona verilən rəsmi sənədlərin heç birində təvəllüdünün *ayı* və *günü* göstərilməmiş, iki sənəddə isə doğum ili fərqli yazılmışdır. Akademik Məmməd Arif Dadaşzadə 1956-cı ildə bitirdiyi “Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq yolu” sərlovhəli monoqrafiyasında təvəllüd tarixi məsələsinə öz münasibətini belə bildirmişdir: “Cabbarlının anadan olması tarixi bu vaxtdək hər yerdə 1899-cu il qəbul edilmişdir və biz də onu dəyişdirmirik. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Bakı Politexnik Məktəbindən 1920-ci ildə verilən Şəhadətnamədə Cabbarlının 1897-ci ildə anadan olduğu göstərilmişdir. Cabbarlının yaşını göstərən bu vəsiqə elimizdə olan vəsiqələrin ən köhnəsidir” /*M.Arif. Seçilmiş əsərləri. II cild, Bakı, 1968, səh. 11.*

Həqiqətən Bakı Politexnik Məktəbinin direktoru, mühəndis-texnoloq L.Brjostovskinin imzası ilə 7 may 1920-ci ildə “Cabarov Cəfər”ə verilmiş Şəhadətnamədə onun doğum tarixi 1897-ci il göstərilmişdir. Makina ilə rus dilində yazılmış Şəhadətnamədə gənc Cəfərin elektro-mexanika şöbəsini bitirdiyi və 28 fənn üzrə kurs keçdiyi bildirilir. Sənəddə eyni zamanda qeyd olunur ki, Şəhadətnamə müvəqqətidir və ali məktəbə təqdim etmək üçün verilir. Çox güman ki, “Attestat” hazır olmadığı üçün məzuna makina yazısı ilə adi vərəqdə, müvəqqəti şəhadətnamə yazılarkən tələskənliyə yol verilmişdir. 1920-ci ildə sənədlərini

Bakı Universitetinin Tibb fakültəsinə qəbul üçün hazırlayan Cəfər ona verilmiş Şəhadətnamədəki doğum tarixinin yanlışlığına diqqət yetirməyə bilməzdi. Görünür sənəddəki səhvdən narazı qalan məzun Attestatını tələb etmişdir. Şəhadətnamədən bir gün sonra 8 may 1920-ci ildə direktor L.Brjostovskinin və pedaqoji şuranın 19 üzvünün imzası ilə Bakı Politexnik Məktəbini bitirmək haqqında “Cabarov Cəfər”ə 537/268 sayılı Attestat verilmişdir. Attestatda qeyd olunur ki, Məhəmməd dininə mənsub, 1899-cu ildə anadan olmuş Cabarov Cəfər 1915-ci ildə Bakı Politexnik Məktəbinə qəbul olunmuş, oranı 6 may 1920-ci ildə elektro-mexanika şöbəsi üzrə tam elmi kurs bitirmişdir.”

Bakı Politexnik Məktəbinin verdiyi əsas sənədə - Attestata əsasən Cəfər Cabbarlı 1899-cu ildə anadan olmuşdur, Şəhadətnamə “Cabbarlının yaşını göstərən... vəsiqələrin ən köhnəsi” /Məmməd Arif/ olsa da ən etibarlısı, ən mötəbəri deyildir.

Cəfər Cabbarlının rəsmi sənədləri arasında faktların ziddiyyəti ilə diqqəti cəlb edən Azərbaycan İctimai Şura Cümhuriyyəti Xəlf Ərzaq Komissarlığı tərəfindən ona 31 iyul 1922-ci ildə verilmiş 294 sayılı vəsiqə var. Xəlf Ərzaq Komissarlığının ümumi şöbəsində tərcüməçi işləyən ədib haqqında vəsiqəni ərəb əlifbası ilə türkçə bölümündə yazılmışdır: *“Yoldaş - Cabbarlı Cəfər Qafar oğlu. Təvəllüd edib - 1889-cu yildə. Sakin olur - B.Səl-*

yan küçəsində dalan nömrə - 1, ev nömrəsi - 4”.

Vəsiqənin türkcəsi əl ilə yazıldığı halda rus dilində olan hissəsi makina ilə yazılmış və Cabbarlının doğum tarixi 1899-cu il göstərilmişdir. Eyni vəsiqədə eyni şəxsin - C. Cabbarlının təvəllüdünün türkcədə 1889, ruscada isə 1899 - bir-birindən on il fərqli qeyd olunması mirzə, kargüzar xətalərindən daha qərribə deyilmi?! Digər mötəbər, rəsmi sənədlər olmasaydı Xalq Ərzaq Komissarlığının Cəfər Cabbarlıya verdiyi vəsiqə şübhəsiz ki, tədqiqatçıların mübahisə obyektinə çevrilərdi.

Bizə məlum olan və gənc Cəfərə verilən ilk rəsmi sənədlər Bakı şəhər Alekseyev adına 3-cü ali-ibtidai məktəbin ona 20 oktyabr 1914-cü il tarixində verdiyi 291 saylı şagird bileti / bu zaman o, 6 “v” sinfində oxuyurdu - A.R./ və həmin məktəbi bitirməsi haqqında 1915-ci il, 2 may, 154 saylı vəsiqədir. Təəssüf ki, hər iki rəsmi sənəddə Cabbarlının təvəllüd tarixi göstərilməmişdir. Lakin Cəfər Cabbarlıya Türk Teatr Məktəbindən /Vəsiqə N 64, 22 sentyabr 1923/, Bakı şəhər 3-cü rayonun milis idarəsindən Şəxsiyyət şəhadətnaməsi /N 758, 7 avqust 1924/, Bakı Dövlət Universitetindən /Vəsiqə N 79, 31 may 1925/ və Bakı İstehlak cəmiyyətləri İttifaqından /Üzvlük kitabçası N 36917/ verilən rəsmi sənədlərin hamısında doğulduğu il qrafasının qarşısında “1899” rəqəmi yazılmışdır. Eyni zamanda Cəfər Cabbarlı 20 may 1934-cü ildə

Yazıçılar İttifaqına üzv olmaq üçün qəbul komissiyasına öz əli ilə yazdığı Ərizədə 1899-cu ildə anadan olduğunu göstərmişdir ki, bu fakt da böyük dramaturqun doğum tarixi ilə əlaqədar bütün şübhələrin əsas-sızlığını və dəlilsizliyini təsdiqləyən çox ciddi arqumentdir.

Cəfər Cabbarlının poetik yaradıcılıq dünyası, lirik düşüncələr aləmi, romantik ideallar mühiti bənzərsiz və susmaz duyğular səltənətidir. “Mən bir susmaz duyğuyam ki, ürəkləri gəzərim” - “Od gəlini”ndə Solmazın oxuduğu bu misranı Cabbarlının musiqi aləminin leytmotivi adlandırmaq olar. Azərbaycan xalq artisti, rejissor və teatr pedaqoqu böyük dramaturqla uzun müddət bir yerdə işləmiş Aleksandr Aleksandroviç Tuqanov /1871-1960/ “Cəfər Cabbarlı haqqında xatirələrim”də yazırdı: “... Cəfər musiqini çox sevirdi, ona hədsiz sevgi ilə yanaşırdı və həmişə oxuyurdu. Mənim fikrimcə onun ürəyi həmişə oxuyurdu. Musiqi onun ürəyində idi, musiqi onun sözlərində idi.

... Yüksək musiqi duyumu vardı, xalq mahnılarını bilirdi, həmişə öz pyeslərinin musiqi motivini özü verirdi.”

C.Cabbarlı səhnə əsərinə, tamaşaya həmişə kompleks halında baxırdı. Dramda lirikanın, musiqinin, rəqsin, rəssamlığın, həykəltərəşliyin və incəsənətin digər sahələrinin yerini, rolunu, əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirirdi. Onun AMEA-nın M.Füzuli

adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan və indiyədək çap edilməmiş cib dəftərçəsindəki aşağıdakı qeydləri bu gün də aktualdır: “Teatr səhnədə ətrafdakı həyatın və ya arzu edilən həyatın təqlididir.

Təsvir və təsirlilik ədəbiyyatı vardır ki, sonuncuda duyğularımız qeyd ediliyor. Dram ikisini də birləşdiriyor. Drama - pyesa ədəbiyyatıdır. Ancaq nəql etmiyor, göstərir. Dramada lirika da vardır. Lirika nəql etmiyor, hissiyatı - eşqi, qəzəb və sairəyi təlqin ediyor.

... Dramada xüsusi uzun bir həyat dəyişikliyi olduğu üçün musiqi və musiqinin orada ruhu vardır. Bundan başqa rəssamlıq, rəqs, həykəltərəşliq - həpsi tiatrodə görülüyor. Tiatro bütün sənəti birləşdirdiyi üçün həpsindən mükəmməl və yüksəkdir. Tiatro bizə yaranışı öyrədir.” /*Arxiv 20, Q - 18 /410/, f - 16, s. 6-232/.*

C.Cabbarlı “həpsindən mükəmməl və yüksək”, “bizə yaranışı öyrədən” teatrın yaradıcılarından biri kimi əsərlərinin ovqatını, emosional təsirini lirikanın və musiqinin ecəzkar gücü ilə artırmağa həmişə üstünlük vermişdir. Böyük sənətkarı yaxından tanıyanlar, onunla mütəmadi ünsiyyət quranlar, yaradıcılıq laboratoriyasına bələd olanlar yaxşı bilirlər ki, Cabbarlı səhnə əsərlərinin nəinki musiqi istiqamətini müəyyənləşdirməkdə bəstəkarlara yardımçı olmuşdu, hətta, bir sıra mahnıların mətn və bəstə müəllifidir. C.Cab-

barlının tərcüməsində “Hamlet” əsərinin səhnələşdirilməsini yada salan istedadlı rejissor A.Tuqanov qeyd edirdi ki, tamaşadakı dəfn marşını bəstəkar Mailyan Cəfərin motivləri əsasında yazmışdır. Mailyanın dəfnində “Hamlet”dən dəfn marşını eşidəndə yoldaşlara bu barədə xatırlatdım. Təəssüf ki, marşın notları saxlanmamışdır və onları tapmaq mənə qismət olmadı. Bütün musiqi muğamalı əsasında qurulmuşdur.

C.Cabbarlının musiqi yaradıcılığı haqqında onun, əmisi qızı, həyat yoldaşı, sonralar isə dramaturqun adını daşıyan Teatr muzeyinin qurucusu və rəhbəri olmuş Sona xanım Cabbarlıdan daha dəqiq, səhih və mötəbər məlumatı kim verə bilər?!

Sona xanım “Onu kim unudar” xatirələr kitabında yazırdı: “Cəfərin belə bir xasiyyəti var idi: bir pyes yazmağı düşünəndə əvvəl onun qəhrəmanlarından birinin mahnısını fikirləşirdi. Bəzən bunu xalq mahnılarından götürür, bəzən də özü yeni bir mahnı yaradırdı. Sözlərini yazır, hətta musiqisini də özü bəstələyirdi. Bu mahnını uzun zaman dodaqaltı oxuyur, pianoda çalırdı. Sonra pyesi yazmağa başlayırdı. Məsələn: “Od gəlini”ndə Solmazın “Mən bir solmaz yarpağam ki”, “Almaz”da Yaxşının “Gərək günəş dağları aşıb sönməyeydi”, “Yaşar”da Yaqutun “Sənin dərdindən” mahnıları belə yaranmışdır.

“Sevil”i yazmamışdan bir-iki ay qabaq Cəfər belə bir mahnı oxuyurdu:

Sənə nə olub zalım yar?
Qadan-balan alım yar.
Sən ki belə deyildin,
Səni bir öyrədən var.

O, işdən gələndə, xörək yeyəndə, yatanda, işləyəndə həmişə bu mahnını oxuyurdu.” /S.Cabbarlı. “Onu kim unudar”, Bakı, Azərənəşr, 1969, səh. 53/.

Bu və ya digər etibarlı və əsaslandırılmış faktlar stimül verdi ki, C.Cabbarlı ev muzeyi sənətkarın 100 illik yubileyi ərəfəsində Cəfərsevərləri yaxşı mənada heyrtləndirsin, ilk dəfə mahnılarını toplayaraq, musiqi albomu şəklində onlara ərmoğan etsin. “Cəfər Cabbarlı. Azad bir quşdum” musiqi çələnginə “Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi”, “Sənin ardınca”, “Zalım yar”, “Mən bir solmaz yarpağam ki” mahnıları tanınmış və populyar müğənnilər Mələkxanım Əyyubova, Ağaxan Abdullayev, Nisə Qasımova və Rəşad İlyasovun ifasında daxil edilmişdir. Gənc bəstəkar Vüqar Camalzadənin oranjimanında hazırlanmış bu mahnı albomu 2001-ci ilin iyulun 30-da musiqi ictimaiyyətinə təqdim edildi. Böyük əksəriyyətin məmnunluqla qarşıladığı C.Cabbarlının musiqi toplusuna təcüblənən, çaşqınlıq hissi keçirən və hətta dodaq büzənlər də tapıldı.

Elxan Babayevin “Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi” /”Azərbaycan” qəzeti, 25 avqust 2001/, İb-

rahim Quliyevin “İstina vse je doroje” /”Exo” qəzeti, 28 avqust 2001/, Rəsmiyyə Rzalıının “Böyük dramaturq musiqi də bəstələyibmiş?!” /”Azərbaycan” qəzeti, 27 sentyabr 2001/ sərlövhəli məqalələri qeyd olunan ifadələri özündə əks etdirən yazılardır.

Professor Elxan Babayev “Azərbaycan” qəzetində çap etdirdiyi “Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi” sərlövhəli məqaləsində yazırdı: “... böyük dramaturqun 100 illiyinə həsr edilmiş “Azad bir quşdum” adlı SD və kaseti ilk dəfə görəndə bir qədər çaşqınlıq hissi keçirdim. Tərəddüd etməyimin səbəbi kasetə yazılmış annotasiya idi. Yazıda diqqətimi belə bir məqam cəlb etdi: “Dahi dramaturqun öz pyeslərinə musiqisini də özünün bəstələdiyi bir neçə gözəl mahnının olması faktı olduqca maraqlıdır.

... Bu çaşqınlığı aradan qaldırmaq üçün respublikamızın mərkəzi arxivinə üz tutmalı oldum. Ə.Bədəlbəylinin əlyazmalarını axtarıb 20-ci illərin sonunda öz əli ilə yazdığı not və vərəqələrini tapdıq. Burada “Yaşar” pyesindən Yaqutun mahnısı (“Sənin ardınca”), az qala xalq mahnısı zirvəsinə ucalmış, “1905-ci ildə” tamaşasından “Zalım yar”, “Od gəlini”ndən Solmazın mahnısı (“Mən bir solmaz yarpağam ki”) və başqa nəğmələrini, orkestr parçalarının əlyazmaları saxlanılırdı. Əgər C.Cabbarlının 6 dramından 3-nün, kasetə yazılmış 5 nəğmədən yəne üçünün musiqisi Ə.Bədəlbəylinindirə, o zaman annota-

siya hansı mənbəyə əsaslanır?”

Mənbəni nişan verməmişdən öncə hörmətli professoru xatırlatmaq istərdik ki, Cəfər Cabbarlı “Yaşar” pyesini 1932-ci ildə, “1905-ci ildə” əsərini isə 1931-ci ildə yazmışdır. “Ə.Bədəlbəylinin əlyazmalarını axtarıb 20-ci illərin sonunda öz əli ilə yazdığı not və vərəqələr”də bu əsərlərə aid mahnıları necə tapa bilərsiniz?! Belə çıxır ki, C.Cabbarlı əsərləri yazmamışdan bir neçə il öncə Ə.Bədəlbəyli onlara mahnı bəstələmişdir?! İkincisi isə “Zalım yar” mahnısı dramaturqun “1905-ci ildə” əsərinə yox “Sevil” pyesinə daxildir. Əslində isə hörmətli professor E.Babayev Sizin Ə.Bədəlbəylinin arxivində onun “öz əli ilə yazdığı not”lara, qeyd etdiyiniz mahnılara rast gəlməyinizə şübhə etmirəm. Tamaşalar üçün yazılmış “orkestr parçalarının əlyazmaları”nı da heç kəs C.Cabbarlıya aid etmir. Lakin, “Azad bir quşdum” kasetindəki annotasiyanın “hansı mənbəyə əsaslandığını” və C.Cabbarlının mahnılarının onun yaxın dostu Ə.Bədəlbəylinin nota köçürmə səbəbini bilmək üçün Azərbaycanın əməkdar artisti Süleyman Tağızadənin /1905-1960/ hələ 1949-cu ildə qələmə aldığı, dəfələrlə çap olunmuş C.Cabbarlı haqqında “Unudulmaz xatirə”sini oxumaq vacib idi. Müəllif yazır ki, 1931-ci il avqustun əvvəlləri idi. Teatrın foyesində Cabbarlı mənə yaxınlaşıb: yoldaş Tağızadə tar çala bilərsinizmi? - deyə soruşdu. Mən tar çala bilmirdim. O, mənə

bir tar alıb bağısladı və tarı öyrənməyi tövsiyə etdi. “Evə gəldim və o gündən tar çalmağı öyrənməyə başladım. Bir neçə gündən sonra teatrda Cəfər Cabbarlıya dedim:

- Cəfər qardaş mən bir qədər öyrənmişəm. Əsərdə çalacağım havanı bilsəydim, pis olmazdı. O, Əfrasiyab Bədəlbəyliyə zəng etdi və dedi ki:

- Sabah saat üçdə teatrda, mənim yanımda olarsan. Ertəsi gün saat üçdə Əfrasiyab, mən və Cəfər Cabbarlı bir yerə topladıq. Cəfər Əfrasiyaba dedi: - “Azad bir quşdum” mahnısını Tağızadəyə öyrətmək lazımdır. Cəfər mahnının havasını zümzümə edib, notu yazmağı Əfrasiyab Bədəlbəyliyə tapşırırdı.” / “Cəfər Cabbarlı haqqında xatirələr”, Bakı, Azərənşr, 1960, səh. 88-89/.

S.Tağızadə 16 dekabr 1959-cu ildə ərəb əlifbası ilə yazdığı “Unudulmaz xatirə”sinin digər variantında həmin məqamı belə işıqlandırır: “Cəfər kompozitor Əfrasiyab Bədəlbəylini çağırırdı və özü mənim çalmaqlı olacağım “Azad bir quşdum” mahnısını zümzümə ilə çalıb ondan xahiş etdi ki, bu mahnını nota salun. Mən o gündən mahnını öyrənməyə başladım.” /S.Tağızadənin “Unudulmaz xatirə”sinin ərəb əlifbası ilə əlyazmasının surəti bizdədir - A.R./.

On il zaman fərqi ilə yazılsa da xatirənin hər iki variantında Cabbarlının “Azad bir quşdum” mahnısını zümzümə edib nota salmağı yaxın dostu Əfrasiyab

Bədəlbəylidən xahiş etdiyi təsdiqlənir.

Bu faktın özü Cəfər Cabbarlının mahnılarının onun yaxın dostu Əfrasiyab Bədəlbəylinin xətti ilə nota salınmasının səbəbini aşkar edən ən güclü və inandırıcı arqumentdir. Və yaxud Süleyman Tağızadənin, Sona xanım Cabbarlının, Mələk xanım Abbasovanın xatirələri çap olunanda bəstəkar Əfrasiyab Bədəlbəyli /1907-1976/ sağ idi. C.Cabbarlıya məxsus mahnılarla əlaqədar xatirə müəllifləri yanlışlığa yol vermiş olsaydılar şübhəsiz ki, Ə.Bədəlbəyli etirazını bildirərdi. Halbuki bu mövzuda etiraz bizə bəlli deyil. Bununla belə C.Cabbarlının mahnılarının bir qismi nota salınmadığı üçün itib-batdığı güman edilir. Bizə gəlib çatan bütün mahnılarını isə sənətkarın yaxın dostu, bəstəkar Əfrasiyab Bədəlbəyli nota köçürmüşdür. Dostunun mahnıları üzərində Ə.Bədəlbəylinin əlavə və düzəlişlər etməsi istisna olunmur. Ə.Bədəlbəylinin təkəcə bu xidməti əsas verirdi ki, C.Cabbarlının musiqi albomuna onun da adı əlavə edilsin.

Onu da qeyd edək ki, "Almaz" pyesindəki Yaxşının "Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi" və "1905-ci ildə" əsərində Sonanın "Azad bir quşdum" mahnılarını da Ə.Bədəlbəyli nota salmış və həmin notlar hazırda AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat Muzeyinin arxivində mühafizə olunur.

"Almaz" pyesi ilk dəfə 13 aprel 1931-ci ildə Türk Bədaye Teatrında tamaşaya qoyulub. Bundan təxminən

iki ay əvvəl isə teatrın direktor müavini, bədii hissə müdiri Cahangirovun 4 fevral 1931-ci il tarixli 25 sayılı əmrində yazılırdı. "Türk Bədaye Teatrı fevralın 20-dən Cəfər Cabbarlının "Almaz" pyesinin quruluşuna başlayır. Rejissor işi A.A.Tuqanova və C.Cabbarlıya, tərtibatı İ.Y.Ryabçikova, musiqi P.Ş.Refatova tapşırılır."

"Almaz" pyesinin musiqisi rəsmi olaraq P.Ş.Refatova tapşırılsa bu işə Ə.Bədəlbəylinin aidiyyəti nə dərəcədə məntiqlidir. Və yaxud əmrdə pyesin musiqisi də C.Cabbarlıya tapşırılsaydı bədxahların dəyirmanına su tökmək kimi alınmazdı?! Təsəvvür edin: - pyesin müəllifi - Cabbarlı, rejissoru - Cabbarlı, bəstəkarı - Cabbarlı?! Onsuz da teatrda hamı bilirdi ki, bu işləri Cabbarlı özü görür. Bununla belə bir dəfə aktyor Mirzəəğa Əliyevin teatrın istehsalat müşavirəsində Cabbarlının teatrı öz monopoliyasına almasının yol verilməz olduğunu bəyan etməsi dramaturqu hövsələdən çıxarmış, hətta teatrı tərk etmək qərarına gəlmişdir /C.Cabbarlının cavab məktubunun surəti bizdədir - A.R./

Bütün bunlara baxmayaraq Cəfər Cabbarlı çətinliklərə dözmüş, musiqi yaradıcılığı üzərində ciddi işləmiş, tanınmış bəstəkarlarla sıx ünsiyyətdə olmuş və bu sahədə də uğur və nüfuz qazanmışdır. Bəlkə də çoxları bilmir ki, Cəfər Cabbarlı Moskva Dram Yazarları və Bəstəkarlar Cəmiyyətinin üzvü olmuş, ona 4 oktyabr 1928-ci ildə 9735 sayılı üzvlük bileti veril-

mişdir. Bəstəkar A.M.Qliyerlə “Şahsənəm” operasına görə Cəfər Cabbarlı 25 may 1934-cü ildə Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi Rəyasət Heyətinin fəxri fərmanına layiq görülmüşdür.

Bürkülü iyul günlərində Cəfər Cabbarlının milliyətinə münasibətləri özündə əks etdirən Hacı Firuz Əhmədlinin “Xoş niyyətlə yazılmış kitab və ...” /”Bizim əsr” qəzeti, 14 iyul 2002/, “Alternativ” qəzetində “Bu vətən bölünməzdir” /17-23 iyul 2002/ və Yusif Əhmədovun “Xalqın sevdiyi oğulları onun qəlbindən silmək olmaz” /”525-ci qəzet”, 25 iyul 2002/ sərlövhəli məqalələrini oxudum. Hər üç məqalədə əsəbi ton, emosiya məntiqdən güclüdür. Lakin, faktsiz və haqsız ibarəbazlığa qarşı hər üç yazıda vaxtında və düzgün ziyalı mövqeyi öz əksini tapmışdır. Müəlliflər “Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi” /Bakı, “Azərbaycan Universiteti” nəşr. 2002, elmi redaktoru prof. R.Mehdiyev/ kitabında Xaqani, İbrahim Şah, Cəfər Cabbarlı, Süleyman Rəhimov, Həzi Aslanov kimi Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərini etnik qruplara böldüyünə görə millət vəkil, professor Səlahəddin Xəlilovu qınaq hədəfinə çevirmişdilər.

Doğrusu, ötən ilin əvvəllərində Səlahəddin Xəlilovun “Ədəbiyyat qəzeti”ndə çap olunan “Sıxılmış zaman və ya Cabbarlı fenomeni” silsilə məqalələrindən məmnun qalmışdım. O, C.Cabbarlıya münasibət-

də ədəbi-nəzəri fikirlərin sabitləşmədiyi, birmənalı formalaşmadığı mühitdə cəsarətlə yazırdı: “... yaş və yaradıcılığın nisbəti baxımından məni heç kim Cabbarlı qədər heyretləndirməyib.

Cabbarlıda gənclik və müdriklik qoşadır. O hələ ən gənc yaşlarında sənətin poeziyasını qoca fəlsəfinin hüzuruna gətirir. Və eyni ustalıqla qocaman cəmiyyətin qart problemlərinə çağdaş həyatın al-əlvan libasını geyindirir /”Ədəbiyyat qəzeti”, 26 yanvar 2001/.

Ədalət naminə qeyd olunmalıdır ki, S.Xəlilovun bu fikirləri C.Cabbarlı yaradıcılığına və şəxsiyyətinə yeni fəlsəfi baxışdır. Eləcə də həmişə mübahisə obyekt olmuş “Od gəlini” əsərinin Səlahəddin Xəlilovun qələmində fəlsəfi çözümlü və elmi dəyəri yüksəkdir: “”Od gəlini” elə bil ki, milli-fəlsəfi fikir tariximizin ensiklopediyasıdır” /”Ədəbiyyat qəzeti”, 2 fevral 2001/.

C.Cabbarlı haqqında belə yüksək fikirlərin, “Cavid və Cabbarlı” /”Azərbaycan Universiteti” nəşr. 2001/ kitabının müəllifi, professor S.Xəlilovun “Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi”ndə narazılıq və narahatçılıq doğuran məqamları nəzərdən keçirmək mənim üçün də maraqlı idi. Kitabı diqqətlə oxudum. S.Xəlilov adı çəkilən kitabın 43-cü səhifəsində yazırdı: “Müasir Azərbaycan dilinin formalaşmasında C.Cabbarlı qədər böyük rol oynamış ikinci şəxs göstərmək çətindir. Onun məhz türkçülük, türk

mədəniyyətinin bayraqdarlarından biri olması heç kimdə şübhə doğurmur. Belə olan təqdirdə, bir tat mənşəli azərbaycanlı özünü Azərbaycan mədəni-mənəvi məkanından, hətta bütöv türk mədəniyyətindən kənardamı təsəvvür etməlidir?"

S.Xəlilovun C.Cabbarlının şəxsiyyət və yaradıcılığı haqqında yazdıqları ilə razılaşmamaq, milli mənsubiyyəti haqqında fikri ilə razılaşmaq mümkünsüzdür. Müəllifin öz təbiri ilə desək "Türkçülüyn, türk mədəniyyətinin bayraqdarlarından biri"nə, yəni Cəfər Cabbarlıya faksız, sənədsiz-sübutsuz "bir tat mənşəli azərbaycanlı" söyləmək ən yumşaq anlamda məlumatsızlıqdır. Cabbarlının milliyyəti haqqında əsas-sız küçə-bulvar söhbətini mətbuata gətirməyə, "Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi"nə daxil etməyə fikrimcə ehtiyac yox idi. Azərbaycanın inzi-bati-ərazi bölgüsü üzrə milli mənsubiyyəti müəyyən-ləşdirmək meyarı, prinsipi qüsurludur. İnanmaq çətindir ki, yüksək nüfuza malik professor, millət vəkili S.Xəlilov qanından geninəcən, təpəsindən dir-nağınacan türk oğlu-türk olan Cəfər Cabbarlını "bir tat mənşəli azərbaycanlı" adlandırmağı özünə necə rəva görə bilər.

Professor S.Xəlilovun C.Cabbarlı ilə bağlı fikirlərində ziddiyyətlər mövcuddur. "Milli-fəlsəfi fikir tariximizin ensiklopediyası"nı yaradanın qeyri-milli olması nə dərəcədə ağılabatandır? Yaxud Səlahəddin

müəllim "Sıxılmış zaman"a nümunə göstərəndə haqlı olaraq "yaş və yaradıcılığın nisbəti baxımından" - yəni az yaş çərçivəsində böyük yaradıcılıq yolu keçən C.Cabbarlıya heyrətlənir. C.Cabbarlının sıxılmış zaman miqyasında, az yaş və ömür məcrasında "müasir Azəri türkcəsinin formalaşmasındakı böyük rolu", "türkçülüyn, türk mədəniyyətinin bayraqdarlarından biri olması" onun istedadının genindən gələn kodlarla vəhdətinin bəhrəsi deyilmə? Axı gen, qan, mənşə etibarilə qeyri-türk - türkçülüyn bayraqdarı necə ola bilər?!

Hələ XIX əsrdə C.Cabbarlının bibisi /atası Qafar kişinin bacısı/ Zərnişan Cabbar qızının Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının müxtəlif şer şəkillərində, qoşma, gəraylı janrlarında qoşduğu və oxuduğu türkülər dillər əzbəri idi.

Cəfər Cabbarlının 18 yaşında yazdığı aşağıdakı qəhrəmanlıq çağırışlarını bu gün də oxuyan hər bir türk milli iftixar hissi yaşayır və türk olduğundan qürur duyur: "Ey qəhrəman türklərin igid balaları! Siz ey şanlı türk övladları!... Ey Şərq günəşinin hərətli qoynunda bəslənən azad Asiyanın istiqanlı, igid balaları! Qarışqalar kimi ayaqlar altında tapdanmağa da həyatı deyirik? Xayı, türk olduğunu anlayan hər kəs bunu qəbul etməz!"

Və yaxud Cabbarlı 20 yaşında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayrağına həsr etdiyi məşhur şerin-

də rəmzləri nə gözəl mənalandırıb:

"Bu ay, yıldız, boyaların qurultayı nə demək?

Bizcə böylə söyləmək!

Bu göy boya Göy Moğoldan qalmış bir türk nişanı,

Bir türk oğlu olmalı!

Yaşıl boya islamlığın sarsılmayan imanı,

Ürəklərə dolmalı!

Şu al boya azadlığın, təcəddüdün fərmanı,

Mədəniyyət bulmalı

Səkkiz uclu şu yulduz da səkkiz hərfli Od yurdu."

(*"Azərbaycan" qəzeti, 29. VIII. 1919.*)

Bu sətirlərlə tanışlıqdan həтта müəllifini tanımayanlar belə fikirlərin türk təfəkkürünün, türk düşüncə tərzinin məhsulu olduğuna zərrəcə şübhə etməyəcəyi zənnindəyik.

Nəhayət Cəfər Cabbarlının həyatı və yaradıcılığı ilə əlaqədar sənədlər, əlyazmalar, ilk mənbələr ilə bir-başə tanış olduğum üçün tam məsuliyyətlə qeyd etmək istəyirəm ki, böyük dramaturqa məxsus çoxsaylı rəsmi sənədlər arasında onun milli mənşə etibarilə tat olduğunu təsdiqləyən heç bir fakt mövcud deyildir.

Sənətkarın sağlığında onun əleyhinə yazanların, bədxahların, böhtançıların da ağına gəlməmişdir ki, Cəfər Cabbarlı tərtdir. Əksinə, Bakı şəhər 3-cü rayonunun milis idarəsi tərəfindən Cəfər Cabbarlıya 7 avqust

1924-cü ildə beş il müddətinə verilmiş və 1933-cü ildə vaxtı uzadılmış 758 sayılı "Şəxsi şəhadətnamə"də /"Udostoverenie liçnosti"/ son dərəcə aydın yazılmışdı: "1. adı, familyası, atasının adı - Cabbarlı Cəfər. 2. Sənəti - jurnalist. 3. Təvəllüdü, sənə, ay və gün - 1899. 4. *Milliyyəti - türk.*"

Cəfər Cabbarlının 1924-cü ildən ömrünün sonundək özü ilə gəzdirdiyi bu "Şəxsi şəhadətnamə" /pasport/ şəxsiyyətini və milliyyətini təsdiqləyən ən mötəbər və ən etibarlı rəsmi sənəddir.

Tədqiqatçı-alim dostum Abid Tahirli yenicə çapdan çıxmış "Azərbaycan mühacirət mətbuatı" /Bakı,"Qapp-Poliqraf", 2002/ kitabını avtoqrafla mənə təqdim edəndə yarızarafat-yarıciddi ondan soruşdum: "Mühacirət mətbuatı Cabbarlıdan nə yazır?" O, kitabında Əbdül Vahab Yurdsevərin 1952-ci ildə "Azərbaycan" dərgisinin üç sayında çap etdirdiyi "Azərbaycan dram ədiblərindən Cəfər Cabbarlı" məqaləsindən istifadə etdiyini /səh. 65-66/ bildirdi. Materiala ciddi marağımı duyub Ə.V.Yurdsevərin məqaləsinin tam surət nüsxəsini də mənə bağışladı.

"Azərbaycan dram ədiblərindən Cəfər Cabbarlı" yazısındakı bütün mübahisəli və ziddiyyətli məqamlara münasibət bildirmək fikrindən uzağam. Lakin məqalənin sonunda Cəfər Cabbarlının ölümünün səbəbi ilə bağlı irəli sürülən mülahizə məni təəccübləndirdi.

Ümumiyyətlə, bəziləri böyük dramaturqun vəfatının müəmmalı şəraitdə baş verdiyini güman edir. Hətta xalq artisti, müğənni Mirzə Babayev təxminən iki il öncə “Yeni Müsavat” qəzetinə verdiyi müsahibəsində Cəfər Cabbarlının içməkdən dünyasını dəyişdiyini bildirmişdir. Cabbarlının 100 illiyi ərəfəsində ağsaqqal müğənninin söylədiyi fikrin məsuliyyətini və etik yükünü müəllifin öz vicdanının ixtiyarına buraxıb böyük sənətkarın ölümünə səbəb olmuş xəstəliyin tarixinə sənədlər və xatirələr əsasında ekskursiya etmək çox güman ki, məsələyə aydınlıq gətirərdi. Dramaturqun həyat yoldaşı Sona xanım Cabbarlı mövzu ilə əlaqədar yazırdı: “1927-ci ilin əvvəllərində birdən Cəfərin səhhəti pozuldu, ürəyi sancmağa başladı. Birlikdə həkimə getdik. Həkim ona diqqətlə baxandan sonra dərman yazıb dedi: - Qardaş sənə papiros çəkmək, içki içmək yaramaz. Ürəyini çox yor-musan.

Papirosu tərgitmək Cəfər üçün çox çətin idi. Buna baxmayaraq o, cibindən içi dolu papiros qutusunu çıxarıb küçəyə tulladı: “Daha səni çəkməyəcəyəm!” - dedi. İçkini də atdı.” /S.Cabbarlı. “Onu kim unudar”, Bakı, 1979, s.42/.

Bir tərəfdən ehtiyacın yaratdığı sıxıntılar, digər tərəfdən çoxşaxəli və gərgin yaradıcılıq prosesi həssas və cəfəkeş sənətkar ürəyinin ritmlərini vaxtından əvvəl pozmağa fürsət tapmışdı. Azərbaycanın xalq ar-

tisti İsmayıl Hidayətzadənin arxivində saxlanılan, saralmış, təkmil, ensiz kağızda Cəfər Cabbarlının 1931-ci ildə öz dostuna yazdığı qeyd bu baxımdan diqqətçəkəndir: “Adə, İsmayıl! Oturmuşam evdə, 5-ci ilin /”1905-ci ildə” əsəri nəzərdə tutulur - A.R./ bəzi əyər-əksiyin düzəldirəm, özümün də *ürəyim ağrıyır*, gələ bilmirəm. İşin yoxsa, min tramvaya, dırmaş yuxarı, oturaq bir az danışaq.”

Qeyddən görüldüyü kimi Cabbarlı vərdişlərində müəyyən məhdudiyətlərə nail olsa da ürəyinin ağrılarına son qoymağa nail ola bilməmişdir. Sözsüz ki, bu da onun fasiləsiz və istirahətsiz, gərgin əməyi, yaradıcılıq işi ilə bağlı idi. Cabbarlı nəinki özü, hətta dostlarını da xəstə vəziyyətdə işdən qalmamağa dəvət edirdi. Onun aktyor Rza Əfqanlıya zarafatına yazdığı məktub bu baxımdan xarakterikdir: “Adə, Əfqanlı, bic-vələduzna, bu nə naxoşluq vaxtıdır. Bu qarda da adam naxoşlar. Aşna, heç o yan-bu yan yoxdur. Qızdırman 41-dən yuxarı deyilsə oynaya bilərsən. ...Evləndin şirni vermədin, yəni çay və mürəbbə. ...Danışmadım ki, yuxarıda naxoşlamısan, o da heç. Daha bu axşam oynamağa nə söz. Mən heç təsəvvür edə bilmirəm ki, sən naxoşluqanda necə olursan.” /ARDA. fond - 550, siy-1, iş-14/.

Yaradıcılığının ən işıqlı, işlərinin gur vaxtında naxoşluğun nə olduğunu heç təsəvvürünə də gətirmək istəməyən Cəfər Cabbarlı 35 yaşında 1934-cü ilin və

ömrünün son gününə yaxınlaşırdı. Böyük dramaturqun müəmmalı ölümü ilə bağlı yeni bir mülahizə onun yaşadı və dostu, gizli “Müsavat”da birgə çalışdığı, 1923-cü ildə iki aya qədər birgə həbsdə olduğu, 1927-ci ildə 3 il azadlıqdan məhrum edilmiş və ömrünün sonunadək mühacirətdə yaşamış Əbdül Vahab Yurdsevərə məxsusdur. O, “Azərbaycan dram ədiblərindən Cəfər Cabbarlı” məqaləsində yazırdı: “Böyük ədib... həqarətə dayanmayaraq 1934 sənəsində Moskvada toplanan ədəbiyyatçılar konqresində sovet zimamdarlarının üzünə qarşı: “Sifarişlə sənət olmaz!” - deyərək hayqırmışdır. Cəfərin bu sözləri sonradan dünyaya mətbuatına əks etmiş və kendisinə qarşı Sovet təzyiqlərini bir qat daha artırmışdır...

Hadisəyə yaxından vaqif olanlara görə Cəfər Moskva ədəbi konqresindən sonra, çox şiddətli basqı və işgəncələrə məruz qalmış və bunlara dayanamıyaraq kendi odasına çəkilməmiş və *intihar* etmişdir.” /*Ankara, “Azərbaycan” dərgisi, 1952, 1 eylül, N 6/.*

Cabbarlının intihar etməsi üçün əsas var idimi? “Sifarişlə sənət olmaz” - fikrinə görə 1934-cü ildə sənətkarı intihar həddinə çatdırıb biləcək real zəmin mövcud idimi? Əslində hadisə necə baş vermişdir?

“Hadisəyə yaxından vaqif olanların” ən yaxınının dramaturqun həyat yoldaşı Sona xanım Cabbarlının bu bərədə xatirəsini yada salmamışdan öncə qeyd olunmalıdır ki, 1934-cü ilin avqustunda I Ümumittifaq So-

vet yazıçılarının qurultayında C.Cabbarlının “Yeni məzmun yeni forma tələb edir” sərlövhəli çıxışı ona ümumittifaq şöhrəti qazandırmışdır. “Almaz” filmi çəkilən, Bakı Sovetinə deputat seçilən Cəfər Cabbarlının “çox şiddətli basqı və işgəncələrə məruz qalması nə dərəcədə həqiqətə uyğundur?”.

Sona xanım isə Cabbarlının son günlərini xatırlayaraq yazırdı: “1934-cü ilin dekabr ayının 27-si idi. Axşam saat 5-6 olardı. ...Cəfərin iki nəfər kinostudiya işçisi ilə gəldiyini gördüm. Onun köynəyinin yaxası açıq, qalustuku və papağı əlində idi. Üzündə, gözlərində ağır bir əzginlik hiss olunurdu. Bərk həyəcanlandım: - Cəfər, sənə nə olub, yaxanı niyə açmısan?... Yox, yox, narahat olma... Kino-fabrikada yıxılmışdım, bir az özümü itirdim, dərman verdilər, keçdi...

Yarım saat sonra həkim gəldi, müayinə etdi, ürəyinə qulaq asdı. Onun dediyinə görə, Cəfərə bir balaca soyuq dəymişdi. Üç gün evdən çıxmamalı idi. Həkim yola salarkən, Cəfərin ürəyinin vəziyyətin soruşdum... - Qorxulu bir şey yoxdur, ürəyi bir balaca “pereboy” verir - dedi. - Ayağa qalxandan sonra gərək onu rentgenə salaq.” /“Onu kim unudar”. səh. 104-105/

Cabbarlı evdə bir gün qaldıqdan sonra özünü yaxşı hiss edir. İşlərinin çoxluğu ona rentgenə getməyi unutturur. Dekabrın 29-da “Almaz” filminin çəkilişilə bağlı yenidən kinostudiyaya gedir və günortadan

sonra evə pərişan qayıdır. Dekabrın 30-da səhər əhvalı yaxşı olsa da nahardan sonra özünü pis hiss edir. Həkim çağırmağa icazə vermir. Axşam saat 10-da həkimə zəng vurulsa da evində olmur. Gecə saat 12-də ailənin bütün üzvləri kimi Şərqi böyük dramaturqu C.Cabbarlı da yuxuya getmişdir. Heç kəs bilmirdi ki, bu yuxu onu əbədiyyətə qovuşdurur.

31 dekabr 1934-cü il səhər saat 4-ə yaxın Sona xanım ayılsa da artıq gec idi. Işıqı yandıranda C.Cabbarlının gülümsər çöhrəsini və yanaqlarında bərq vura-raq donub qalmış iki damla göz yaşını görür. Şübhəsiz ki, göz yaşları sənətkarın körpə övladlarından, yarıncıq qalmış əsərlərindən nigarançılığın əlaməti idisə, damlalar üzərindəki parıltı onun ədəbi taleyinin həmişəyaşarlığının rəmzi idi.

Haşiyə: Böyük dramaturq Cəfər Cabbarlının cəsədi 31 dekabr 1934-cü ildə günorta əməliyyat üçün Semaşko adına (*indiki Musa Nağıyev adına - A.R*) xəstəxanaya gətirilmiş, Azərbaycanda patoloji anatomiyanın banilərindən biri, tibb elmləri doktoru, akademik, dövlət mükafatı laureatı Cəlil Hüseynov tərəfindən hökumət komissiyasının iştirakı ilə yarılmışdır. 19 sayılı meyitin yarıma protokoluna əsasən müəyyən edilmişdir ki, döş qəfəsinin dərisi üzərində banka izləri vardır. Ürək qəfil büzüşmüş, çoxlu miqdarda piylə örtülmüşdür /ölçüsü 13x10,5 sm /. Mədənin sol hissəsi xeyli genişlənmiş, bura xeyli duru qan

yığılmışdır. Beyin örtüyü qara-qırmızı rəngdədir. Beyin qızartılı və şişmiş vəziyyətdə, əsas beyin damarlarının toxumaları bərkimiş haldadır. Beyninin çəkisi 1350 qr-dır. /*Protokolda qeyd olunmuşdur ki, C.Cabbarlının beyni yarılmadan Moskvaya beyin üzrə tədqiqat institutuna göndərilir*/. Yekunda Cəfər Cabbarlının tac arteriyalarında toxumaların bərkiməsi nəticəsində ürək iflicindən dünyasını dəyişdiyi bildirilir.

Göründüyü kimi sənədlər və faktlar böyük sənətkarımız Cəfər Cabbarlının vəfatının səbəbləri ilə əlaqədar Mirzə Babayevin və Əbdül Vahab Yurdsevərin versiyalarını təkzib edir.

Akademik, ali sinir fəaliyyəti haqqında materialist təlimin yaradıcısı İvan Petroviç Pavlov /1849-1936/ aşağıdakı deyimində necə də haqlıdır: “Fakt - alim üçün hava-su deməkdir. Faktsız siz heç vaxt yüksəkliyə qanadlana bilməzsiniz. Faktsız sizin bütün nəzəriyyələriniz hədəf şeydir.”

“Ədəbiyyat” qəzeti,
27 sentyabr 2002

МНИМЫЕ НАХОДКИ

Рубрика “Поиски, находки” на старницах газет традиционно пользуется большим читательским вниманием. Однако с сожалением отмечу, что не всегда представленный под ней материал созвучен рубрике. Зачастую устаревшие факты выдаются за новые. Так произошло, в частности, в статье “Рукописи прозаика” научного сотрудника республиканского Института рукописей М.Пашаевой, опубликованной в вечерней газете “Баки”(1989, 3 марта). Ряд известных произведений азербайджанского писателя Дж.Джабарлы представлен в статье, посвященной его творчеству, в качестве “находок”. В статье приводятся названия рассказов писателя, “доселе не опубликованных”, среди которых упоминается и рассказ “Учитель и студент”.

Следует отметить, что рассказ Дж.Джабарлы “Учитель и студент” хранится в фонде писателя в Институте рукописей АН Азербайджана (за N-Арх-20, Г-30 (901), ф-16, с.в.63). Этот рассказ был напечатан в III томе сочинений драматурга в 1958 и в 1969 годах под заголовком “Дитя”. Вполне возможно, что М.Пашаеву ввело в заблуждение

двойное название произведения. В отмеченной статье также называются теоретические труды писателя, такие как “Основы драмы”, “Новое содержание требует новых форм”, и другие. В действительности же сведения об этих произведениях также не новы. Оставшаяся надолго вне поля зрения исследователей статья драматурга “Основы драмы” впервые была опубликована в третьем выпуске альманаха “Отголоски прошлого” в 1983 году П.Керимовым. Молодой ученый включил сюда ряд других ранее не известных произведений драматурга, предварив их вводным словом. Неосведомленность М.Пашаевой о подготовленной институтом книге, о благородной инициативе товарищей по работе вызывает недоумение.

В августе 1934 года на Первом Всесоюзном съезде писателей статья Дж.Джабарлы “Новое содержание требует новых форм” была прочитана в форме доклада и опубликована в “Адабият газети” (см. 1935, 2 января, N-2). Позже эта статья была включена и в сборники произведений писателя, опубликованные за последние сорок лет.

В преддверии юбилея писателя стали чаще появляться на страницах газет и журналов материалы, претендующие на “открытие”. Случается и такое, что одно и то же произведение - “находка” - неоднократно публикуется на страницах перио-

дических изданий.

Так, например, сатирические письма драматурга: “Заявление Гасанали Санджак в почтенную организацию “Пересмешник”, “Заявление группы кооперативных работников в организацию “Пересмешник” и “Объявление” были опубликованы впервые писателем Сабитом Рахманом в “Адабият газети” 18 октября 1940 года. Примерно сорок лет спустя эти произведения вновь были опубликованы Г.Мамедли и Р.Тагиевым в журнале “Кирпи” (1979, N-5), где также не было отмечено имя С.Рахмана.

Еще один пример: в 1920 году в первом и втором номерах журнала “Гуртулуш” были опубликованы стихи Дж.Джабарлы “Вчера в тех глазах...” и “Жить”. Представленные Г.Мамедли, они были опубликованы в журнале “Азербайджан” (1979, N-3), а затем в третий раз те же стихи были опубликованы Р.Тагиевым в газете “Адабият ве индженет” (1980, 25 января, N-4).

Зачастую литературоведческие публикации дублируют друг друга, исследуют одни и те же проблемы частного характера. Некоторые сатирические стихи оказались в книге Дж.Джабарлы и Б.Аббасзаде. По этому поводу была написана статья К.Алиева, опубликованная в газете “Адабият ве индженет” 12 октября 1974 года под за-

головком “Кто же автор?”. Спустя семь лет к этому же факту повторно обращается газета “Бақы” - статья “Маленькие ошибки... Глубокий смысл”. Какая была в этом необходимость?

Такого рода примеры можно продолжить, но в этом нет нужды. Для того чтобы приостановить “изобретения велосипедов”, необходимо создать, так же как и в области точных наук, центр учета научных исследований, где каждое открытие или ценный факт был бы зафиксирован, введен в компьютерную “память”. Миссия эта может быть возложена на отдел информации и библиографии Института литературы имени Низами АН Азербайджана, ее может выполнить и Республиканская библиотека имени М.Ф.Ахундова. Таким образом, можно воспрепятствовать процессу превращения известных фактов в открытия, в так называемые “находки”

*“Бакинский рабочий”,
26 августа 1989 года, N-198*

İKİNCİ ÖMÜR

Bəşəriyyətin inkişaf tarixində siyasi tutumu, mənəvi-iqtisadi təsir miqyası ilə hadisəyə çevrilmiş 1917-ci il Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq bioqrafiyasına “Solğun çiçəklər”, “Nəsrəddin şah”, “Ulduz”, “Ədirmə fəthi” kimi irihəcmli səhnə əsərləri ilə daxil olmuşdur. Lakin son iki pyesin indiyədək çapdan kənar qalması müəmmalı görünməyə bilməz.

“Ulduz” və “Ədirmə fəthi”nin mövzusu qardaş Türkiyə xalqının mübarizə dolu tarixinin yaxın keçmişindən (1911-1913-cü illər) götürülmüşdür. Hərəsi beş-altı pərdədən ibarət olan bu pyeslər müstəqil səhnə əsərləri olsa da, aralarında möhkəm süjet və obraz əlaqələri vardır. Həm tarixi həm də bədii kompozisiya aspektindən yanaşsaq, belə qənaətə gəlmək olar ki, “Ulduz”, “Ədirmə fəthi”nin əvvəli, birinci hissəsidir. Təəssüf ki, bəzi ədəbiyyatşünaslarımız ayrı-ayrı dərslilik və monoqrafiyalarda bu əsərləri təhlil edərək yanlış olaraq “Ulduz”dan ikinci söz açırlar. Hər iki əsərdə Xalid obrazına diqqət yetirsək görürük ki,

“Ulduz”da valideynlərini itirdiyinə eyham vuran bu gəncin ailə sirri “Ədirmə fəthi”ndə çözümlənir və faciəvi məqamlar zirvəsinə yüksəlir.

“Ulduz” bitkin kompozisiyaya malik beş pərdəli faciədir. Əsərdə ustalıqla qələmə alınmış sevgi-məhəbbət xətti İtaliya-Türkiyə müharibəsi fonunda dramatik xarakter alır. Xəyanət, namərdlik, mənəvi pozğunluq kimi alçaq əxlaqi keyfiyyətləri ifşa etmək üçün dramaturq ləyaqət, nəciblik, sədaqət, dostluq kimi bəşəri duyğuları sözdə və əməldə təcəssüm etdirən Ramiz, Ulduz, Şəmsə, Əbdürrəhman kimi surətlərin simasında saf, mətin xarakterlər silsiləsi yaratmışdır.

“Ulduz” pyesinin ilk tamaşası 1918-ci ilin martın 10-da Novruz bayramı münasibətilə Aktyorlar İttifaqı tərəfindən “İsmailiyyə” binasında yerləşən Müsəlman (*Azərbaycan - A.R.*) Cəmiyyəti Xeyriyyəsi zalında göstərilmişdir. Rollarda görkəmli aktyorlardan Abbas Mirzə Şərifzadə, Sidqi Ruhulla, Rza Darablı, Yeva Olenskaya, Xəlil Hüseynov və başqaları çıxış edirdilər. Tamaşa böyük müvəffəqiyyət qazandığına görə camaatın xahişi ilə ikinci dəfə martın 16-da yenidən göstərilmişdir. C.Cabbarlı yeni-yeni məzmunlu səhnə əsərləri yaratsa da “Ulduz” pyesi 1923-cü ilə qədər teatrların repertuarından düşməmişdir.

Onu da qeyd edək ki, “Ulduz”un oxuculara təqdim

olunan bu variantı 10 noyabr 1919-cu ildə Heydər Ağabalayev tərəfindən üzü köçürülmüş və Azərbaycan EA Əlyazmalar İnstitutunda (arxiv - 20, Q-38 (978), fond - 16, saxlama vahidi - 43) saxlanan nüsxəyə əsaslanır. Əsərin üzərində qara qələmlə edilən düzəlişlər (ehtimal ki, C.Cabbarlıya məxsusdur) müasir Azərbaycan əlifbasına köçürülərkən nəzərə alınmışdır. Eləcə də ayrı-ayrı surətlərin özünəməxsus danışıq xüsusiyyətləri istisna olmaqla müasir imla qaydaları gözlənilmişdir.

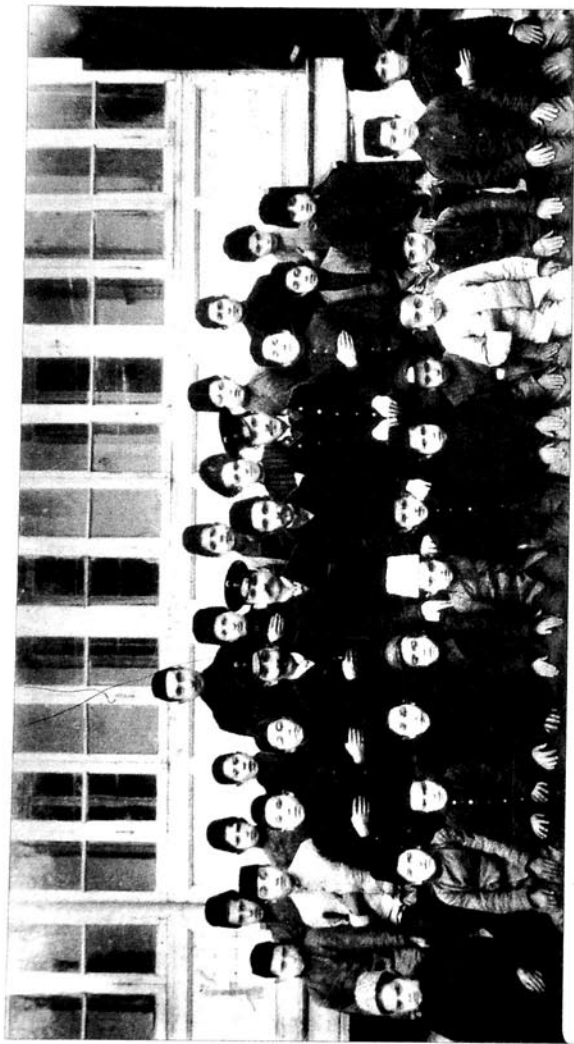
“Ulduz” pyesinin yazılma və çap olunma tarixləri arasındakı vaxt məsafəsi yetmiş ildən çox olsa da bu iki qütbü bir-birinə yaxınlaşdıran, birləşdirən bir ümumi keyfiyyət göstəricisi var. O da tarixin hər iki zaman qatında cəmiyyətin bütün zümrələrinə inqilabi əhvali-ruhiyyənin, özünüdərk və milli oyanış ab-havasının dərinədən sirayət etməsidir. İnanıq ki, C.Cabbarlının aşkarlıq dövründə ikinci ömür qazanmış “Ulduz” əsəri geniş oxucu qəlbinə yol tapacaqdır.

*“Ulduz” jurnalı,
1989, N 3, s. 59-60**

*C.Cabbarlının “Ulduz” pyesi ilk dəfə bu jurnalda bizim təqdimatla çap edilmişdir - A.R.

Cəfər Cabbarlı

Bakırdakı 7-ci Müsəlmani və rusi məktəbimin müəllim və şagirdləri. 2-ci sıradan soldan 4-cü Cəfər Cabbarlı, Rəhim bəy Şıxlinski, Süleyman Sani Axundov (məktəbin müdiri), Abdulla Şaiq və Əhməmməd Mustafayev şagirdlər arasında. Bakı, 1908-ci il.

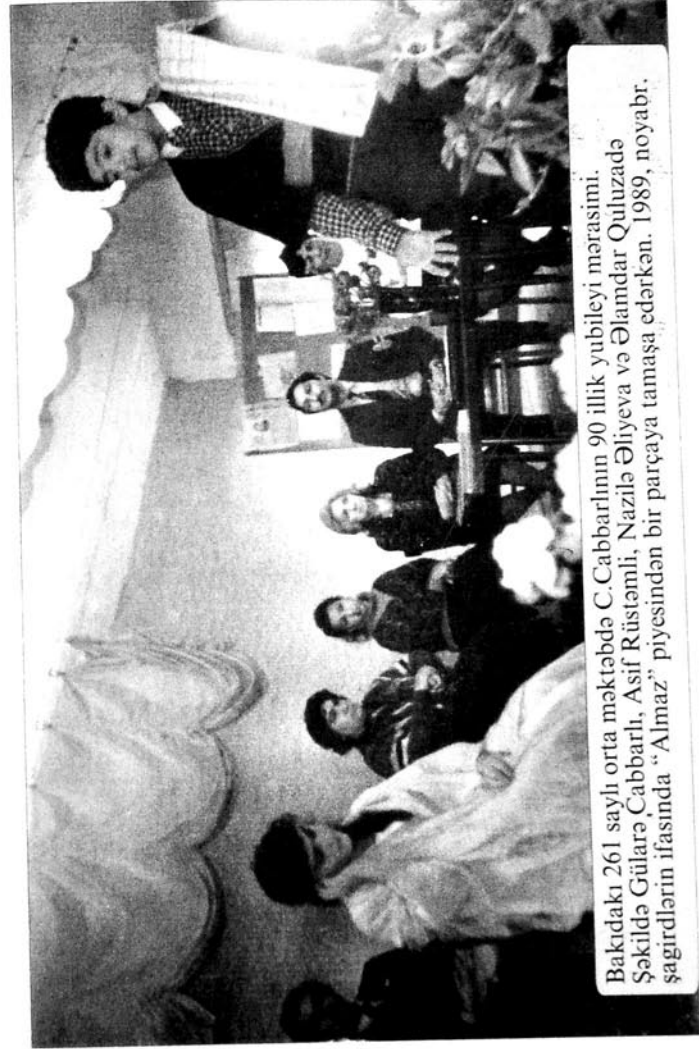

Bakıda Alekseyev adına Ali-İbridai məktəbin şagirdləri. 2-ci sıra soldan 3-cü Cəfər Cabbarlı. Bakı, 1914-cü il.

Azərbaycan Parlamentinin əməkdaşları. 3-cü sırada soldan 4-cü Cəfər Cabbarlı. Bakı, 1919-cu il.

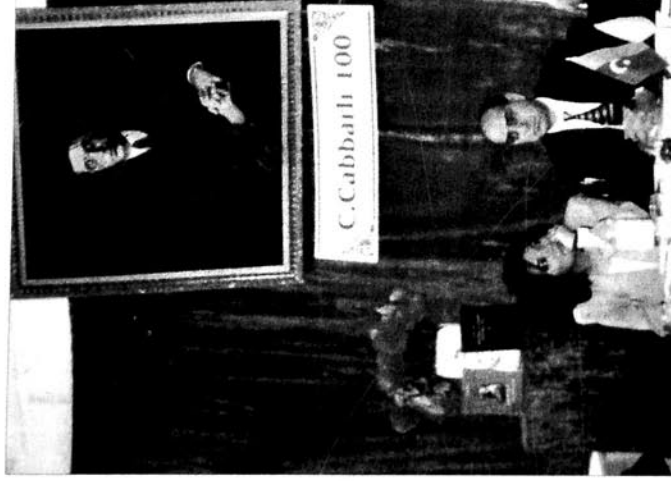
IV

Bakıdakı 261 sayılı orta məktəbdə C. Cabbarlının 90 illik yubileyi mərasimi. Şəkildə Güllər Cabbarlı, Asif Rüstəmli, Nazilə Əliyeva və Ələmdar Quluzadə sağirdlərin ifasında "Almaz" piyesindən bir parçaya tamaşa edərkən. 1989, noyabr.

V

C. Cabbarlı'nın "Mənim tənrim - gözəllik" və Elçinin "Şəxsiyyət və istedad" kitabının təqdimat mərasimi. Soldan Tamam Bayatlı, Arif Ağayev, Güllərə Cabbarlı, Elçin, Asif Rüstəmli və Mehərrəm Əhmədov. C. Cabbarlı'nın Ev muzeyi. 2000, may.

VI

Azərbaycan Akademik Milli Dram Teatrı: "Aydın" tamaşasına baxdıqdan sonra. Asif Rüstəmli, Z. Səlahova, Güllərə Cabbarlı, Dilərə Seyidzadə və Tahir Salahov. 2000, may.

VII

C. Cabbarlının Ev muzeyi. Soldan Mikayıl Mirzə, Məleykə Əsədova,
Asif Rüstəmli və Nurəddin Mehdiqanlı. 2000, may.

YETMİŞ İKİ İLDƏN SONRA

Unudulmaz sənətkarımız Cəfər Cabbarlının arxivində hələ oxuculara bəlli olmayan, indiyə qədər çap edilməyən əsərləri az deyil. Onun məlum ədəbi irsinin dönə-dönə tədqiq və nəşr edilməsinə baxmayaraq, nədənsə, bunların üstündən sükutla keçilmiş, ya da öləri şəkildə adları çəkilməmişdir. Cabbarlının belə əsərlərindən biri altı pərdəli “Ədirnə fəthi” pyesidir.

C. Cabbarlı bu pyesi 1917-ci ilin oktyabrın 22-də bitirmiş, əsər elə həmin il, dekabrın 15-də görkəmli səhnə ustalarından Abbas Mirzə Şərifzadə, Sıdqi Rühulla, Xəlil Hüseynov və b. iştirakı ilə tamaşaya qoyulmuşdur. Gənc dramaturq bu əsərin mövzusunu türk xalqının mübarizə dolu tarixinin parlaq bir səhifəsindən götürmüşdür. Balkan müharibələri dövründə (1912-1913) təslimçi, riyakar mövqe tutmuş, hakim dairələrə qarşı türk xalqının qələbə, itirilmiş Ədirnə torpaqları uğrunda vətənpərvərlik hərəkatı, qəhrəmanlıq və döyüş rəşadəti pyesinin əsas mövzusunu, ana xəttini təşkil edir. Qeyd edək ki, bu mövzu o dövr üçün yeni deyildi. Asim Hacı Əbdürrəhimzadənin

“Ədirnə müharibəsi, yaxud qəhrəman Şükri paşa”, M.B. Məmməd zadənin “Ənvər bəy, yaxud Kamil paşa kabinəsi”, Namiq Kamalın “Osmanlı müharibəsi”, Məmmədbağır Əliyevin “Kamil paşa və yeni türklər” pyesləri də həmin mövzuda idi, lakin bu əsərlərin heç biri tamaşaçıların uzunmüddətli rəğbətini qazana, bədii-estetik səviyyəsi ilə mənəvi tələbatına dolğun cavab verə bilmədi. Gənc Cabbarlının “Ədirnə fəthi” faciəsi isə o dövrdə uzun müddət teatrların repertuarından düşmədi, eyni mövzuda yazılan pyesləri kölgədə qoydu.

Görkəmli tənqidçi Kazımoğlu (Seyid Hüseyin) “Ədirnə fəthi”nin təhlilinə və səhnə təcəssümünə iki məqalə həsr etmişdi. Bu məqalələrin birində oxuyuruq: “Ədirnə fəthi”ndə gənc mühərririn müvəffəqiyyəti tamaşaçıları məşğul edə bilmək məziyyətidir. Bir mühərrir üçün bu böyük müvəffəqiyyətdir” (“Azərbaycan” qəzeti, 1919, N 254).

Təəssüf ki, ötən illər ərzində “Ədirnə fəthi”ndə (eləcə də Cabbarlının çap olunmayan digər pyeslərindən) söz açan müəlliflər əsərdəki hadisələri tarixi hadisələrlə, obrazları onların prototipləri ilə müqayisə edərək yanlış nəticələrə gəlmişdir. Əsərin indiyədək çap edilməməsinin bir səbəbi də bəlkə elə qeyri-obyektiv mülahizələr olmuşdur?

C.Cabbarlının “Ədirnə fəthi”nin oxuculara təqdim olunan bu variantı 1924-cü ildə Abdulla Günəşli tərəfindən köçürülmüş və Azərbaycan EA Əlyazmalar İnstitutunda (şifr: Arx. - 20, Q-36/ 964/ fond 16, s.v. 14) mühafizə edilən nüsxəsinə əsaslanır. Əsərdə müasir imla baxımından təshihlər edilmiş, nisbətən çətin, bəzi türk, ərəb və fars sözlərinin izahı verilmişdir.

İnanırıq ki, C.Cabbarlının “Ədirnə fəthi” faciəsi onun unudulmuş əsərlərinin nəşri yolunda ilk addım kimi maraqlıdır.

*“Azərbaycan” jurnalı,
1989, N 3, səh. 108**

*Pyesin tam mətni ilk dəfə bu jurnalda bizim təqdimatla çap edilmişdir - A.R.

CƏFƏR CABBARLININ “CİM” İMZASI

Cəfər Cabbarlı satirik şerlərini olduğu kimi, bir sıra ədəbi-tənqidi məqalələrini də gizli imzalarla çap etdirirdi. Onun tez-tez müraciət etdiyi belə imzalardan biri də “Cim”dir. Ədibin bu imzası ilə dərc olunan, lakin heç bir kitabına daxil edilməyən və tədqiqatlarda adı çəkilməyən iki məqaləsi diqqətimizi cəlb etdi. Bu məqalələrdən söz açmamışdan əvvəl qeyd etmək istərdik ki, gizli imzalar kifayət qədər tədqiq olunmadığından “Cim”in C.Cabbarlıya məxsusluğuna şübhə ilə yanaşanlar da vardır. Ləqəbin əsl sahibinin müəyyənləşdirilməsi üçün bu imzanın yaranma və inkişaf tarixini nəzərdən keçirmək, həmin məqalələrin əsas xüsusiyyətlərini araşdırmaq, müqayisə etmək vacibdir.

Əvvəlcə onu deyək ki, “Cim” imzası ilə dərc edilmiş məqalələrin bir qismi, daha doğrusu, on ikisi C.Cabbarlının “Əsərləri”nə (1969, III cild) daxil edilmişdir. Biz ilk dəfə bu imzaya “Azərbaycan” (rus dilində) qəzetinin 1918-ci il 26 noyabr tarixli nömrəsində rast gəlirik. Burada “Cim” ləqəbi ilə “Parapetdən Şamaxı yoluna qədər” adlı felyeton verilmişdir.

Həmin əsər indiyədək C.Cabbarlının kitablarına daxil edilməse də, tədqiqatçı Q.Məmmədlinin təqdimi ilə “Kirpi” jurnalında (1973, N-14) dərc olunmuşdur. Böyük dramaturqun tədqiqatçılarından M.Arif, F.Vəzirova, R.Tağıyev, Ə.Xəlilov isə “Zəhmət” qəzetinin 1922-ci il 19-28 iyun tarixli dalbadal yeddi nömrəsində “Cim” imzası ilə çıxmış “Ədəbi mübahisələr” adlı silsilə məqalələrin C.Cabbarlıya məxsus olduğunu qeyd etmişlər.

Digər bir maraqlı fakt “Kommunist” qəzetinin 1000-ci yubiley nömrəsinin çapdan çıxması (1923) münasibətilə redaksiya əməkdaşlarının hazırladıqları “İdarəmizin güzgüsü” adlı satirik məcmuədə öz əksini tapmışdır. Burada “Cəfər Cabbarzadə” sərlöv-həli yumoristik şerə dostluq şərji də çəkilmişdir. Şer bu misralarla bitir:

Salmaram tərcümədə farsı-ərəb sözlərini,
Öylə türkü yazaram türk də döyər gözlərini.
Nə qədər ki, ərəbə güc verir Mahmudi-Nədim,
Vuracaq sadəliyə qüvvəti Cimzadəyi-Cim.

Buradan görüldüyü kimi, redaksiyada “Cim”in C.Cabbarlı olduğunu nəinki bilirmiş, hətta bu gizli imzanı mətbuatda aşkar etməkdən də çəkinməmişlər. Deyilənlərə belə bir faktı da əlavə etmək istərdik.

C.Cabbarlının Azərbaycan EA Əlyazmalar İnstitutundakı arxivində saxlanılan “İblis”in son quruluşu” məqaləsi “Cim” imzası ilə “Kommunist” qəzetində (1929, 12 aprel) dərc olunmuşdur. Bütün bunlardan sonra belə qənaətə gəlib deyə bilərik ki, “Kommunist” qəzetində “Cim” imzası ilə dərc edilmiş “Türkoloji qurultayı və sərf-nəhv məsələsi” (1926, 12 yanvar) və “Tərcümə məsələsinə əhəmiyyət verilməlidir” (1926, 29 yanvar) məqalələrinin də müəllifi C.Cabbarlıdır. Nə qədər qəribə olsa da, eyni imza ilə “Kommunist”in 27-ci nömrəsində verilmiş “Kənd səhnələrinə kömək edilməlidir” (1926, 1 fevral) məqaləsi ədibin “Əsərləri”nə (1969, III cild) daxil ediləndiyi halda, həmin qəzetin 10-cu və 25-ci nömrəsində dərc olunmuş, adları yuxarıda çəkilən məqalələr tərtibçilər və tədqiqatçılar tərəfindən unudulmuşdur.

C.Cabbarlı “Türkoloji qurultayı və sərf-nəhv məsələsi” məqaləsində, sərlövhəsindən görüldüyü kimi, 1926-cı ilin fevralında Bakıda işə başlayan türkoloji qurultay qarşısında Azərbaycan dilinin qrammatikası ilə bağlı problemlər qaldırmışdır. “Kommunist” qəzeti müəllifin təşəbbüsünü alqışlayaraq yazırdı: “İdarədən: bu xüsusda məqalə sahibi ilə şərik olaraq bu məsələ ətrafında mübahisə açılmasını arzu edirik”.

Bu məqalə C.Cabbarlının dilçilik problemlərindən bəhs edən yeganə yazısı deyil. Onun yarımçıq qalmış

və arxivində saxlanılan “Dilin tarixi dirçəlişi”, “Təkamül və incələşməyə doğru”, “Xalq dili”... kimi diqqətəlayiq məqalələri də öz geniş tədqiq və təhlilini gözləyir.

C.Cabbarlı “Azərbaycan” və “Kommunist” qəzetlərində on ilə yaxın tərcüməçi işləmişdir. Söz yox ki, “Tərcümə məsələsinə əhəmiyyət verilməlidir” məqaləsi onun təəssüratlarının və qənaətlərinin nəticəsi kimi yaranmışdır. Cəsarətlə deyə bilərik ki, məqalədə qaldırılan bir sıra problemlər və təkliflər bu gün də öz aktuallığını saxlayır. Həmin məqaləni cüzi imla dəyişiklikləri ilə “Bakı” qəzetinin oxucularına təqdim edirik.

*“Bakı” qəzeti,
8 aprel 1989-cu il N- 82**

*Məqalənin tam mətni ilk dəfə bu qəzetdə çap olunmuşdur - A.R.

AZADLIQ NƏFƏSLİ ŞERLƏR

Böyük sənətkarlarımızın, görkəmli söz ustalarımızın istiqlal dövrü yaradıcılığı çapa hazırlanarkən uzun illərdə ki, “sosialist realizmi” süzgəcindən keçirilir, onun məhdud çərçivəsinə sığmayan və “pantürkizm”ə meyilli güman edilən hər bir əsər ən yaxşı halda qeydsiz-şertsiz kənara qoyulurdu. Azərbaycan Cümhuriyyətini, onun rəmzlərini tərənnüm etdiyi üçün yerli-yersiz məzəmmət obyektinə çevrilən, hətta əsassız həbs olunan yazıcılarımızın arasında gənc Cəfər Cabbarlı da istisna təşkil etmirdi. Çünki o 1919-20-ci illərdə Bakı Politexnik Məktəbinin mütəəllimi olmaqla yanaşı “Azərbaycan” qəzetində tərcüməçilik edir, müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyətinin parlamentində yaxın dostu və məsləkdaşı Mirzəbala Məhəmmədzadə ilə birgə stenoqrafçı işləyirdi. İctimai-siyasi hadisələrin mərkəzində, qaynar nöqtələrində olan C.Cabbarlı xalqımızın tam istiqlaliyyət qazanacağına inanırdı. O, Bakının erməni-rus hərbi birləşmələrindən azad olunmasının birinci ildönümünə “Bakı müharibəsi” adlı pyes həsr etmiş, 1918-ci il noyabrın 9-da M.Ə.Rəsulzadənin rəhbərliyi ilə Milli Şuranın təsdiqlədiyi üçrəngli, aypara və səkkiz guşə ulduzlu milli bayrağımıza şerlər qoş-

muş, soykökümüzün söykəndiyi Turan ellərinin böyüklüyünü və qədimliyini poetik nümunələrdə döndənə xatırlamışdır.

Cəfər Cabbarlının azadlıq nəfəsli şerlərindən üçünü - “Azərbaycan” qəzetinin 1919-cu il 25, 29 avqust tarixli nömrələrində çap olunmuş “Sevdiğim”, “Azərbaycan bayrağına” və “İstiqlal” qəzetinin 1 fevral 1920-ci il tarixli sayında çıxan “Salam” şerini “Ədəbiyyat qəzeti”nin sadıq oxucularına təqdim edirik. İnanırıq ki, bəzi ədəbiyyatşünasların C.Cabbarlı haqqında yaratdıqları birtərəfli, yanlış təsəvvürlərin dağıdılmasında sənətkarın indiyədək çap olunmamış onlarla əsərlərindən bu təqdim olunanlar əhəmiyyətli rol oynayacaqdır.

AZƏRBAYCAN BAYRAĞINA

Buraxınız seyr edəyim, düşünəyim, oxşayayım,
Şu sevimli üç boyalı, üç mənəli bayrağı.
Mələklərin qanadımı üzərimə kölgə salan?
Nə imiş bu? Aman Allah! Od yurdunun yaprağı!

Gög yapraqlar, al çiçəklər, yaşıl otlar toplusımı?
Xayır, xayır! Çiçək solur, otlar yerdə tapdanır.
Fəqət bizim bayrağımız yucaları pək sevir, -
Yulduzlardan, hilaldan da yüksəklərdən fırlanır.

Kölgəsində ay əgilib bir gözəli qucmada,
Qucaşaraq sevdigilə yüksəklərə uçmada.
Şu görünüş bir ananın şefqətinə oxşayor,
Düşündükcə tuyğularımı, vicdanımı oxşayor.

Bu ay, yıldız, boyaların qurultayı nə dimək?
Bizcə böylə söyləmək!
Bu gög boya gög moğoldan qalmış bir türk nişanı,
Bir türk oğlu olmalı.
Yaşıl boya islamlığın sarsılmayan imanı,
yüreklərə dolmalı.
Şu al boya azadlığın, təcəddüdün fərmanı,
mədəniyyət bulmalı.
Səkkiz uclu şu yulduz da səkkiz hərfli - "Od yurdu"!
Əsarətin gecəsindən fürsət bulmuş quş kibi
səhərlərə uçmuşdur.
Şu hilal da türk bilgisi, düzgün sevgi nişanı
yurdumuzu qucmuşdur.
Allah, əməllərim edib şu bayrağə intiqał,
Birər-birər toğru olmuş, bir ad almış: "İstiqlal"!
Yüregimdə bir dilək var, o da doğru kəsilsin, -
O gün olsun bir gün bayraq Turan üstə açılınsın.

**"Od yurdu" sözü ərəb əlifbası ilə səkkiz hərfdən ibarətdir. - A.R.

SEVDİGİM

(Azərbaycanın bayrağına)

Altun köksün hilal-yıldız işıqları öpüncə,
Zirvəsindən Şah dağının gündoğuşu dinilir,
Rəhməllahi gözəlliklər tanrısı tək pək incə,
Bir siyaqla könüllərə hey salamlar söylüyür,
O yerlərdə qardaşları, dostları var pək sevir,
Yaşıl donlu, mavi gözlü, al yanaqlı sevdigim.

Canalıcı bir görkəmlə dağ başında durunca,
Oxşadıqca bahar yeli açıq-dağın iç tellərin,
Nazlı əlin umuzunda saçlarına vurduqca,
Bir-bir oxşayırsan bütün Turan ellərin.
Altaylardan, Altun dağdan doğma səslər gəliyor,
Yaşıl donlu, mavi gözlü, al duvaqlı sevdigim.

Rəmuz ilə dörd bir yanə işıq saçmaq istiyor,
Ara-sıra təpəniyor, bu kəsik uçmaq istiyor,
Qollarilə türk ellərin bütün qucmaq istiyor,
Yaşıl donlu, mavi gözlü, al duvaqlı sevdigim.

SALAM

(Məhəmmədzadə Mirzə Bala qardaşıma töhfə)

Əməl quşu Şərqə toğru uçarkən,
Gündoğuşda murad suyu içərkən,
Sabah yeli Altun tağdan keçərkən,
Turan ellərinə salam söyliyin.

Bir gözəl görsəniz göglər elindən,
Öpün talğalanan ipək telindən,
Od yurdunun yavruuları dilindən,
Turan ellərinə salam söyliyin.

Baykalda görsəniz ördək izləri,
Unutmayın tapşırtdığım sözləri;
And verirəm durnalarım sizləri,
Turan ellərinə salam söyliyin.

İntizar gözlərdən Xəzər doğuldu,
Həs-rət yurəgimiz yanar tağ oldu,
Dillərimiz Turan deyə yoruldu,
Turan ellərinə salam söyliyin.

Yıldızlı bir gög tac üstə ay parə,
Bir al yaylıq verim yetirin yarə;

Durnalar, durnalar, bizdən dübare,
Turan ellərinə salam söyliyin.

*“Ədəbiyyat” qəzeti,
19 iyun 1992-ci il N-25*

C.CABBARLININ NAMƏLUM HEKAYƏSİ

Adi şagird dəftərinin sapsarı saralmış qoşa səhifəsinə ərəb əlifbası ilə səliqəli yazılmış bu hekayəni neçənci dəfədir ki, oxuyuram... tarixi sənəd təsiri bağışlayan və o qarqaşalı günlərimizin şahidi olan adi dəftər vərəqinə həyəcənsiz baxmaq olmur. Söhbət Cəfər Cabarlinin Respublika Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan “Əhməd və Qumru” hekayəsindən gedir. Əsərin mövzusu 1918-ci ilin mart faciəsinin iki gəncin taleyinə vurduğu sağalmaz yaralardan bəhs edir. Qumrunun özünün və valideynlərinin başına gələn qanlı faciələr erməni-rus hərbi birləşmələrinin dinc Azərbaycan əhalisinə qarşı törətdikləri say-sız-hesabsız tarixi cinayətlərdən birinin bədii təcəssümüdür. Real həqiqəti qabarıq şəkildə özündə əks etdirən bu əsərin vaxtında çap olunmaması, çox güman

ki, qonşularla “dost”luğumuzun keşiyində sərvaxt dayanan nəşirlərin beynəlmiləl “xidməti”dir.

Böyük söz ustası Cəfər Cabbarlının 90 illik yubileyi - Novruz bayramı ərəfəsində onun indiyədək çap olunmamış, naməlum “Əhməd və Qumru” hekayəsini “Novruz” qəzetinin oxucularına təqdim edirəm.

*“Novruz” qəzeti,
6 mart 1991-ci il, N-10**

CABBARLININ TAPILMIŞ HEKAYƏSİ

Yarım əsrdən çoxdur ki, Cəfər Cabbarlının ədəbi irsi araşdırılır. Hələ də onun yeni əsərləri üzə çıxarılır. İndiyədək diqqətdən kənar qalmış “Papaq” hekayəsi ədibin maraqlı sənət nümunələrindən biridir. Mövzu - məzmunca yazıçının “Parapetdən Şamaxı yoluna qədər”, “Tap görək” əsərləri ilə səsleşən bu hekayənin 1930-cu ildə yazıldığı güman edilir. Sosial-məişət şəraitinin dözülməzliyi, ictimai təşkilat, təsərrüfat idarələrinin süründürməçili-

*Hekayənin tam mətni ilk dəfə bu qəzetdə çap olunmuşdur - A.R.

yi, tərəfkeşliyi, dövlət mexanizminin qüsurları aradan qaldırmaq iqtidarında olmaması Sancaq bəyin (1920-ci ildən sonra C.Cabbarlının gizli imzalarından biri) dilindən kəskin istehza ilə göstərilmişdir.

Əlyazmalar İnstitutunun arxivindən tapılmış “Papaq”ın ərəb əlifbası ilə yazılmış səhifələrindən birində çəpəki “sifarişlə” sözü var. Bəlkə hansısa redaksiyanın tapşırığına işarədir. Lakin bizim bilmədiyimiz səbəblər üzündən hekayə bu vaxtadək dərc edilməmiş, sənətkarın heç bir kitabına salınmamışdır.

İlk baxışda çox adi görünən “Papaq” bu günlə səsleşir, düşündürücü məqamları və gizli mənə qatları ilə zəngindir. İnanırıq ki, Cəfər Cabbarlının 90 illiyi günlərində onun ilk dəfə çapa verilən hekayəsini sənətsevərlər maraqla qarşılayacaqlar.

*“Ədəbiyyat və İncəsənət”
qəzeti. 7 dekabr 1990-cı il,
N-48.**

*Hekayənin tam mətni ilk dəfə bu qəzetdə çap olunmuşdur - A.R.

KÖLGƏDƏ QALMIŞ ŞER

Coşğun istedadı, geniş yaradıcılıq diapazonuna malik, görkəmli sənətkarımız Cəfər Cabbarlı ədəbi-tənqidi və satirik əhvali-ruhiyyəli əsərlərini dövrünün tələblərinə uyğun olaraq gizli imzalar ilə çap etdirirdi. Onun belə imzalarının sayı mütəxəssislərin fikircinə 30-dan çoxdur. Lakin bunların içərisində zaman və məkan etibarilə coğrafi sərhədləri bu günə qədər dəqiq müəyyənləşdirilməmiş gizli imzalar da vardır. Onlardan biri də “Aktyor”dur. İlk dəfə bu ləqəbin C.Cabbarlıya məxsus olduğunu qocaman ədəbiyyat tədqiqatçısı Qulam Məmmədli söyləmişdir. O, “Aktyor kimdir?” (*“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1971, 30 yanvar*), “C.Cabbarlı iki aktyor haqqında” (*“Bakı” qəzeti, 1979, 5 fevral*) məqalələrində və “İmzalar” (*Bakı - 1977, səh.21*) kitabında qeyd etmişdir ki, “Azərbaycan” qəzetinin 1920-ci il nömrələrində “Aktyor” adı ilə çıxmış məqalələri C.Cabbarlı yazmışdır. Eyni zamanda Q.Məmmədli “Aktyor”un “Darablı və Anaplı” məqaləsini də Cabbarlının naməlum əsəri kimi, “Bakı” qəzetinin oxucularına təqdim etmişdir.

“Aktyor” imzasının C.Cabbarlıya məxsus olduğu fikrinə ədəbiyyatşünas Rasim Tağıyevin tədqiqlərinin

də də rast gəlirik.

Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, təkcə “Azərbaycan”da deyil, 1920-ci illərdə çıxan “Kommunist”, “Yeni yol”, “Gənc işçi”, “Yeni fikir” qəzetlərində də “Aktyor” imzası ilə şer və məqalələri dərc olunmuşdur. Teatr sənətindən, aktyor sənətkarlığından bəhs edən bu əsərlər ilə Cabbarlı yaradıcılığı arasında bir ülvü bağlılıq, üslubi yaxınlıq duyulmaqdadır.

“Truppa deyir” satirik şeri “Aktyor” imzası ilə “Kommunist” qəzetinin 1926-cı il 3 sentyabr tarixli 204-cü nömrəsində çap edilmişdir. Bu şeri C.Cabbarlının “Arvadlar deyirlər”, “Kişilər deyirlər” satiraları ilə səsleşdiyi kimi, ruhu, üslubu və mövzusu baxımından da “Aktyor” və “Özünü gözlə” əsərlərinə “qan qohumluğu” çatır. Adları çəkilən son iki şerdən bəzi misraları nəzərdən keçirək.

Sən bilirsən ki, olubdur aktyorluq-sənəti,
Fikri puldur, zikri puldur, yoxdur özgə niyyəti.

(“Aktyor”)

yaxud:

Aktyor düzgün keçinsə, iddialar fok gedər,
Səhnə qalsa qalmaqsız, bu bəlalər fok gedər.

(“Özünü gözlə”)

Bu beytləri “Truppa deyir” satirası ilə müqaisə etdikdə “Aktyor” imzasının C.Cabbarlıya məxsus olduğuna şübhə yeri qalmır. Beləliklə, uzun illərdən bəri

gizli imzaların kölgəsi altında görünməz olmuş C.Cabbarlının onlarca əsərindən birini - "Truppa deyir" satirasını geniş oxucu auditoriyasına təqdim edirəm.

TRUPPA DEYİR

Qoy törens min cürə yersiz rəzalet səhnədə,
Eylərik zira bununla biz ticarət səhnədə.

İstirahət sevmərik, meyl etmərik camə, meyə,
Canfədayıq hər zamanda incə sənətlər deyə,
Səhnə gər bazara dönsə, həm pyes-həlmaşiyyə,
Qəm deyil, artar yenə elmi-məharət səhnədə.
Eylərik zira bununla biz ticarət səhnədə.

Vermişik xalturaya dil, aşıqi-şeyda kibi,
Olmasa xaltura gər, bir kimsənin dolmaz cibi,
Şükr kim, hər kəs bilir, xalturanın yoxdur dibi,
Bir bizə məxsusdur böylə məharət səhnədə.
Eylərik zira bununla biz ticarət səhnədə.

İncə sənət yurdunun hər yerdə ağsaqqalıyq,
Hər bir işə qadirik, biz səhnənin baqqalıyq,
Hər cürə təğyir və təbdil eylərik, əl malıyq,
Hazırq göstərməyə bir çox şücaət səhnədə.
Eylərik zira bununla biz ticarət səhnədə.

*"Azərbaycan gəncləri",
6 avqust 1988-ci il, N-93*

C. CABBARLININ NAMƏLUM ŞƏRİ

20-ci illərin ədəbi mübahisələr şəraitində müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən yanaşılan və qiymətləndirilən əsərlərdən biri də qüdrətli sənətkarımız H.Cavidin "Şeyx Sənan" faciəsidir. Bu dramın səhnə təcəssümü keşməkeşli olmuşdur. O dövrün mətbuat orqanlarında çap edilmiş bir sıra məqalələr bu fikri təsdiq edir. Hətta, 1924-cü ilin dekabrın 12-də Əli Bayramov adına klubda "Şeyx Sənan"ın ictimai-ədəbi mühakiməsi başlanır. Bir aya yaxın davam edən bu mühakimənin 9 bənddən ibarət qərarı "Kommunist" qəzetində (1925, 16 yanvar) dərc edilmişdir. Bu qərara əsasən ictimai tərbiyə baxımından əsər zərərli hesab olunurdu. Buna baxmayaraq, rejissor Mir Seyfəddin Kirmanşahlının yeni quruluşunda "Şeyx Sənan" 1925-ci il noyabrın 21-də D. Bünyadzadə adına Türk Dram Teatrının səhnəsində müvəffəqiyyətlə oynanılmışdır.

Jurnalist Əsəd Tahirov əsərin rejissor işini yüksək qeyd edərək yazırdı: "...yenilik olmaq üzrə bu dəfə Kirmanşahlı "Şeyx Sənan ilə Xumarı uçuruma atmaya-raq "ucalım, yüksəlim" - deyə göylərə uçurtdu" ("Kommunist" qəzeti, 1925, 23 noyabr).

Bu məqam “Zəhər” imzalı şairin “Göyə çıxdı” adlı (“*Yeni yol*” qəzeti, 1925. 29 noyabr, N- 272) satirik şerində də öz əksini tapmışdır. “Şeyx Sənan”ın yeni quruluşunu, rejissor işini satirik üslubda oxuculara təqdim edən “Zəhər” - fikrimizcə, Cəfər Cabbarlıdır. Bu qənaətə gəlmək üçün aşağıdakı mülahizələrə əsaslanırıq. Əvvəla, H.Cavidin dram əsərlərinə C.Cabbarlının fəal mövqedən yanaşdığı, “Şeyx Sənan” haqqında məqalə (“*Kommunist*” qəzeti, 1921, 15 noyabr N-224) dərc etdirdiyi və məruzə hazırladığı (Əlyazmalar İnstitutu, Arx.-20, Q-25 (775), c.v.-720) məlumdur. İkincisi, “Zəhər” gizli imzasına elmi ədəbiyyatda rast gəlməsək də, bu imza ilə “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap olunmuş “Tehrandan Parisə” (1925, 12 dekabr, N-50) satirik şeri C.Cabbarlı “Əsərlərin”in son iki nəşrinə (Azərbaycan, 1969, cild III, səh. 151; Yazıçı, 1984, cild III, səh. 315) daxil edilmişdir. Hər iki satirik şerin zaman etibarilə yaxın vaxtda eyni imza ilə çap olunması “Zəhər”in C.Cabbarlının gizli ləqəblərindən biri olduğuna əsas verir.

İnanırıq ki, “Şeyx Sənan” faciəsinin yeni quruluşu ilə əlaqədar C.Cabbarlının yazdığı “Göyə çıxdı” satirası indiyədək naməlum sənət nümunəsi olduğu üçün, oxucular tərəfindən maraqla qarşılanacaqdır.

GÖYƏ ÇIXDI

“Bu vaxta kimi uçuruma düşüb məhv olan Şeyx Sənan və Xumarı təzə rejissor bu axır vaxtlarda hökumət teatrosunda göyə merac etdirmişdir.”

Axırda dünən səhnədə Sənan, göyə çıxdı.
Talan olunub, din ilə iman, göyə çıxdı.

Meraca qədəm qoydu Xumar ilə bərabər,
Birləşdi o dəm can ilə canan, göyə çıxdı.

Gördüm neçəsin, zalda gedən dəmdə özündən,
Bir dəstə “cayıl” gözləri giryən, göyə çıxdı.

Məclisdə yaxarkən evini Şeyx Kəbirin,
“Qalyorka”da bir dəstə müsəlman, göyə çıxdı.

Saldırdıqda xaçı boynuna ol şeyxi-müqəddəs, -
Dal cərgədə çarşafı Tükəzban, göyə çıxdı.

Dərd ambarı Sənan - Şərifzadə uçarkən,
Düşdü zala “nırçılı” və Əfqan, göyə çıxdı.

Verdikcə xodu ləhceyi-davuduna "Bülbül",
Qaçdı yuxusu, Kəlbə Miraslan, göyə çıxdı.

Gülürdü doyunca barı məxluqi "Şaraplı",
Bir dəstə çocuq, xeyli xuraman, göyə çıxdı.

Meraci-Nəbini özüm əfsanə sanırkən,
Bildim bu tamaşadakı hardan, göyə çıxdı.

Gər, səhnədə Sənən göyə çıxdısa, yəqinən,
Düzdür deyilir təxti-Süleyman göyə çıxdı.

*"Azərbaycan gəncləri",
17 avqust 1989-cu il N-96*

CABBARLININ NAMƏLUM "DİLƏNÇİ"SI

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, qüdrətli söz ustası Cəfər Cabbarlının ya adıcılığı həmişə və davamlı olaraq ədəbi tənqidimizin gündöyənində, tədqiqatçı-alimlərimizin nəzər nöqtəsində olsa da, sənətkarın kölgədə qalan, diqqətdən yayınan əsərlərinə təsadüf olunur və üzə çıxarılan hər yeni əlyazma böyük maraq və əhəmiyyət kəsb edir. Bu yaxınlarda ədibin adını daşıyan Teatr Muzeyində olarkən dəftərxana kitabının iki vərəqinə ərəb əlifbası ilə qoşa sütunda, bənövşəyi qələmlə yazılmış bir mənzumə diqqətimi cəlb etdi. İlk baxışdan "Qürüb çağı bir yetim", "Boranlı qış gecəsi" şerlərinə bənzəyən bu əsər orijinal, süjetli, məsnəvi janrında qələmə alınmış, ədibin indiyədək çap olunmuş kitablarına salınmamış naməlum əsərlərindən biri idi. Müəllif "Dilənçi" adlandırdığı bu şəri 83 il əvvəl 1917-ci il yanvarın 25-də yazmışdır.

17 yaşlı Cəfər yaşlıları kimi müşahidəni seviridi və seyr etdiyi həyat lövhələri onu cavabı müşkül suallar yağışına tuturdu. Şair: "Nədir bu vəlvəleyi-dövrü ruzigara səbəb?" - sualı qarşısında xəyala dalırdı. Mütəəllim Cəfəri aqlı və səfalət içində yaşayan bə-

şər övladının ağır güzəranı, zəmanənin və ruzigarın dözülməzliyi, rəhmin, mürvətin, ədl və ədalətin qəhətə çıxması, insan iztirablarına biganəlik, ölüm, qan ilə sonuclanan “inqilabi-aləmgir”lər duyğulandırır və rahatsız edirdi. Əslində Cabbarlı “Dilənçi” (“Qürub çağı bir yetim”, “Boranlı qış gecəsi”) şeri ilə 1917-ci il inqilablarından da öncə bəşəri fəlakətlərə sürüklənən (mənəvi aspektdə) səbəblərə qarşı ilk üsyan qaldiran qələm əhlindən biri idi.

Cəfər Cabbarlının təqdim olunan şeri özünün keçid dövrünü, müharibə ağırlarını yaşayan müstəqil Azərbaycanımızın bu günündə də aktuallığını qoruyub saxlamış və maraqla oxunur. Böyük sənətkarın 100 illik yubileyi günlərində onun “Dilənçi” şerini dilinə və üslubuna toxunmadan ilk dəfə “Ədəbiyyat qəzeti”nin oxucularına ünvanlayıram.

DİLƏNÇİ

Qışın boranlı, məşəqqətli bir sovuq gecəsi,
Cahanə lərzə salır yellərin cəfali səsi,
Əsir külək, savurur qar, bayırda bir tufan,
Həvadə qar burulub çırpınır çüqatili-can,
Yatub bütün qapılarda ovuntı ağ təpələr.
Vuyuldayub yer ilə yellər əsib qarı səpələr.
Qaranlıq içrə buruq - qar sütun kimi ağarır,
Guruldayır bacalar, yel dəmirlərin qoparır.

Həman xiyal eliyorsan məqami-zillətdir,
Baxanda dəhşətə, san bu gecə qiyamətdir.
Uzaqda qarlar, arabir xərəbelik görünür,
Uçuq divarları zülmati aləmə bürünür.
Baxınca, tələbi qəsavət basub könül bulanır,
Bütün xərəbeligi qar təvaf edib dolanır.
Xərəbə içrə qaranlıqda sənki var bir kəs,
İnildəyər, yayılır, titrəyər çəkinəcə nəfəs.
Bu bir zəif çocuqdur ki, xəstə, bidərman,
Sovuq xərəbadə yatmış, inildəyər hər an.
Tikib gözün qapuya intizar ilən baxıyor,
Baxınca göz yaşı əbri-bahar tək axıyor.
Bu öz qoca atasın gözlüyor bu halətilən,
Çörək dilənməgə getmiş bu cür qiyamətilən.
Bu xəstə beş gün olar dəyməyib çörək dilinə,
Qoca ata bu savuqda nə cür gedib dilənə,
Nəhayət oğlunu görcək ölüm yatağında,
Gedib, yox isə də taqət zəif ayağında.
Gedib çörək dilənə, ta verə bu tifle nicat,
Uşaq baxır qarıya gözlüyor çörək, heyhat.
Baxır o xəstə çocuğa qər q olub zülmətdə.
Budur görür atasın olduğu qiyafətdə.
Əlin açıb uzadır, mədərinə ol nalan,
Ana! Ana, hara çoxdandı olsuman pünhan.
Həmişə sən məni saxlardın öz qucağında,
Nə vaxtlərdi sənin aqlaram fərağında.
Acam! Acam ana, varmı bir az çörək barı,

Ana! Ana mənə bir az çörək, sən Tarı.
Xiyal edir... Genə də yel əsüb salur dəhşət,
Dəxi çocuq üzülüb, yox acından heç taqət.
Əlin salur yanına, son həyatıdır düşünür.
Budur, qoca atası iztirabilən görünür.
Girür xüramlığa ixtiyarsız bir pir,
Qəmgin, xiyali pərişan, çöhrəsi dilgir.
Beli bükük, yüzü məhzun gəlir-gəlir dayanır.
Çörək getürməyib, əmma o tifildən utanır.
Gözünə yaş dolaraq oldu tifle toğru rəvan,
Uşaq görüb atasın həm sevindi, açdı zəban.
Dilənçilik qocalıqda kəsib amanın, ata.
Bir az, bir az çörəgə varmı heç gümanın, ata.
Ata! Acam, ölürem məndə qalmaqub taqət,
Aman İlahi, nə qəmgin, nə odlu bir halət,
Ata öz oğlunu, öz yaş qucağına yıxdı,
Sovuq yüzün uşağın öz dodağına sıxdı.
Oğul! Oğul, nə deyim qəmli ruzigarımdan,
Qocalmışam, çıxıb həm quvvət ixtiyarımdan.
Bəşərlər içrə oğul rəhm yox, mürvət yox,
Bəşərlər içrə oğul ədl yox, ədalet yox,
Oğul bəşərlər hamu bir-birinə bir cəllad
Dilənçiyə tapınan varmı eyləsin imdad.
Bu qarda hər qapını dögdüm, eylədim ehzar,
Çağırdım, ağladım əmma ki, olmadı asar,
Qapı-qapı gəzinib görmədim də bir insan,
Ki, rəhm edib mənə ta bir çörək edə ehsan.

Uyu! Sabah oyanar xəlx xabi rahətdən,
Gedib kömək dilərem sahibi-səxavətdən.
Çuxur gözü qocanın islanır, dolur da müdam!
Bahar şəbnəmi tēki yaş axır bilaaram.
Görün nə cür dolanır işte bu zəmani-dun,
Yüzi bütün dəğişib xəstənin olur məhzun.
Ümidi qət olur, tab-taqəti üzülür,
Zəif cismi axır, yaşlı gözləri süzülür.
Ölür-ölür, açib axır nəfəsdə gözlərin,
Əziz atasına ahəstə səsle sözlərin.
Deyir: - Ata, ölürem! Ac, sovuq otağında,
Götür məni! Ata, qoy can verim qucağında.
Cəhanı vəlvələ dutmuş, külək edir şiddət,
Nədir, nədir bu qədər ruzigaridə hiddət.
Təbiətin bəşəriyyətlə var ədavətimi?
Və ya Xuda qoparıb vəd edən qiyamətimi?!
Nədir o kölgə ki, oldu xərabəyə daxil,
Nə qorxulu, nə mühdış bu işte Əzrail.
Qara qanatlarını iftixar ilə çırpır,
Ayağına üzünü tez niar edir ol pir.
Aman! Aparma bu ac nuri-didəmi barı,
Tərəhhüm et mənə, rəhm etgilən sən Tarı.
Bu bir uşaq, qocalıqda mənim pənahımdır,
Aman, aparma ki, bir tək ümüdgahımdır.
Aparma, yox-yox, onu vermərem sənə haşa,
Yürekdə mərhəmətin yox, bəşərmisən aya?
Vurub qara qanatın üç kərə, olur pünhan,

Qoca sovuq bədənini sinəyə basıb ələman.
 Oğul! Oğul! - çağırır, yoxdur heç nəfəs, heyhat,
 Ölüb! Ölüb! Soyuyub, cism edib vidai-həyat.
 Qoca özün itirib qəmlər izdiyadından,
 Təbiət həp genə əl çəkmiş iştidadından.
 Yürekdə eylədi nəşət sönük xiyalətlər,
 Səmayə yüz çevirib başladı şikayətlər.
 İlahi! Pir olanı xar edib əzərlərmi?
 İlahi! Pir olanın taqətin kəsərlərmi?
 Nə yummuşsan gözünü, dur ümidgahım oğul,
 Cahandəsə olacaqdın mənim pənahım oğul.
 Bu gün bütün bəşəriyyət yeganə bir cəllad,
 Həlak olanlara bir kimsə etməyər imdad.
 Cəhəndə yoxdur əsər rəhmdən, hidayətdən,
 Zavallı huşa gedib kəsreti xiyalətdən.
 Nədir bu vələleyi-dövrü ruzigərə səbəb?!
 ... *
 Nədir? Nədir? Bu qədər inqilabi aləmgir?!
 Nədir zavallı bəşərlər həlakinə tədbir.
 Nədir bəşər bu cahan içrə seydidir azad,
 Nədir cahan? Özü bir qan içən böyük səyyad.
 Degilmi daim fəlakət bəşərlərə bu həyat,
 Fəqət, bunu bəşəriyyət düşünmüyor heyhat!!!

*“Ədəbiyyat” qəzeti,
 4 fevral 2000-ci il, N-5.*

“İNDİYƏDƏK HEÇ BİR TƏDQIQATÇI CABBARLINI SİYASƏT ADAMI KİMİ TƏQDİM ETMƏYİB”

Sabah Azərbaycan dramaturgiyasının görkəmli nümayəndəsi, gözəl tərcüməçi, istedadlı şair, Cəfər Cabbarlının 100 yaşını tamam olur. Bizlərdən hər birimiz hələ məktəb illərində onun yazmış olduğu “Almaz”, “Sevil”, “Od gəlini”, “Oqtay Eloğlu”, “Vəfalı Səriyyə” və digər onlarla dram əsərlərini oxumuş, “Ana” şerini böyük şövqlə əzbərləmişik.

Dövrünün görkəmli və tanınmış simalarından olan Cabbarlı Azərbaycan dramaturgiyasının ən məhsuldar yazarlarından biri olub desək, yanılmırıq.

Bəs, görən Cabbarlı bir sənətkar kimi tanıyan bizlər onun şəxsi həyatını bütün çalartarı ilə bilirikmi? Beləcə, görkəmli dramaturqun oxuculara bir o qədər də məlum olmayan siyasi fəaliyyətinin bəzi məqamlarını açıqlamaq məqsədi ilə

Cabbarlının gözəl tədqiqatçılardan biri, filologiya elmləri namizədi, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun böyük elmi işçisi Asif Rüstəmi ilə görüşdük.

- *Asif müəllim, Cəfər Cabbarlının həyat və fəaliyyəti ilə bağlı tədqiqata başlamığınız hansı ehtiyacdan yarandı?*

- Orta məktəbdə hamı kimi mən də Cabbarlı yaradıcılığının vurğunu idim. Ali məktəbə imtahana hazırlaşan zaman müxtəlif dərsləklərdən istifadə etməli oldum. Və bu zaman dərsləklərin birində eyni əsərin həm Cəfər Cabbarlıya, həm də Bayraməli Abbaszadəyə aid olduğunu gördüm. Sonra başqa bir əsərin həm Cabbarlıya, həm də Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevə aid edildiyinin şahidi oldum. Və bu məsələləri araşdırmaq üçün arxivə müracit etdim. Arxiv isə elə bir dəryadır ki, ora düşdün, çətin ki, çıxasan. Beləliklə, 1985-ci ildən tədqiqata başladım. Mənim o vaxtlar ən çox araşdırmalar apardığım yer indiki Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun fondları idi. Tədqiqat nəticəsində Cabbarlının nəinki başqa adamların adına çıxılan əsərlərini, həm də çoxlu sayda çap olunmamış hekayələrini, şerlərini, məqalələrini, felyetonlarını, dram əsərlərini aşkar etdim. Arxivə adsız əsər kimi daxil olmuş həmin yazılardan birini sonralar "Ədəbiyyat" qəzetində "Papaq" adı ilə çap etdir-

dim. Düzü, o vaxt çox heyrətlənmişdim. Axı necə ola bilərdi ki, tədqiqatçı baxımından həmişə diqqət mərkəzində olmuş Cabbarlı yaradıcılığının ən gözəl nümunələrindən biri, 36 əlyazma səhifəsində olan, ərəb əlifbası ilə yazılmış belə bir satirik-felyeton diqqətdən kənar qalsın?

- *Bəs, o felyetonun məhz Cabbarlıya məxsus olduğunu açıqlayan hansı faktlar idi?*

- Həmin faktlar aşağıdakılar idi:

1. Cabbarlının öz dəsti-xətti ilə yazılıb.
2. Felyeton Cabbarlının çox az işlətdiyi "Sancaq" bəy adlı gizli imzası ilə yazılıb.
3. Əsərin mövzusu və süjet xətti dramaturqun yaşadığı küçədə, 1-ci Səlyan küçəsində cərayan edir.
4. Digər arqument də ondan ibarətdir ki, düz 10 il bundan əvvəl çap etdirdiyim o əsər hələ indiyədək heç bir tədqiqatçının şübhəsinə səbəb olmayıb.

Onu da deyim ki, Cabbarlının əsərlər külliyyatına ona aid olmayan bir çox felyetonlar da əlavə edilib. Araşdırmalar zamanı aydınlaşdı ki, həmin felyetonlar "Molla Nəsrəddin" jurnalının Maştağadan olan müxbiri Bağır Axundzadəyə məxsusdur. Onun yazıları "Molla Nəsrəddin" jurnalında "Sancan" imzası ilə çıxı-
xılıb. Tərtibçilərin səhlənkarlığı və səriştəsizliyi ucbatından - "Sancan" - "Sancaq" kimi qəbul edilib və Bağır Axundzadənin felyetonları səhvən Cabbarlının əsərləri sırasına salınıb.

- *Asif müəllim, bir az da Cabbarlının siyasi fəaliyyəti barədə...*

- Açıq, indiyədək Cəfər Cabbarlıni heç bir tədqiqatçı siyasət adamı kimi təqdim etməyib. Mənə belə gəlir ki, onun hər hansısa bir hərəkətdə iştirakı yalnız vətəndaş və ziyalı mövqeyindən irəli gəlir. Və öz mövqeyindən heç bir zaman çəkinməyib. Təsəvvür edin ki, öz dövrünün çox məhsuldar yazıçılarından biri olan Cabbarlı əsərlərinin heç birində Stalinin adını belə çəkməyib.

- *Amma onu da deyirlər ki, əgər Cabbarlı yaşasaydı, mütləq öz ideyalarına görə 1937-ci ilin repressiya qurbanlarından biri olacaqdı...*

- Mən bu barədə heç bir mükəlimə yürütmək istəməzdim. Çünki tarixdə siz deyən fikrin əksinə tale yaşamış insanlar olub ki, mən onlardan birini o vaxtlar Müsavat ideyalarının daşıyıcısı, "Azərbaycan" qəzetinin redaktoru olmuş, görkəmli bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovu göstərmək istərdim. Bildiyiniz kimi o repressiya qurbanı olmayıb.

Amma faktdır ki, Azərbaycan ziyalılarının bir çoxu məhz müstəqil Azərbaycan ideyalarının tərəfdarı olduqları üçün repressiyaya məruz qalıblar. Bu məsələ ilə bağlı Sizə bir faktı da açıqlamaq istərdim.

Hələ Cümhuriyyət dövründə Tiflisdə podporuçik rütbəsində hərbi Attaşenin yavəri işləmiş Əsgər Əsgərov Kəngərlinksi "Azərbaycan faciəsi" memuarın-

da həmin hadisələrin çoxunun bilavasitə iştirakçısı kimi, yazırdı: "1920-ci il aprelin 28-dən 1921-ci ilin avqustuna qədər Azərbaycan xalqının 48 min nəfər ən görkəmli və şərəfli oğulları "Qırmızı terrorun" qurbanı oldular." Demək tarix onu, sübut edir ki, Azərbaycan ziyalılarına qarşı repressiya 1937-ci ildən deyil, 1920-ci il aprelin 28-dən başlayıbmiş.

Cəfər Cabbarlı iki dəfə həbs olunub. Onun birinci həbsi barədə məlumatı arxivlərdə qorunan həbsxanadan yazdığı məktublar, qeydlər əsasında aydınlaşdırmaq mümkün olub. Belə ki, "İstiqlal" adlı qəzet buraxıldıqdan sonra həmin qəzetin gizli mətbəəsi aşkarlanıb və həmin mətbəənin bir çox üzvləri kimi C.Cabbarlı da həbs olunub. Tutulanlar arasında C.Cabbarlının yaxın dostları və həmkarları Əbdül Vahab Yurdsever, Mirzə Bala Məhəmmədzadə də olublar. Onu da deyim ki, Mirzə Bala sonralar təqib olunduğundan, gəmi ilə Xəzər dənizi vasitəsilə Ənzəliyə gedib. Burada 1927-ci ilə qədər işləyib. Sonra isə Məhəmməd Əmin Rəsulzadə ilə İstanbulda görüşüb və orada siyasi fəaliyyətini davam etdirib.

Amma MTN - nin arxivində uzun müddət apardığımız araşdırmalara baxmayaraq, Cabbarlının ikinci həbsi ilə bağlı heç bir sənəd aşkarlamaq mümkün olmadı. Mənə belə gəlir ki, Azərbaycan dramaturgiyasının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Cabbarlının siyasi fəaliyyəti və həbsləri ilə bağlı sənədlər onun

şəxsiyyətinə nə vaxtsa xələl gəlməməsi naminə hansısa bir arxiv işçisi tərəfindən məhv edilmişdir. Amma hər halda tarix - tarixdir. Onun reallıqlarından qaçmaq mümkün deyil. İstərdim sizə C.Cabbarlının siyasi fəaliyyətindəki ən mühüm məqamlardan birini də açıqlayım. Hələ 1918-ci ildə 19 yaşlı C.Cabbarlı Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentində yaxın dostu Mirzə Bala Məhəmmədzadə ilə birlikdə stenoqrafçı işləyib. Parlamentdə cərəyan edən bütün hadisələr bu iki gəncin əli ilə kağıza köçürülüb. Cabbarlının siyasi hadisələrə qoşulması dedikdə, bünövrə kimi onun parlamentdəki fəaliyyəti nəzərə alınmalıdır. O, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Nəsim bəy Yusifbəyli, Həsən bəy Ağayev, Xəlil bəy Xasməmmədov kimi ziyalıların çıxışlarını dinləmiş, hətta onlarla biləvasitə ünsiyyət yaratmış, onların azadlıq ideyalarının salnaməyə çevrilməsində bir stenoqrafçı kimi əvəzsiz rolu olmuşdur.

- *Sabah böyük dramaturqun 100 yaşı tamam olur. Bir tədqiqatçı kimi yubiley tədbirlərinə nəyin əlavə olunmasını istərdiniz?*

- Öncə onu da deyim ki, mən Cabbarlının 90 illik yubileyi ərəfəsində arxivdə araşdırmalar nəticəsində əldə etdiyim və onun indiyədək heç bir kitabına salınmamış 6 irili-xırdalı pyes, 30-a qədər lirik-satirik şer, 60-a qədər isə məqalə və məktublarından ibarət "Ədirnə fəthi" adlı kitabı çapa hazırlamışdım. Amma maliyyə çətinliyi ucbatından həmin kitab düz 6 il sonra, özü də sponsorun

köməkliyi ilə "Elm" nəşriyyatında çapdan çıxdı.

Bildiyiniz kimi, C.Cabbarlı 1905-ci ildə 7-ci "Rusi və Müsəlmani" (rus-tatar) məktəbini bitirib. Məktəbin müdiri o vaxtlar "məktəb naziri" adlandırılan Süleyman Sani Axundov idi. Ona dərs deyən müəllimlər arasında Abdulla Şaiq, Əliməmməd Mustafayev kimi ziyalılar olub. O vaxtlar həmin məktəbin binası Hacı Məmmədhüseyn Bədəlov adlı bir şəxsə məxsus imiş. Əsrin əvvəlində Bakı Duması həmin binanın kirayələmişdi. Hacı Məmmədhüseyn Bədəlovun özü həmin məktəbdə şəriətdən dərs deyirdi. Həmin bina indi də durur. Tədqiqata başlayanda əsrin əvvəlində "Staraya poçtovaya 25", indiki Süleyman Tağızadə küçəsində, Məsciddən sol tərəfdə yerləşən bu binanı axtarıb tapdım. Məni ağsaçlı bir qadın qarşıladı. Həmin qadın Hacı Məmmədhüseyn Bədəlovun qızı idi. Qərribə də olsa, o, anasının C.Cabbarlı ilə bir məktəbdə oxuduğu illərlə bağlı gözəl xatirələr danışdı. Mənə belə gəlir ki, bu gün belə faktları bilənlər azdır. Və onu da istərdim ki, C.Cabbarlının 100 illik yubileyi ərəfəsində həmin binanın məktəb olduğu və böyük dramaturqun burada oxuduğu qeyd olunan lövhə qoyulaydı. Məncə, bu Cabbarlının xatirəsinə ən böyük hörmət əlaməti olardı.

Zakirə

"Ulus" qəzeti.

1999-cu il, 20 mart. N-21

DÜNYA GÜLŞƏN OLSA, KÖNLÜM OYANMAZ

XX yüzilliyin nəhəng yazarlarından olan Cəfər Cabbarlının təzə romanı tapılıb. Ədibin tədqiqatçısı, filologiya elmləri namizədi Asif Rüstəmli bu şok xəbərini sevincini ilkin olaraq "Şans"la bölüşür.

Asif Rüstəmli:

- Cəfər Cabbarlı yorulmaz, cəfakeş, qələm sahibi, böyük sənətkardır. Bir neçə tədqiqatçılar nəslə qolunu çırmayıb arxivlərə girişsə də, onun ədəbi irsini hələ indiyə kimi bir yerə toplaya bilməyiblər. Mən bu arxivlə yaxından tanış olduğum üçün belə deyirəm. Cəfər Cabbarlı az, amma son dərəcə maraqlı bir ömür yaşayıb. Sağlığında bir kitabı çıxmasa da, əsərləri dövrü mətbuatda daim işıq üzünə görüb, teatrlarda oynanıb və sevilib. Ədəbiyyatşünas, teatr tənqidçisi kimi ədəbi mübahisələrdə fəal iştirak edib. Cəfər Cabbarlı üç ziddiyyətli - çar imperiyası, müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyəti və Sovet dövründə yaşayıb. Mənəvi repressiyanın təzyiqi altında şəxsi arxivinə əl gəzdərək. Türkcülük, vətənpərvərliklə bağlı yazdığı əsərlərinin bu gün onun arxivində olmaması təəssüf doğur.

rut. Tapılmayan "Bakı müharibəsi" pyesi 1919-cu ilin sentyabrın 16-da tamaşaya qoyulub. Rejissoru və baş rolun ifaçısı Abbas Mirzə Şerifzadə olub. Bu əsər 1918-ci ilin sentyabrında Bakının erməni-rus işğalından azad olmasına və general Nuru paşanın qəhrəmanlığına həsr olunub.

Laura Cəbrayılı: - Siz Cəfər Cabbarlıya ruhən yaxınsınız. Əlyazmalarını oxuyursunuz, arxivinə baxırsınız... Gördüyünüz, belə olduğunuz Cabbarlı necə adamdı?

A.R.: - O, uşaqqən atasını itirib. Dörd qardaş olublar. Onları anaları saxlayıb, böyüdüb. Çörək bişirib, ailənin sonbeşiyi Cəfər də o çörəyi satıb. Belə dolanıblar. Cəfər anasını çox istəyib. Əmisi qızı Sona xanım ilə evləndən sonra xanımını da çox sevib, həddindən artıq. Çay, qənd istəyini də Sona xanıma şerlə çatdırarmış. Çox işıqlı, təvazökar şəxsiyyət olub.

L.C.: - Həm də çılğın?

A.R.: - Yox, çılğın olmayıb, əksinə, son dərəcə ağır təbiətli, başısağağı, hər xırda şeyə əsəbləşməyən Cəfər Cabbarlı özü haqqında yazılan ən qərəzli rəyləri belə çox soyuqqanlı, sakit qarşılayıb.

L.C.: - Çoxlarından fərqli olaraq, həm də həddən artıq məhsuldar işləyib-deyirlər.

A.R.: - Elədir. Mənə elə gəlir ki, az yaşayacağını Cəfər Cabbarlı duyub. Atasını da ürək xəstəliyindən dünyasını dəyişib. Ürəyi 1927-ci ildən tez-tez sanc-

mağa başlayan Cəfər Cabbarlı çox məhsuldar işləyib. İyirmi illik yaradıcılıqdan - nəzərə alsaq ki, ilk dəfə mətbuatda doqquz yaşında çap olunub - yüz çap vərəqi həcmində dəyərli irsi qalıb. Bu, hər sənətkara qismət olmur.

L.C.: - Eşitdik, Cəfər Cabbarlının təzə əsərini tapmısınız.

A.R.: - Bəli, ustadın bir neçə əsəri və bu günə kimi məlum olmayan romanı tapılıb. On beş çap vərəqi həcmində olan bu roman ərəb qrafikası ilə, karandaşla yazılıb. 1914-cü il aprel - iyul ayında yazılan bu əsərin adı yoxdur. Bir Azərbaycan ziyalisinin həyatı, başına gələnlər təsvir olunur. Romanı baş qəhrəmanının adı ilə şərti olaraq "Kazım bəy" adlandırma bilərik. Əlyazmada səhifələrin kənarları pozulduğundan sürətlə transliterasiya etmək olmur. İlin sonuna kimi romanı oxuculara təqdim etməyə çalışacağıq. Süjetindən ətraflı danışmaq istəmirəm.

L.C.: - Əsər bitkindir, yoxsa yarımçıq?

A.R.: - Son səhifədə Sona xanımın xəttiylə yazılıb ki, Cəfər Cabbarlı bitirmədiyi bu romanı on beş yaşında ikən yazıb. Mənim fikrimcə, roman natamam deyil.

L.C.: - Romanın Cəfər Cabbarlının yazdığını təsdiqləyən faktlar şübhə doğurmur?

A.R.: - Siz də baxın, (Əlyazmasını göstərir - L.C.) öz xəttidir. Onun qeydləri, düzəlişləridir. Cəfər Cabbarlı realist yazıçıdır, onun nəsrində romantika yox-

dur. Əlyazmanı Cəfər Cabbarlı Seyid Hüseynə təqdim edib. Seyid Hüseynin əsəri oxuyub tənqidi fikir bildirdiyinə xatirələrində rast gəlirik.

L.C.: - Roman müəllifinə çoxmu şöhrət gətirəcək?

A.R.: - Cənətkarlıq baxımından danışmaq hələ tezdir. Oxuma, bərpa işləri başa çatandan sonra bu barədə söz demək olar. Hər halda Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq təkamülünü izləmək baxımından ədəbiyyatşünaslarımız üçün qiymətli faktdır.

L.C.: - Cabbarlının irsindən daha hansı əsərlər tapıla bilər? Tapılmağını həsrətlə gözlədiyiniz başqa məlum əsəri varmı?

A.R.: - Cəfər Cabbarlının ədəbi irsi təkcə muzeylərdə, arxivlərdə yox, həm də ayrı-ayrı şəxslərin fərdi arxivində qorunur. Ona görə hesab edirəm ki, Cəfər Cabbarlının onlarla əsəri hələ də çapdan kənar qalıb.

L.C.: - Ötüb-keçən bu illər Cəfər Cabbarlı həyatının bəzi səhifələrinin də üstünü örtüb. Ömürlüyündən bizə təzə nə danışa bilərsiniz?

A.R.: - Bəzi məqamlarda toxunmaq maraqlı olardı. Azərbaycan Cümhuriyyəti dövründə Cəfər Cabbarlı Azərbaycan Parlamentində stenoqrafçı, sovetləşəndən sonra gizli fəaliyyət göstərən Müsavat partiyasının katibi olub (sədr Mirzə Bala Məhəmmədza-də). Onlar 1923-cü ilə qədər "İstiqlal" qəzeti çıxarıblar. Qəzetdə dəfələrlə rus işğalına, Azərbaycan döv-

lətçiliyinin suveren hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına qarşı etiraz bəyanatları çap olunub. O bəyanatların da Cəfər Cabbarlının qələmindən çıxması güman olunur. Uzun axtarışlardan sonra, adi bir təsadüf nəticəsində 1923-cü ilin iyul ayında mətbəə aşkar edilir və bir neçə nəfər həbs olunur, o cümlədən də Cəfər Cabbarlı. Onun həbsxanada yazdığı çoxlu qeydləri bu günə qədər qorunur. Qeydlər rus dilindədir.

Həbsxanadan yazdığı qeydlərin birində yazır ki, göndərdiyiniz papirosu aldım. Bağışlanmağım ilə bağlı ərizə yazmışam, nəticəsi barədə sizə bildirəcəm.

Görünür, çətin ailə şəraitini, gəncliyini nəzərə alıb, yəqin ki, müəyyən şərtlərlə onu azad edirlər.

Bir dəfə Sona xanım həbsxanaya bir dəstə çiçək gətirib. O zaman Cəfər Cabbarlı xilas olmağına inanmırdı, əleyhinə güclü ittihamlar irəli sürülmüşdü. Cəfər Cabbarlının Sonasına yazdığı bu şerinin əlyazması da təzə tapılıb, ilk dəfə olaraq iki bəndini oxuculara təqdim edirik.

Həp az sürən baharımın canlı çiçəyi sevimli Sonama. Göndərdiyin çiçəklərə qarşı son yadigarım.

Bülbülündən ayrı düşmüş qızılgül,
Şu hicrana kimsə düçar olmasın,
Kaş ki, yavrum, xoş günlərin sevinci,
Böylə qısa, bətiyar olmasın,

Sənsiz könlüm fəryadlardan usanmaz,
Çaylar dursa, göz yaşlarım dayanmaz,
Dünya gülşən olsa, könlüm oyanmaz,
Sənsiz, yavrum, artıq bahar olmasın.

L.C: - Necə bilirsiniz, Cəfər Cabbarlı dünyadan vaxtsız köçməseydi, 37-də onu hansı tale gözləyirdi?

A.R: - B əziləri deyir ki, nə yaxşı Cəfər Cabbarlı 1934-cü ildə vəfat etdi, yoxa 37-də təqiblərə məruz qalacaqdı. Mən inanıram ki, xalqın həddən artıq çox sevdiyi Cəfər Cabbarlını o dövrdə kimsə həbs edə bilirdi. Əgər Üzeyir bəy 37-ci ildən qıraqda qaldısa, Cəfər Cabbarlının da repressiyalardan yaxa qurtarması mümkün idi.

L.C: - Asif müəllim, sizə ürəkdən bağlandığınız Cəfər Cabbarlı irsini üzə çıxarmağı, bütün əsərlərinin küll halında çapını görməyi arzulayırıq. Gözümüzü çox da yolda qoymayın.

Laura Cəbrayılı

*“Şans” qəzeti. -
10-11 avqust 1999-cu il N-31*

CƏFƏR CABBARLININ BEYİNİ EKSPONAT KİMİ PETERBURQ MUZEYİNDƏ SAXLANILIR?

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Cəfər Cabbarlı kitablarının çapını görmədən çox gənc yaşında ağıl-qaralı dünyamıza göz yumsa da, heç şübhəsiz ki, bir sənətkar kimi, xoşbəxt talelidir. Onun ucaltdığı söz, sənət zirvəsinə zamanatimizə bir sıra görkəmli ədəbi simaları, təfəkkür nəhəngləri həsədlə aşağıdan yuxarı baxmış, dühası qarşısında ehtiramla baş əymişdir. Keçən bu illər ərzində neçə-neçə elm adamı ömrünün ayrı-ayrı illərini C.Cabbarlı irsinin tədqiqinə, araşdırılmasına sərf etməklə ədəbiyyatşünaslıq elminizə böyük töhfələr vermişdir. Həmsöhbətim, filologiya elmləri namizədi Asif Rüstəmli də belə istedadlı tədqiqatçılardan biridir. Asif bəy uzun müddət arxivlərdə gərgin axtarışlar aparmaqla C.Cabbarlının indiyə qədər oxuculara məlum olmayan çoxlu əsərlərini tapıb aşkara çıxarmış və bu əsərləri "Ədirnə fəthi" adlı

iyirmi çap vərəqi həcmində bir kitab halında nəşr etdirmişdir.

- Asif müəllim, tədqiqat prosesində təbii ki, C.Cabbarlı ailəsinin üzvləri ilə əlaqələriniz əhəmiyyətli rol oynayıb...

- O müqəddəs ailənin iki üzvünü mən çox yaxından tanıyıram. Cəfərin oğlu Aydın bəy ixtisasca həkim olsa da, atasının yaradıcılığına çox böyük maraq göstərirdi. Həmçinin rəhmətlik Aydın həkimin bacısı, C.Cabbarlı ev muzeyinin direktoru Gülarə xanım mənə sız yaradıcılıq əlaqələri saxlayıram. Yeri gəlmişkən, "Ədirnə fəthi"ndən əlavə Cəfərin indiyə kimi ədəbi aləmə məlum olmayan və çap edilməyən məktublarını toplamışam və altı çap vərəqi həcmində ayrıca kitab kimi çapa hazırlayıram. Məktublara izah və şərhlər də yazmışam. Burda üzə çıxan şəxs və yer adları arxaik olduğu üçün müasir toponimikada işlənmir. Bu adların izahı ilə bağlı ən yaxın köməkçim Gülarə xanım Cabbarlıdır. O, çox böyük həvəslə atasının qiymətli əlyazmalarını mənə göstərir, hər hansı mübahisəli ifadənin izahına yardımçı olmaqdan yorulmur. Biz onunla həm ardıcıl görüşür, həm də vaxtaşırı telefon əlaqələri saxlarıq. Yubiley tədbirləri ilə bağlı Prezident fərmanı bir tədqiqatçı kimi mənim də üzərimə çox böyük, çox məsul vəzifələr qoyur. Üzə çıxardığım hər bir yeni, maraqlı fakt bu ailənin, bu nəslin böyük diqqətinə, sevincinə səbəb olur.

- *Bildiyiniz kimi, C.Cabbarlının 80 illik yubileyi çox böyük təmtəraqla qeyd edildi. Amma 90 illik yubileyi nisbətən bir qədər sakit keçdi. Dahi sənətkarın 100 illiyinə münasibətdə isə mədəni ictimaiyyət nədənsə ətalətdədir...*

- Sizinlə mən də qismən razıyam. Dahi sənətkarın 80 illiyi qeyd edildiyi vaxtla, o zamankı maddi imkanlarla indiki dövr arasında ciddi fərqlər mövcuddur. İndi respublikamız öz müstəqilliyini əldə etməklə yanaşı, çoxlu sayda irili-xırdalı problemlərlə üz-üzə qalıb. İndi bütün müşkülləri özümüz yoluna qoymalıyıq.

Mən güman edirəm ki, C.Cabbarlının yüz illiyi xalqımız tərəfindən həm onun arzuladığı səviyyədə, həm də sənətkarın adına layiq qeyd ediləcəkdir. Cəfər son dərəcədə maraqlı, keşməkeşli bir ömür yaşasa da, ədəbi taleyi çox xoşbəxt və uğurlu olmuşdur. Onun əsərləri külliyyat halında dönə-dönə nəşr olunmuş, bu gün də təhsil ocaqlarında geniş və əhatəli şəkildə tədris olunacaqdır. Mənə elə gəlir ki, ədəbin xatirəsini əbədləşdirmək sahəsində də kifayət qədər işlər görülmüşdür.

Yubileyin təm-təraqsız keçirilməsi məcələsinə gəldikdə isə deməliyəm ki, qarşıda hələ kifayət qədər vaxt vardır. Əgər yadınızdadırsa 80 illik yubileyin təntənələri iki ildən artıq davam etdi. Gördüyünüz kimi, bir əsirlik yubiley tədbirləri də keçən ilin çərçivəsinə sığmadığı üçün bu il də davam edəcək və yüksək səviyyədə yekunlaşdırılacaqdır.

- *Mən çoxdandır ki, bu suala cavab tapmaq istəyirəm. Eşitdiyimə görə, Qeyri-adi istedad sahibi olmuş C.Cabbarlının beyni də adi insanların beyninə nisbətən daha ağır olduğu üçün indi eksponat kimi Peterburqun Etnoqrafiya Muzeyində saxlanılır. Bu, nə dərəcədə həqiqətə uyğundur?*

- Açığını deyim ki, mən bu məsələ ilə maraqlanmamışam. Adamın beynini çıxarıb muzey eksponatı kimi nümayiş etdirmək faktı mənəcə etika, insanlıq, mənəviyyat baxımından arzuolunmazdır. Mən heç bu mövzunu müzakirə, danışmaq, müsahibə obyektini olmasını da istəməzdim, daha doğrusu, Cabbarlı kimi bir dahi barədə belə tükürpədən faktı eşitməyi də arzulamazdım. Axı, insan müqəddəs bir varlıqdır. Bu varlığın cismindən bir hissəni ayıraraq mexaniki cisim, bir eksponat kimi nümayiş etdirmək, mənəcə qeyri-insani bir hərəkətdir. Mən özüm də əvvəllər bu barədə eşitmişdim. Əgər bu fakt doğrudursa, mən bunu insan əxlaqına sığmayan xoşagəlməz bir hadisə kimi, vandalizm kimi pisləyirəm.

- *Deyilənə görə, Cəfərin ev-muzeyi baxımsızlıq üzündən yaman günə düşüb?*

- Mən o muzeydə dəfələrlə olmuşam. Lap bu yaxınlarda da ora getmişdim. Hər ilin martında, Cəfərin ad günündə olduğu kimi, keçən il də Gülara xanımın təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə gözəl bir Novruz süfrəsi təşkil edilmişdir. Bu tədbirdə respublikanın tanın-

mış ziyalıları, mədəniyyət xadimləri, o cümlədən ev-muzeyin yerləşdiyi Yasamal rayonunun icra başçısı Arif Ağayev də iştirak edirdi. O vaxt ev-muzeyin təmirə ehtiyacı olması məsələsi icra başçısının diqqətinə çatdırıldı. Həmin vaxtdan da muzey otaqları bağlanaraq, təmirə dayandırılmışdı. Bu sahədə xeyli ciddi və əsaslı işlər görülmüş, xüsusilə bünövrə, divar çatlarının möhkəmləndirilməsi prosesi getmiş, lakin maliyyə çatışmamazlığı üzündən keçən ilin sonundan etibarən təmir işləri yarımçıq qalıb. Yubileylə bağlı ölkə prezidentinin məlum fərmanından sonra bu sahədə əsaslı dönüşün yaranacağına və təmir işlərinin yüksək səviyyədə başa çatdırılacağına inanıram.

- Bir faktın da üzərində dayanmaq istərdim. Bizim kəndin əhalisi seyidlərdən ibarət olduğu üçün ailəmizdə dinə, Tanrıya inam həmişə çox güclü olub. Bu səbəbdən də məni uşaq vaxtı "Od gəlini" pyesində Elxanın monoloqunu əzbərləməyin üstündə möhkəmcə kətkəkləyirdilər. Sözümün canı bundadır ki, Cəfər doğrudan da Allaha inanmayıb?

- Maraqlı faktdır.¹ C.Cabbarlının həyat materialını tipikləşdirib səhnəyə çıxarmağı, xalqın ona münasibət bildirməsi üçün şərait yaratmağı bacaran sənətkardır. Bildiyiniz kimi, "Od gəlini" yazılan zaman Sovet dövləti çərçivəsində "Allahsızlar cəmiyyəti" adlı üzdəni-raq qurum yaradılmış, vəzifə və imkan sahibləri zor gücünə bu təşkilata qəbul edilmişdi. Ancaq unutmaq

olmaz ki, Elxanla yanaşı əsərdə Aqşin kimi qüdrətli bir obraz da var və Elxanın məşhur monoloquna qarşı Aqşinin söylədiyi "La ilahə illəllah" kəlməsi daha əzəmətli səslənir. Əslinə qalsa, Cəfər bu əsəri ilə konkret bir dövrün bədii mənzərəsini yaratmış, obyektiv nəticə çıxarmaq vəzifəsini isə oxucunun, tamaşaçının öhdəsinə buraxmışdır. Bu əsər yazılarkən dindarlar təqib edilir, dini kitablar xüsusi amansızlıqla yandırılırdı. Yüksək əqidə və iman sahibləri isə bütün bu rəzalətləri xüsusi nifrətlə qarşılayırdı.

"Od gəlini" əsərinin bütün təsirlərdən kənar, müasir və obyektiv təhlilinə ehtiyac vardır. Əsərdə milli hisslər, vətənsəvrlik hissləri zorakılığın pərdəsinə çevrilmiş dini hisslərdən güclü verildiyini etiraf etməliyik.

- Cabbarlı irsinin tədqiqi sahəsində görülən işlərin vəziyyəti nə yerdədir?

- Mən belə hesab edirəm ki, bir işçi qrupu yaradıb Cabbarlı yaradıcılığını əsaslı surətdə tədqiq etməli, bu əsərlərin elmi-tənqidi mətnini hazırlamalı, müəllifin qələmindən çıxdığı tərzdə, heç bir dəyişikliyə məruz qalmadan nəşr etməli, sonda isə çətin sözlərin şərhini və izahlı lüğətini verməliyik. İndiyə qədər görülmüş işlər bir tədqiqatçı kimi mənim özümü də qanə etmir. Məcburi ixtisarlar isə ayrı-ayrı təsirlərin və təzyiqlərin nəticəsində aparılmışdır. Hansısa dövr, ideologiya və ya rejim C.Cabbarlıni təhrif etməyə,

əsərlərinə əl gözdirməyə bizə haqq vermir. Nə qədər gec deyil, bu işi indidən yüksək səviyyədə təşkil etməyi bacarmalıyıq.

- *Gələcəkdə C.Cabbarlı yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmalarınızı davam etdirmək fikrindəsiniz?*

- Mən ilk növbədə arzu edirəm ki, C.Cabbarlının heç bir əsəri çap prosesindən kənarda qalmasın. İlk növbədə onun çapdan kənarda qalmış, itib-batmış əsərlərini axtarıb üzə çıxarmaq sahəsində konkret işlər görmək fikrindəyəm. Məsələn, "Bakı müharibəsi" pyesini tamaşaya qoyulması barədə afişa qalıb. Bu əsərin tamaşası barədə mətbuatda da yazılıb. Əsərin özü isə hələ də tapılmayıb. "Əfqanıstan", "Araz çayı" adlı əsərlərinin axtarışı da hələ bir fayda verməyib. Əlimizdə olan digər əsərləri isə transliterasiya edərək ərəb əlifbasından çevirirəm. Bu iş də az vaxt və zəhmət tələb etmir. Tədqiqatımın ikinci istiqaməti də ondan ibarətdir ki, "C. Cabbarlı və ədəbi - ictimai mühit" adlı monoqrafiya üzərində işləyirəm. Çox güman ki, istinad etdiyim materialların elmi mahiyyətinə görə bu mövzu müəyyən dərəcədə həmkarlarımla işləməyindən yeni və fərqli olacaq. Ümid edirəm ki, bu da obyektiv elmi nəticələrə gəlmək üçün müəyyən mənada mənə əsas verəcək.

Bayram Afurcalı
"Ekspress" qəzeti,
20 oktyabr 2000-ci il

TANIMADIĞIMIZ CABBARLI

Öz bəşəriyyəti, xalqiliyi ilə minilliklər keçib gələn milli ədəbiyyatımız XX əsrin I-ci yarısında daha bir dahi sənətkar yetişdirdi - Cəfər Cabbarlı. Bu adı eşidəndə yadıma ilkin olaraq Aydın düşür. Oqtay düşür, Elxan düşür... Amma dramaturq kimi tanıdığımız bu şəxsin indiyədək aşkarlanmamış romanlarından, ictimai-siyasi fəaliyyətindən xəbərdarıqmı? Təəssüf ki, bunu nə orta məktəblərdə, nə də ali tədris ocaqlarında bizlərə öyrətməyiblər.

Beləliklə, bu gün sizə ilk azərbaycanlı kinossenarist, cümhuriyyət dövrünün tanınmış şəxsiyyətlərindən biri, Cəfər Cabbarlıdan söhbət açacağıq.

Müsahibimiz filologiya elmləri namizədi, Azərbaycan EA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun böyük elmi işçisi, Cabbarlı irsinin ən maraqlı tədqiqatçularından biri Asif Rüstəmlidir.

- Asif müəllim, C.Cabbarlı milli ədəbiyyatımızda kifayət qədər tanınmış və təbliğ olunmuş bir ədibdir. Sizin fikrinizcə, bu gün onun yaradıcılığının hələ də açılmamış, qaranlıq tərəfi qalır mı?

- Yəqin ki, böyük miqyasda qalmır. Ona görə ki, C.Cabbarlı irsinin öyrənilməsi ilə son dərəcə görkəmli alim və tədqiqatçılar məşğul olublar. Ancaq bu o demək deyil ki, ədibin bütün ədəbi irsi çap olunub. Cabbarlının arxivlərdə, ayrı-ayrı şəxslərdə kifayət qədər çap olunmamış əsərləri var. Onun "Bakı müharibəsi", "Araz çayı", "Əfqanıstan" adlı əsərlərinin çap olunması maraqlı ədəbi hadisə ola bilər. Qeyd edim ki, C.Cabbarlı "Araz çayı" əsərini tam şəkildə bitirib və o zaman həm rejissor, həm də görkəmli aktyor kimi tanınan Abbasmirzə Şərifzadəyə onun yaradıcılığının 30 illiyi münasibətilə təqdim edib. Bu hadisə xatirələrdə qeyd olunsada, tədqiqatçılar bu günə qədər nə "Bakı müharibəsi", nə "Araz çayı", nə də "Əfqanıstan" əsərləri ilə bağlı geniş məlumatlar əldə edə bilməyiblər.

İndiyə kimi elmi ədəbiyyatda Cabbarlının yaradıcılığa şerlə, dram əsərləri ilə başladığı qeyd olunub. Ancaq deyirdim ki, ədib yaradıcılığa çox güman ki, nəsrə başlayıb.

- *Bu fikri hansı mənbələrə əsasən deyirsiniz?*

- Hələ 1907-ci ildə, C.Cabbarlı 7-ci rusi-müsəlmani məktəbinin 2-ci sinifində oxuyanda "Tazə həyat" qəzetinin 7-ci nömrəsində onun öz sinif yoldaşları ilə birgə yazdığı "Təşəkkür" adlı bir publisistik yazısı dərc olunub. Rəhmətlik Qulam Məmmədli də qeyd edib ki, bu yazı C.Cabbarlının çap olunan ilk ya-

zısıdır. Ümumiyyətlə, onun ilk irihəcmli əsəri nəsr əsəridir. Bu əsər 1914-cü ildə yazılıb. Əsəri şərti olaraq "Kazım bəy" adlandırmaq olar. İndiyə qədər çap olunmayan bu əsər əlyazma şəklində təxminən 15 çap vərəqi həcmində bir romandır.

İndiyə qədər Cabbarlının bizə 10 hekayəsi məlum idi. Lakin sonradan mən "Papaq", "Əhməd və Qumru", "Qara Qənbər", "Parapetdən Şamaxı yoluna qədər" adlı 4 hekayəni də taparaq üzə çıxarmışam.

- *Şerti adı "Kazım bəy" olan o əsər nəyə görə üzə çıxarılmayıb, siyasi yönünə, yoxsa zəifliyinə görə?*

- Cabbarlının 15 yaşında arzularına qısa müddətdə yetişmək istəyi, cəmiyyətdə özünü təsdiq etmək arzusu çox güclü olub. Və buna görə də ilkin olaraq iri həcmli bu əsəri yazıb. Əsərin əlyazmasını tənqidçi kimi "Kazımoğlu" imzası ilə tanınan Seyid Hüseynə göstərib. S.Hüseyn C.Cabbarlı ilə bağlı xatirələrində bunu qeyd eləyir.

Çox təəssüf ki, S.Hüseyn əsərə son dərəcə yüksək tələbkarlıqla yanaşaraq onu tənqid edib və bədii səviyyəyə zəif hesab edib. Əsərin mövzusu gəncliyi düşündürən bir problemdən götürülmüşdü. Burada dözülməz sosial-həyat şəraiti, elm dalınca Avropaya getmək istəyi təsvir olunur.

- *Asif müəllim, bayaqkı sualımıza qayıdaq: Cabbarlının yuxarıda adını çəkdiyiniz əsərlərinin taleyi nəyə görə məlum deyil? Axı C.Cabbarlı çox da uzaq*

keçmişdə yaşamayıb.

- Bu əsərlərin taleyi barədə söz demək Cabbarlı irsini tədqiq edən hər hansı tədqiqatçı üçün asan deyil. Çox güman ki, mövzusuna, ideya istiqamətinə görə Cəfər Cabbarlıya təzyiq olunan dövrlərdə həmin əsərlərin əlyazması onun dostları tərəfindən gizli saxlanılıb. "Araz çayı" əsəri ilə bağlı biz ən yaxşı halda A.Şərifzadənin arxivinə üz tutardıq. Lakin repressiya qurbanı olan belə sənətkarların arxivi özündən əvvəl məhv edilirdi.

- Bu gün orta və ali məktəblərdə Cabbarlı yaradıcılığının gənc nəslə öyrədilməsi, təbliği sizi qane edirmi?

- Mənə elə gəlir ki, klassiklərimizin əksəriyyəti layiq olduqları səviyyədə təbliğ olunmur. Ali məktəbdə dərs dediyim üçün qarşılaşdığım ən elementar suallardan məlum olur ki, orta məktəblərdə klassiklərimiz kifayət qədər öyrədilmir; nə Füzuli, nə Seyid Əzim Şirvani, nə Hüseyn Cavid, eləcə də Cəfər Cabbarlı. Görünür, biz köhnə tədris üsullarından hələ yaxa qurtara bilməmişik.

Vəsilə Əfqanqızı

"Xalq qəzeti",

16 noyabr 2000-ci il, N 263

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

İSTİQLAL İŞİĞİNDƏ YAZILANLAR

(N.Şəmsizadə) 3

SƏNƏTKAR ÖMRÜNÜN QIĞILCIMLARI

"POÇTOVI"DAN BAŞLANAN YOL 11

CABBARLININ İLK ŞERLƏRİ 20

SƏNƏTKAR ÖMRÜNÜN QIĞILCIMLARI 29

SUSMAZ DUYĞULARIN SƏLTƏNƏTİNDƏ 36

CABBARLI VƏ NURU PAŞA 50

MƏTNŞÜNASLIQ

C.CABBARLININ "MƏQALƏLƏRİ" 60

BİR MÜBAHİSƏNİN TALEYİ 67

"SƏFA"NIN LİBRETTO MÜƏLLİFİ KİMDİR? 83

FAKTSIZLIQ SİNDROMU 87

MNİMİE NAXODKİ (rus dilində) 114

AXTARIŞLAR, TAPINTILAR

İKİNCİ ÖMÜR	118
YETMİŞ İKİ İLDƏN SONRA	121
CƏFƏR CABBARLININ "CİM" İMZASI	124
AZADLIQ NƏFƏSLİ ŞERLƏR	128
C.CABBARLININ NAMƏLUM HEKAYƏSİ	133
CABBARLININ TAPILMIŞ HEKAYƏSİ	134
KÖLGƏDƏ QALMIŞ ŞER	136
C.CABBARLININ NAMƏLUM ŞERİ	139
CABBARLININ NAMƏLUM "DİLƏNÇİ"Sİ	143

MÜSAHİBƏLƏR

"İNDİYƏDƏK HEÇ BİR TƏDQIQATÇI CABBARLINI SİYASƏT ADAMI KİMİ TƏQDİM ETMƏYİB"	149
DÜNYA GÜLŞƏN OLSA, KÖNLÜM OYANMAZ	156
CƏFƏR CABBARLININ BEYNİ EKSPONAT KİMİ PETERBURQ MUZEYİNDƏ SAXLANILIR?	162
TANIMADIĞIMIZ CABBARLI	169

ASİF RÜSTƏMLİ

(Asif Heydər oğlu Rüstəmli)

"Susmaz duyğuların səltənətində"

Bakı - "Elm" - 2002

Nəşriyyatın baş direktoru: **Şirindil ALIŞANLI**
Texniki redaktoru: **Azər RÜSTƏMLİ**
Kompüterdə yığdı: **Ruhəngiz ƏLİYEVA**
Korrektoru: **Jalə HƏSƏNOVA**

*Yığılmağa verilmiş 12.05.2000. Çapa imzalanmış
15.10.2002. Kağızın formatı 70x108 1/32. Ofset üsulu ilə.
Həcmi 11 ç.v. Tirajı 1000 nüsxə. Sifariş № 01. Qiyməti mü-
qavilə ilə.*

Bakı, "Elm" nəşriyyatı, İstiqlaliyyət küç. 10.

Bakı, ADMİU-nun mətbəəsi, H.Zərdabi, 39^a.

1115
R 96

ASİF RÜSTƏMLİ

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun
böyük elmi işçisi, filologiya elmləri
namizədi, dosent, tənqidçi-ədəbiyyatşünas,
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvüdür.

A.Rüstəmli Ankarada (1991),
Bağdadda (1994), Tehranda (1995),
Təbrizdə (1998) və Bəsrədə (1999)
keçirilən elmi simpoziumlarda iştirak
etmiş, Türkiyədəki Azərbaycan Kültür
Dərnəyinin mükafatına (1994) və
C.Cabbarlı mükafatı komissiyasının
xüsusi diplomuna (2001) layiq görülmüşdür.